

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ALMAN DOĞU AFRİKASI'NDAKİ KOLONİZASYON FAALİYETLERİ VE
OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI**

DOKTORA TEZİ

GALİP VAROĞLU

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. VEDAT TURĞUT

BİLECİK, 2024

10187450

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ALMAN DOĞU AFRİKASI'NDAKİ KOLONİZASYON FAALİYETLERİ VE
OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI**

DOKTORA TEZİ

GALİP VAROĞLU

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. VEDAT TURĞUT

BİLECİK, 2024

10187450

BEYAN

Alman Doğu Afrikası'ndaki Kolonizasyon Faaliyetleri ve Osmanlı-Alman İlişkilerine Yansımaları adlı doktora tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	*****
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Galip VAROĞLU

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

Almanya tarihçiliğinin uzun yıllar görmezden geldiği bir konu olan Alman Sömürgeleri Tarihi, 2000’li yılların başı itibari ile önem kazanmıştır. Postkolonyalizm ve sömürge tarihi çalışmaları bir nevi sömürgelerini terk eden/kaybeden ülkelerde çıkması sebebiyle Alman tarih çalışmalarında yer almamıştır. Alman sömürgecilik tarihi yeni çalışmalar öncesinde Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde (Doğu Almanya) bazı çalışmalarda yer alsa da bunlar daha çok genel anlamda yeni emperyalizm eleştirileri içeren çalışmalardır. Bu noktada Alman İmparatorluk arşivinin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ikiye bölünmüş olması da bu çalışmaların yapılmasını geciktirmiştir.

Bu konunun seçiminde Prof. Dr. Azmi Özcan’ın yönlendirmesi çok önemliydi. Kendisi bana İngiliz arşivlerinde yaptığı çalışmalardan dolayı Zanzibar sömürge tarihine aşinalığı sebebiyle, Alman Doğu Afrikası üzerine bir çalışmanın önemini vurgulamıştı. Konu hakkındaki genel taramalarımın sona ermesi Alman arşiv kaynakları için uzun bir süre Berlin’de bulunan Federal Almanya Arşivi (Bundesarchiv) ve Federal Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde (Politisches Archiv Auswärtiges Amt) çalışmalar yaptım ve taradığım evrakı tasnif ettim. Ayrıca Berlin’de bulunduğum süre içerisinde Berlin Humboldt Üniversitesi kütüphanesinin (Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin) hem dijital hem de fiziki kaynakları ile araştırmamı derinleştirmeye çalıştım. Almanya’da kaynak ve araştırma bağlamında geçirilene bu uzun dönemlerin verimli geçtiğini ve teze büyük oranda katkı sağladığını belirtmekte fayda vardır. Özellikle de arşiv çalışanlarının işi kolaylaştırıcı tavırlarından ve gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür ederim.

Çalışmanın Osmanlı Devleti ile alakalı kısmı için de Devlet Arşivi Başkanlığı’nda bulunan belgeleri kullanılmıştır. Bu noktada kurum çalışanlarının destekleri için teşekkür ederim.

Bu tez çalışmasının yazılmasında, çalışmamı titizlikle takip eden danışmanım Prof. Dr. Vedat Turğut’a değerli katkı ve emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Ayrıca savunma sunumu sırasında katkılarını esirgemeyen değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı, Doç. Dr. Dilara Uslu, Doç. Dr. Tufan Turan ve Dr. Öğr. Üyesi

Kadriye Topal Doğan’a teŖekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Çalışmalarım süresince destek ve katkılarını esirgemeyen bölüm başkanlarım değerli hocalarım Prof. Dr. İlhami Yurdakul ve Prof. Dr. Taner Bilgin’e özellikle teŖekkürü borç bilirim. Benzer şekilde Prof. Dr. Abdülhamit Kırmızı’ya müteŖekkirim. Tezin başından beri katkı ve yönlendirmeleri faydalıydı. Ayrıca her daim yanımda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Cem Görür ve Dr. Öğr. Üyesi Serhat Ay’a minnettarım. Özellikle de tezin yazım sürecinde çokça emekleri bulunan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kavak, Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Topal Doğan ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Okumuş’a bilhassa teŖekkür ederim.

Bu süreçte bana inanan, sabırla destek olan sevgili eşim Dr. F. Güzin Ağca Varoğlu’na ve elini her daim omzumuzda hissettiğimiz annemiz Mutlu Ağca’ya Ŗükranlarımı sunarım. Son olarak oğullarım Pamir ve Bulut’a eve dönüşlerimi daha da mutlu kılan gülücükleri için teŖekkür ederim.

Galip Varoğlu

2024

ÖZET

ALMAN DOĞU AFRİKASI'NDAKİ KOLONİZASYON FAALİYETLERİ VE OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI

II. Reich dönemi olarak da bilinen 19. Yüzyılda Prusya önderliğinde birleşen Alman İmparatorluğu'nun genişleme ve kolonyal hareketlere girişilmesine olanak sağlayan bir dönem olmuştur. Almanya'nın Doğu Afrika'daki kolonyalizminin temelleri bu dönemde atılmış ve bu noktada Alman Doğu Afrika Şirketi önemli bağlantılar sağlamıştır. Genel olarak 1884'lerde başlayan bu süreç Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisine dek sürmüş ve Doğu Afrika'da dengeler İngiltere lehine değişmiştir. Alman kolonyalizmi sürerken Almanya bu coğrafyada ciddi direnişlerle karşılaşmıştır. Özellikle Arap İsyanı ve Maji Maji İsyanı bu bağlamda değerlendirilebilir. Doğu Afrika Müslümanlarının hilafet paydası dayanağında Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi Osmanlı Devleti'nin bu coğrafya ile daha yakından ilgilenmesini sağlamışsa da bu dönemde gerek halifenin iç politikada zor durumda bulunması ve gerekse uluslararası güç dengesinde istediği konumda bulunamaması sebebiyle bu coğrafyaya yeteri kadar destek olamadığını söyleyebilmek mümkündür. Bu durum Doğu Afrika Müslümanlarını farklı arayışlara yöneltmiş ve bu doğrultuda mücadeleler vermelerinin yolunu açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alman imparatorluğu, Afrika, İslam, kolonyalizm, Doğu Afrika

ABSTRACT

COLONISATION ACTIVITIES IN GERMAN EAST AFRICA AND THEIR REFLECTIONS ON OTTOMAN-GERMAN RELATIONS

The 19th century, also known as the Second Reich period, was a period that enabled the German Empire, which was united under the leadership of Prussia, to engage in expansion and colonial movements. The foundations of Germany's colonialism in East Africa were laid during this period and at this point, the German East Africa Company provided important connections. This process, which started in the 1880s, continued until Germany's defeat in World War I and the balance in East Africa changed in favour of Britain. While German colonialism continued, Germany encountered serious resistance in this geography. The Arab Revolt and Maji Maji Revolt can especially be evaluated in this context. Although the fact that the Muslims of East Africa asked for help from the Ottoman Empire on the basis of the caliphate led the Ottoman Empire to take a closer interest in this geography, it is possible to say that the Ottoman Empire could not support this geography sufficiently in this period due to the caliph's complex situation in domestic politics and its inability to be in the desired position in the international balance of power. This situation led the Muslims of East Africa to different searches and paved the way for their struggles in this direction.

Keywords: German Empire, Africa, Islam, Colonialism, East Africa.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM AFRİKA’NIN İSLAMI

1.1. AFRİKA’NIN İSLAMI.....	4
1.2. KAÇINILMAZ UYGARLAŞMA: KOLONİLEŞME VE KÖLELEŞTİRME	7
1.2.1. Kolonileşme	7
1.2.2. Köleleştirme	10
1.3.YENİ EMPERYALİZM.....	14

İKİNCİ BÖLÜM ALMAN DOĞU AFRİKA KOLONİSİ VE İSYANLAR

1.1. ALMAN İMPARATORLUĞU’NUN KURULMASI VE ALMAN KOLONİLERİ	28
1.1.1 Alman İmparatorluğu’nun Kurulması	28
1.1.1.1. Napolyon Sonrası Prusya ve Almanya’nın Birliği	28
1.1.1.2. Prusya Önderliğinde II. Alman İmparatorluğu’nun Kurulması	29
1.1.2. Alman Kolonilerinin Kurulması.....	30
1.1.3. Alman Doğu Afrika’ında Çıkan İsyanlar	36
1.1.3.1. Yeni Emperyalizme İlk Tepkiler	36
1.1.3.2. Arap İsyanı	40
1.1.3.3. Maji Maji İsyanı	49
1.1.5. Alman Sömürgelerinin Sonu.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AFRİKA’NIN PAYLAŞIMI VE ALMAN DOĞU AFRİKA KOLONİSİNİN OSMANLI ARŞİVİNE YANSIMALARI

1.1. ALMAN DOĞU AFRİKASI	63
1.1.1. Beşeri Coğrafyası	63
1.1.2. Başlıca Şehirleri	64
1.2. İSYANLAR	71
1.3. AFRİKA’NIN PAYLAŞIMI	80
1.4. AVRUPA DEVLETLERİ’NİN AFRİKA ÜZERİNDEN OSMANLI DEVLETİ HAKKINDAKİ SİYASETLERİ.....	81
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88
EKLER.....	99

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2. 1. 1885 yılına ait bir Alman haritası.	59
Şekil 2. 2. 1911 yılına ait bir Alman haritası	60

KISALTMALAR LİSTESİ

Bknz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	Doğumu
DOAG	Deutsche Ost Afrikanische Gesellschaft
EIC	East Indian Company
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
MÖ	Milattan önce
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya/ sayfa aralığı
TTK.	Türk Tarih Kurumu
v.	Vefatı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
Vol.	Volume (Cilt)
vs.	Vesaire

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı

Tez çalışmamızın ana amacı siyasi birliğini sağlayan Alman imparatorluğunun Doğu Afrika'daki kolonyalizmini ele almak ve burada tebaası olarak bulunan Müslümanlara yaklaşımını irdelemektir. Almanya yeni dünya düzeninde kendisine yer edinebilmek ve bu yarışta var olabilmek için yeni koloni arayışlarına girişmiştir. Bu anlamda Doğu Afrika hedefleri doğrultusunda müsait kalmış uygun bir coğrafyaydı. Bu amaçlarına ulaşmak için kolonizasyon çalışmalarına başlamıştır. Bölgede kolonizasyon faaliyetleri sırasında daha başlangıçta bu coğrafyadaki Müslüman halklarla bir ilişki içerisinde olmuştur. Çalışmamız bu doğrultuda bölgede yaşayan Müslüman halkların Alman idaresi ile sorunları ve bağlamda Osmanlı Devleti ve hilafet ile olan yakınlaşmasının boyutlarını ortaya koymayı amaç edinmektedir.

2. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu Alman kolonizasyonunun Doğu Afrika'daki etkinliği ve Alman kolonistlerin yerel Müslüman liderlerle ilişkisi ve ticaretine odaklanmaktadır. Bu bağlamda yerel Müslüman idarecilerinin hem Alman Doğu Afrika Şirketi hem de Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri konu edinecektir. Ayrıca İslam'ın bu bölgeye geliş serüveni, bu coğrafya üzerinde yaşanan güç mücadeleleri, özellikle de İngiltere, Fransa ve Belçika gibi güçlerin etkinliği ve Almanya'nın bu noktadaki rolü ele alınacaktır. Özellikle de tüm bu ilişkiler çerçevesinde bu coğrafyadaki Müslümanların Osmanlı hilafeti ile olan ilişkilerine dikkat çekilecektir.

3. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği

Çalışma, Almanya ulusal siyasi birliğinin kurucusu olarak görülen ve Birleşik Almanya'nın ilk Şansölyesi olan Otto von Bismarck'la başlatılıp bu bağlamda Yeni Almanya'nın kolonyal hikayesi ve felsefesi, Alman Doğu Afrika Şirketi'nin (Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft (1884) bu coğrafyadaki etkinliği ve bunun Tanzanya, Burundi ve Ruanda bölgelerini kapsayan bölgelerde imtiyazlı bir şirketten sömürge örgütüne dönüşümü ele alınacaktır. Şirketin sonrasında geçirdiği köklü değişimle beraber yaşanan isyanlar ve tepkiler ele alınacaktır. Nihayetinde I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1914 yılına kadar bu coğrafyadaki Alman nüfuzu, Müslümanların pozisyonu, Hilafetle ilişkileri bu tarihler arasında

yapılan ittifaklar ve anlaşmalar ve yaşanan sorunlara çözüm arayışları ele alınacaktır.

4. Çalışmanın Önemi ve Özgün Değeri

Alman sömürgeciliğinin Doğu Afrika'daki etkinliği hakkında kitap ve makaleler kaleme alınmışsa da özellikle buradaki Müslüman liderlerin ve yerel halkın gerek Alman gerekse de Osmanlı Devleti ile olan çok yönlü ilişkileri irdelenmemiştir. Bu tezde özellikle hilafet paydası altında Osmanlı Devleti'nden talep edilen yardımlar ve bu taleplere karşı verilen ya da verilemeyen destek örnekleri ele alınarak konunun farklı bir zeminde tartışılması düşünülmüştür. Nitekim Müslüman liderler ile Alman kolonistleri arasındaki sorunlar ve Osmanlı Devleti'nin bu noktadaki rolü ve katkıları şimdiye kadar irdelenmemiş, özgün nitelikte bir çerçeve oluşturacaktır. Bu bağlamda yerel Müslüman liderler-Osmanlı-Hilafet üçgeni bağlamında bir Panislamizm örneği de sunulacaktır. Böylece Doğu Afrika'daki Osmanlı etkinliğinin boyutu ortaya konulacak ve başarılı-başarısız yönleri tartışılacaktır. Bilhassa kullanılacak Osmanlı Arşivi belgeleri ile de daha önce temas edilmemiş noktaların aydınlatılması tezin özgün değerlerinden birisi olacaktır.

5. Yöntem ve Metod

Tezimizin çalışma yöntemi genel olarak dönemin birinci el kaynakları; Doğu Afrika coğrafyası hakkında kaydedilmiş resmi yazışmalar, dönemin resmî gazeteleri, farklı devletlerin arşiv koleksiyonları, kişisel koleksiyonlar, yazma eser kütüphaneleri, araştırma kütüphaneleri ve katalogları, temel bibliyografik eserler vb. kaynaklar üzerinden kaynak ve literatür taraması şeklinde olacaktır. Özellikle de arşiv belgeleri ve resmî gazetelere ait belgelerde transkripsiyon ve sadeleştirme teknikleri uygulanacaktır. Ayrıca karşılaştırmalı belge analizleri ile benzer bilgilerin doğruluk analizi, yapılacaktır.

6. Literatür Analizi

Tezimizde kullanılacak literatür 2 ana kısımdan oluşmaktadır. Bir kısmı resmi devlet arşivleri ve gazeteleri üzerinden okumalar; bir diğeri de dönemin kaynak eserleri, ikincil kaynaklar ve bu coğrafya ile ilintili olarak yazılmış makalelerden oluşmaktadır.

Devlet arşivlerine bakıldığında ilişkiler bağlamında en az iki devletin arşivini kullanma gereksinimi doğmaktadır. Bunlardan ilki *Bundesarchiv* (Alman Ulusal Arşivi) ve *Archiv des Auswärtige Amts* (Alman Dışişleri Arşivi) , ikincisi ise *Osmanlı Arşivi*'dir.

Alman Ulusal Arşivi ve Alman Dışişleri Arşivi çok sayıda belge ve fon içermekte olup buradaki kayıtlar üzerinden Doğu Afrika Alman politikası okuması yapılabilmektedir. Bu noktada tüm okumaların salt resmi kayıtlar üzerinden yürütülmesinin beraberinde getireceği sübjektiflik sorunsalını aşmak maksadıyla karşılaştırmalı belge tahlilleri yapılacaktır. Bu karşılaştırmalar diğer arşivlerden veya kaynaklardan edinilen bilgiler üzerinden doğrulanacaktır.

Doğu Afrika'daki Alman nüfuzunun gerek Müslüman topluluklar üzerinde yoğunlaşması gerekse de kuzeye doğru ilişkisel bir boyutta karşılık bulması kuzeyde konumlanmış devletlerle de bir ilişkiyi beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu toplulukların Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri, Osmanlı Devleti'nden yardım talepleri ve Hilafet paydası noktasında kesişmeleri kültürel bir ilişkinin yanı sıra diplomatik bir taraf da barındırmaktadır. Bu noktada Osmanlı Arşivi'ndeki Hariciye fonu ve buradaki dosyalar bu ilişkilere konu olmuş yazışmaları barındırması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra Osmanlı Arşivi'nde bulunan çok sayıda fonda bu konuya dair ayrıntılara ulaşmak mümkündür.

Arşivlerin yanı sıra devletlerin resmi gazeteleri de bilgi açısından kullanım için son derece önem taşıyan veriler taşımaktadır. Resmi gazetelerin dışında ulusal ve uluslararası olarak yayınlanan gazetelerden de konuya dair veri elde etmek mümkündür.

Doğu Afrika ile ilgili olarak yazılmış dönemin ana kaynakları ve sonrasında yazılmış araştırma eserleri ve makaleler de son derece önemlidir. Bu bağlamda J. Osterhammel'in Kolonialismus (Sömürgecilik), Die Verwaltung der Welt (Dönüşen Dünya), Alman tarih kamuoyunda sömürgecilik konusunu ön plana çıkarıp, tartışmaları canlı tutan J. Zimmerer'in kitapları özellikle Alman kolonilerindeki şiddeti çok güzel ifade etmektedir. Bazı örnekler Deutsche Herrschaft über Afrikaner (Afrikalılar üzerinde Alman hakimiyeti), Von Windhuk nach Auschwitz? (Windhuk'tan Auschwitz'e?) Kein Platz an der Sonne. Erinnerungsorte der deutschen Kolonialgeschichte (Güneş'te yer yok, Alman koloni tarihindeki hatıra mekanları) kitapları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca M. Pesek, K. Todzi, D. Natermann vb. makaleler de konunun daha iyi anlaşılmasında ve kavranmasında önemli detaylar sunmaktadır.

M. Pesek'in Koloniale Herrschaft in Deutsch Ost Afrika (Alman Doğu Afrika'sında Sömürge Hakimiyeti) kitabı, askeri gelişmeler ve yayılcılık konularda detaylı bilgiler vermekte olup Alman koloni anlayışını bu bağlamlarda açığa çıkartmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM AFRİKA'NIN İSLAMI

1.1. Afrika'nın İslam'ı

Afrika, coğrafi olarak büyük ve birbirinden tarihsel olarak farklı özellikler gösteren bölgelerin birleşiminden oluşmuş bir kıtadır. Bundan dolayı kıta içinde dinin kabul ediliş süreçleri ve koşulları da ayrışır. Karışık dini sistemlere sahip olan Afrika toplumlarının İslam'a geçiş süreçlerinin nasıl olduğu hususu, Afrika çalışmalarındaki önemli tartışmalardan biridir. İslam dinine geçişlerin genel özelliği, tabandan üst kesime doğru ya da senkronik olmayıp yönetici kesimin öncülüğünde gerçekleşmesidir.¹

Batı Afrika örneğinden farklı olarak Doğu Afrika, deniz ticareti ve İslam dini ile çok daha erken dönemde tanışmıştır. Bu tanışma, hem ticaret türleri hem de her iki bölgeye gelen toplumların farklılığı sebebiyle değişik sonuçlar ortaya koymuştur.² Hindistan, Güney Arabistan ve Doğu Afrika ticaretinin başat unsuru, gemilerin hareketine imkân sağlayan Muson rüzgarlarıdır. Kasım-Nisan ayları içinde kuzey-doğudan güney-batı yönünde esen kuzey-doğu Musonları ile Haziran-Ekim ayları içinde güney-batı kuzey-doğu yönüne dönen Güney-batı Musonları³, gemileri Batı Hindistan kıyılarından, Basra Körfezi ve Yemen kıyıları üzerinden Doğu Afrika ve Madagaskar kıyılarına kadar uzun bir yay çizen rotada taşır.⁴ Muson rüzgârlarının yılın sadece belirli iki döneminde esmesi, buradaki ticaretin yapısını belirler. Tüccarlar ve gemiciler, zorunlu olarak ticaretin iki uç noktasında yaklaşık 4-6 aya kadar ikamet ettiklerinden, halka karışarak inançlarını ve kültürlerini paylaşıyorlardı. Bu etkileşim de kıyı kentlerinde kültürleşme süreçlerine farklı bir boyut katarak, en az üç farklı grubun (Arap, Hint ve Afrika) etkileşimi ile birbirleri üzerinde iz bırakmasına sebep olmuştur. Ticaretin bu yönüne, Batı Afrika'da rastlamak mümkün değildir.⁵

Kuzey Afrika ya da Asya içlerine görece hızlı bir şekilde ilerleyen İslam'ın⁶, Afrika'nın iç kesimlerine halk düzeyinde değil de ticaret ve yönetim seviyesinde girmesini Arapların

¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds (2016). *Dünya Tarihinde Afrika: Tarih Öncesinden Günümüze*. (Çev.) Mehmet Demirkaya), Küre Yayınları, İstanbul, s. 185.

² Gilbert ve Reynolds, age, s. 191; Christopher Alan Bayly (2014). *Modern Dünyanın Doğuşu*. (Çev.) M. Neva Şellaki, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 453.

³ Buraya ayrıntılı bir harita eklenecektir.

⁴ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 192.

⁵ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 193

⁶ Bu sebeple de kıtadaki Afrika çalışmaları genelde Kuzey Afrika ile sınırlı kalmış, Sahra Altı bölgesinin İslamlaşması ve buradaki İslam kültürü ile ilgili çalışmalar kolonyal devletlerin araştırmacıları tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar, Uğur'un da aktardığı gibi bu bölgenin verimli yönetilmesi için yapılmış çalışmalardır. Hatice Uğur (2023). "Doğu Afrika'da İslam ve Çağdaş/Güncel Müslüman Düşüncesi", Lütfü Sunar (Ed.), *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce (Sahra Altı Afrika'da Çağdaş Müslüman Düşüncesi)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, c. 11, s. 33-61, s. 34.

savanaya ve buradaki sineklere alışık olmamalarına bağlayan Mazrui⁷, bundan dolayı Batı Afrika Savanası'nda İslam'ın "saray ve ticaret dini" olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtir.⁸ İslam'ın bölge halklarını devletleştirmesi bu durumun sebeplerinden biri olabilir.⁹ Batı Afrika'da İslam'ın yayılışı, XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar geçen bir süreçte arttı. Burada dinin yayılmasındaki en önemli aktörler "karizmatik" Sufi liderlerdi.¹⁰ Bu liderlerin gerek içinde bulundukları din anlatısı ve sözlü anlatım geleneğine dayanan Sufi aktarımın toplumun farklı kesimlerine hitap edebilirliği, gerekse halk nezdinde bu liderlere yüklenen anlamların, dinin kabulünde önemli rol oynadığı öngörülebilir. Zira İslam'ın başka coğrafyalara -örneğin Balkanlara- yayılmasında da Sufilerin rolü ön plana çıkar. Günümüzde de Sufi liderlerin, Batı'daki ihtida süreçleri üzerindeki etkilerine dair çalışmalar yapılmaktadır.¹¹

Arapça *Sahil* kelimesinin çoğulu olan *Sevahil* kelimesi, Doğu Afrika bölgesinin Hint Okyanusu kıyılarında kurulan medeniyete isim olmuştur.¹² Arkeolojik kazılarda edinilen bulgulara göre çiftçi, çoban ve balıkçı toplulukların oluşturduğu bu medeniyet, Afrika'nın diğer bölgelerinden farklı olarak ticaret üzerinden diğer topluluklarla bulundukları etkileşimlerle farklılaşmıştır.¹³ Bu medeniyetin adına, M.S. I. yüzyıldan itibaren dönemin eserlerinde rastlanır. Sonraki dönem eserlerinde arkeolojik kanıtlarla beraber adı geçen medeniyet, antik dönem Hint deniz ticaret sisteminin bir parçası olarak zikredilir.¹⁴ Gerek bölge ticaretinin zayıflaması gerekse de Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle Akdeniz ve Hindistan arasındaki ticaretin daralması sebebiyle büyümesi duraklayan Sevahil medeniyeti, VII. yüzyıldan itibaren tekrar gelişmeye başlar. Sevahil medeniyetinin bu dönemde iç kesim komşuları olan Orta-Batı Afrika'dan en ayrıışan özellikleri, Afrika haricinde, çağdaşları olan diğer medeniyetlere benzer şehirlere sahip olmalarıdır. Sevahil şehirlerinin nüfusunun büyük bir bölümünün Müslüman tüccarlardan oluşması, bölgenin erken bir dönemde Müslümanlaştığının göstergesidir. Kuzey

⁷ Ali A. Mazrui (1992). *Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras*, (Çev.) Yusuf Kaplan, İstanbul, s. 60.

⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 186.

⁹ Ali A. Mazrui, age, s. 71; James de Vere Allen (1981). Swahili Culture and the Nature of East Coast Settlement. *The International Journal of African Historical Studies*, 14 (2), 314.

¹⁰ Christopher Alan Bayly, age, s. 453.

¹¹ Fatma Güzin Ağca Varoğlu (2018). *"Auf dem Weg der Liebenden": Eine ethnographische Studie über die deutschstämmigen Muslime in den Sufi-Gemeinden*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Europa- Universität Viadrina, Karşılaştırmalı Kültürel ve Sosyal Antropoloji Bölümü, Frankfurt.

¹² Arapça ve İbranice sadece Doğu Afrika coğrafyasına isim olarak yansımamış, yerel dillerle de sıkı bir etkileşime girmiştir. Ali A. Mazrui, age, s. 93-94.

¹³ Matthew Pawlowicz (2012). Modelling the Swahili Past: the Archaeology of Mikindani in Southern Coastal Tanzania. *Azania: Archaeological Research in Africa*, 47 (4), 489.

¹⁴ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 195.

Afrika'nın Müslümanlaşması VII. yüzyılın sonları, Batı Afrika'nın Müslümanlaşması ise XII. yüzyıla tarihlenir.¹⁵

Gerek Kuzey'den ve gerekse Hint Okyanusu üzerinden yapılan ticârî faaliyetlerin sonucunda gerçekleşen Afrika'da İslam'ın yayılış süreci, süregelen ve farklı perspektiflere ihtiyaç duyan akademik bir tartışmadır. İslam'ın diğer bölgelerde gösterdiği yerelleşme dinamiklerinin, Afrika'da da benzer olup-olmadığının dikkate alınması önem arz eder. Bölge çalışmalarına özgü her çıkarımın sadece bölge için önemli ve geçerli olduğu yanılması bu sayede kurtulunabilir.¹⁶ İslam'ın Afrika'da yayılmasında etkili olan tasavvuf geleneğinin¹⁷; Anadolu ve Balkanlar özelinde olduğu gibi yerelleşme ile gerçekleştiğini hatırlamak gerekir.

Post-Kolonyal öncesi akademik çalışmalarda, şehirlerin gelişmişlik düzeyinden yola çıkılarak, Sevahil halklarının, Afrika'dan çok Arap kökenli olduğu yönünde bir sav ortaya atılır. Bununla beraber arkeolojik kazılar, şehirleşme ve İslam'ın yayılımının benzer tarihsel akışta ilerlediğini göstermekle beraber, bölgede Arap ve/veya Fars koloni etkilerine rastlanmaz. Bu tarz bir etkinin olmadığına dair sunulan kanıtlardan en önemlisini cami mimarisi oluşturur.¹⁸ Bu kültürün gelişimi, 1500'lü yıllarda Portekizlilerin bölgeye varmasına kadar sürekli olarak devam etmiştir. Gelişen Çin-Hint-Akdeniz-Doğu Afrika ticaret ağından ve Güney Afrika altınlarının kuzeye olan ticaretinden fazlasıyla faydalanan bölge halkı içinde, 1000-1500'lü yıllar arasında Arap ve Fars kökenli göçmenlerin de yer aldığından bahseden Gilbert ve Reynolds, bunların bölge halkı içinde asimile olacak kadar az olduklarını söylemektedirler. Ancak yine de dini pratiklerde değişikliklerin yaşanmış olabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁹

Konut mimarisi çalışmalarında dikkat çeken bir özellik *zidakalar*dır. *Zidakalar* duvar içine işlenmiş nişler olup, bölge dışından gelen eserlerin sergilenmesi için yapılmıştır. İslami eserler ya da Arap harfli edebi eserler de *zidakalar*da kendilerine yer bulmuşlardır.²⁰ Gilbert ve Reynolds, *Sevahili* halkının, Arap-Hint tüccarlar ile iç bölge insanları arasındaki kültür simsarları olduklarını belirtirken, Araplarla olan kültürel ortaklığı ise İslam'a bağlarlar.²¹ Bölgenin Arap dünyası için köle merkezlerinden biri olma ihtimali olsa da köle ticaretinin büyüklüğünü kanıtlayacak somut bilgilere henüz ulaşılmamıştır. İslam'ın iç kesimlere

¹⁵ Philippe Beaujard (2019). *The Worlds of the Indian Ocean*. Cambridge University Press.

¹⁶ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 187.

¹⁷ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 188.

¹⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 198.

¹⁹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 200.

²⁰ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 203.

²¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 205.

yayıl(a)mamasını, köle ticareti ile açıklamaya çalışan araştırmalar mevcuttur.²² Hür Müslümanların köleleştirilmesinin yasak olması dolayısıyla Sevahili insanların, dini iç bölgelerden uzak tuttuğu iddiası ile Alman İmparatorluğu ve bölge içinde yaşayan Arapların yaşadıkları sorunlara ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Gilbert ve Reynolds'a göre Doğu Afrika'da bir zamanlar yer almış olan Kilve şehri, bölgenin İslam dini ve Arap-Fars bölgesi ile nasıl bir ilişki kurduğuna dair ilginç bir örnektir. Şehrin tarihi ile ilgili olarak Arapça yazılmış seyahatnamelerin yanı sıra, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Arapça bir metin ile Portekiz kronikleri mevcuttur.²³ Alman filolog Carl Velten, XIX. yüzyılda sözlü tarih geleneği derleyerek yazıya aktarmıştır.²⁴ Bu kaynaklardan aktarılan bilgilere göre, şehrin kurucuları Şirazlı Müslüman tüccarlar olup, bölgeyi gayrimüslim bir yöneticinin elinden almışlardır. Yazarların da belirttiği gibi bu durum, bölge halkının farklı bölge ve insanlarla yakından ilgili ve ilişkili olduklarını gösterir niteliktedir.²⁵

1.2. Kaçınılmaz Uygarlaşma: Kolonileşme ve Köleleştirme

1.2.1. Kolonileşme

Avrupa ülkelerinin kendi kabuğundaki değişimleri ve denizcilik yolunda gerçekleştirdikleri atılımlar sırasında, Doğu Afrika kıyıları yerleşik ticarî yapısı ile müreffeh bir dönem yaşamaktadır. Bu ferah döneminin ilk kırılma noktası, Portekizlilerin Doğu Afrika kıyılarına ulaşmasıdır. Yoğun bir ticaret akışı olan bölgeye gelen Portekizliler, limanlar arasındaki ticari rekabet ve düşmanlığa, Akdeniz ticari havzasındaki tecrübelerinden dolayı yatkınlardı. Mombasa ile savaş halinde olan Malindi şehri yöneticileri, bölgeye yeni gelen aktörü kendi çıkarları için kullanmaya çalışmış ve Portekizliler ile ittifak kurmuşlardı. Müttefikliğin temin ettiği rehberler sayesinde, Doğu Afrika kıyılarından Hindistan'a ulaşarak Goa'yı kendilerine üs belirleyen Portekizliler, bu nokta üzerinden Hindistan-Doğu Afrika kıyılarında çeşitli limanları zapt ederek bölgede kaleler inşa edebildiler.²⁶

Limanları yağma veya boğazları kapama çabalarından sonra, *kartaz* adını verdikleri ticaret izni ile Hint-Afrika ticaretini tamamen yönetmeye çalışan Portekizliler gerek yetersiz donanmalarının gerekse de çok büyük hacimli bir ticaret merkezini yönlendirecek maddi imkanlarının olmaması sebebiyle özellikle Hint bölgesi tarafında tarihi bir “ayrıntı” olarak

²² Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 208.

²³ Ahmet Kavas & Mustafa L. Bilge (2002). “Kilve”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, s. 24-25.

²⁴ Carl Velten (1898). *Märchen und Erzählungen der Suaheli*. (Suahelitext: Band XVIII der Lehrbücher des Oriental. Seminars), W. Spemann, Stuttgart&Berlin.

²⁵ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 211.

²⁶ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 346-347; Salih Özbaran (1977). Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, 76-77.

kaldılar.²⁷ Doğu Afrika’da ise kıyı bölgelerinde yağmalamaya yönelik bir ticarî anlayış, onlara daha etkili bir yerleşme sağlamıştır. Portekizlilerin kıyılardaki en önemli etkisi, kendilerine muhalif olanları iç kısımlara doğru yerleşmeye zorlamasıdır.²⁸

Özdemir Paşa’nın 1557 yılında Massava’yı Portekizlilerden geri alması, Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz hakimiyetine ve dolayısıyla Doğu Afrika bölgesine etkisini arttırmıştır. Osmanlı Devleti’nin kendi iç ve dış politik meselelerinden dolayı bölgede etkinlikleri çok kök salamamış olsa da Portekizlilerin gücünün sarsılabileceğini gösteren önemli darbelerden biri olmuştur.²⁹

XVII. yüzyılda siyasi birliğini sağlayan Umman, kademeli bir şekilde Portekiz hakimiyet alanında büyüdüktan sonra XVIII. yüzyılın başında Mombasa halkının daveti üzerine Portekizlilerin simgesel kalesi olan Jesus/İsa kalesini ele geçirerek, Doğu Afrika’da Portekizlilerin neredeyse etkisiz hale geldiği yeni bir dönemi başlattı.³⁰

Umman Sultanlığı ve Doğu Afrika tarihi, seyyid kökenli Bû Saidlerin başa geçmesi ile farklı bir döneme girmiştir.³¹ Bu dönem, VII. yüzyıldan itibaren ticaret ile gelişen ve din birliği ile perçinlenen Arap-Afrika ilişkilerinin bir sonucu olarak okunmalıdır. Ticarete önem veren Bû Said hanedanı, önce uzun mesafe ticareti yapanların Doğu Afrika’da merkezi konumda bir ada olan Zengibar’dan mal almasını şart koşmuşlardır. Ardından da XIX. yüzyılın başında bu adaya taşınarak bölge ticaretinde tam hâkimiyet sağlamaya çalışmışlardır. Bu dönem, kolonyal bir güç olarak etkinliği zirveye yaklaşan İngilizlerin bölgede hâkimiyetlerini arttırmasına denk geldiği için İngiliz-Bû Said hanedanı ilişkileri, Doğu Hindistan Şirketi³² aracılığıyla Doğu Afrika tarihini oldukça etkilemiştir.³³

Batı Afrika’da, İslam’ın ticaretle gelişen şehir hayatında etkili olduğu dönemler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geride kalır. İslam, ağırlıklı olarak kırsalda Sûfi liderlerin kontrolü altında kendini göstermeye başlar.³⁴ Avrupalılar, İslam’ın Batı Afrika kırsallarına yayılmasını engelleyememişse de coğrafi ve kültürel olarak daha yakın olmasına rağmen İslam’ın Doğu ve İç Afrika’da ilerleyişi nispeten durmuştur. Sahil dışındaki bölgelerde yerel dinler önemli bir konumdadır. Mazrui, engellemelerin Batı’da başarısız olmasını, İslam

²⁷ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 349.

²⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 351.

²⁹ Özbaran (1977), age, s. 139.

³⁰ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 354.

³¹ Mustafa L. Bilge (1992), “Bû Saîd Hânedanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 339-340.

³² Azmi Özcan, (2000) “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, s. 294-295
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ingiliz-dogu-hindistan-sirketi>

³³ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 356-357.

³⁴ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 331.

önderlerinin doğudakilere nazaran Arap değil de yerel Afrikalılar olmasına bağlar.³⁵ Tangayika’da³⁶ Alman ve İngilizlerin İslami makamlara Arap kökenli -ki kendileri yukarıda bahsedildiği gibi zengin ve şehirli kesimi temsil ediyorlardı- Müslümanları getirmesinin, İslam’ın yayılma heyecanını azalttığını belirtir.³⁷

Afrikalılar sanayileşen Avrupa toplumlarının ihtiyaçları doğrultusunda uluslararası ilişkilerde kendilerine yeni alanlar açarken, diğer taraftan sanayileşme sonucunda ucuzlayan başta giyim olmak üzere bazı ürünleri kendi topraklarında görmeye başlamışlardır. Zenginleşmeye bağlı olarak fildişi gibi lüks bir tüketim orta sınıfa kayarken, Amerikan kumaşı kıyafetler, Orta Afrika topluluklarında karşılık bulmaya başlıyordu.³⁸ Bayly “lüksün nesnelleştirilmesinin” sadece Avrupa’da değil, bütün dünyada etkin olduğunu, bundan dolayı da yerel ve uluslararası ticaretin daha hareketli hâle geldiğini aktarırken, bu ticarete yerel aktörler zenginleşse de asıl kârın Avrupa’ya gittiğini belirtir.³⁹

Bu noktada hem tüccarların hem de alıcıların imkanlarını artıran bankacılık sistemi de önemlidir.⁴⁰ Sadece Fildişi değil şeker başta olmak üzere egzotik ürünler, hatta zenginleşmeye bağlı olarak artan kırmızı et ihtiyacı sömürgelerden karşılanarak Avrupa mağazalarında yer almaya başlar. Bu artan stok çeşidi, mağaza anlayışını da değiştirip günümüz çok mağazalı sisteminin öncülerini oluşturur.⁴¹ Buna karşın sadece Afrikalı işçiler Avrupalı kot pantolonu giymekle kalmıyor, zenginleşen orta sınıf da Avrupa’da üretilen ya da Avrupai ürünleri kullanmaya önem gösteriyordu. Afrika’da; Latin Amerika, Japonya ya da Hindistan kadar olmasa da şapka gibi burjuva simgesi olmuş kıyafetler tepkilere rağmen kullanılmaya başlanmıştı.⁴² Osterhammel, küresel bir orta sınıfın XIX. yüzyılda oluştuğunu ve Sahra Altı Afrika’da Asya ve Kuzey Afrika’ya nazaran az da olsa burada da var olmaya başladığını belirtir. Bunu sağlayanın da paylaşım öncesi ve sonrası büyüyen ticaret hacmine bağlar.⁴³ Burjuvalaşmanın modernleşebilme kapasitesi ile doğrudan ilişkisi ve buna bağlı olarak literatürde yer alan “ikinci ekonomi devrimi” de önemlidir.⁴⁴ Makineleşme sadece üretim hızını ve çeşitliliğini artırmamış günümüz manasında kurulan uluslararası şirketler hem hammadde

³⁵ Ali A. Mazrui, age, s. 99.

³⁶ Günümüz Tanzania, Brundi ve Ruanda’yı içeren bölge.

³⁷ Ali A. Mazrui, age, s. 139-140.

³⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 364.

³⁹ Christopher Alan Bayly, age, s. 83, 87.

⁴⁰ Christopher Alan Bayly, age, s. 95.

⁴¹ Jürgen Osterhammel (2022). *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. (Çev.) Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 326-329.

⁴² Jürgen Osterhammel, age, s. 334-337, 1034, 1097.

⁴³ Jürgen Osterhammel, age, s. 1085.

⁴⁴ Jürgen Osterhammel, age, s. 1091.

alımı hem de üretilen ürünü Batı piyasasına olduğu kadar Afrika gibi koloni piyasasına sunma imkânı sunmuştur.⁴⁵

1.2.2. Köleleştirme

Kölelik, özellikle Afrika'daki kölelik, çok katmanlı boyutları ve etki alanı geniş olan, derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur.⁴⁶ Kölelik kavramı, temelde üç ayrıım yapılarak incelenir; *menkul kölelik*, *yanaşmalık* ve *rehinlik*. Yanaşmalık, büyük çapta gerçekleşen kıtlık veya savaş gibi durumlarda insanların gönüllü olarak bir yere çalışma şartlı sığınmasıdır. Rehinlik ise, bir borç karşılığı kendisinin ya da bir aile ferdinin çalışma şartıyla köleleştirilmesidir. Yanaşma, olumsuz şartların iyileşmesi ile rehin ise borcun ödenmesi karşılığında bağımsızlığına kavuşabilir. Menkul kölelikte ise, kişi bir mal olarak satın alındığı için duruma göre tamamen ya da kısmen kölenin bütün sosyal hayatı sahibine aittir.⁴⁷

Afrika araştırmacılarından Walter Rodney, köleliği açıklarken; sömürge öncesi dönemde zorunlu işçi kavramının mevcut olduğunu ancak gerçek manadaki köleliğin Atlantik köle ticareti ile ortaya çıktığını savunur.⁴⁸ Buna karşılık John Fage ise, bereketli topraklara karşın işgücünün oldukça az olduğu kıtada, açığın kölelik ile kapatıldığını savunur.⁴⁹ Buradaki temel ayrıım, iki çalışmanın farklı bölgelerin farklı yönetim yapıları incelenerek yapılmış olmasından kaynaklanır. Bu sebeple Afrika gibi farklı yönetim yapılarının olduğu çok büyük bir alanda temel kurumları bir sabit olarak almak çalışmaları zorlaştırır. Öte yandan Avrupalı güçlerin kıtaya gelmesinden önce kölelik sisteminin yaygınlığı konusu, Afrika tarihçileri arasında ciddi bir tartışma konusudur. Köleliğin insanlık tarihine eş giden bir kurum olduğu düşünüldüğünde, kıta içinde sömürge öncesi dönemde de çeşitli durumlarla ortaya çıktığı kabul edilmelidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Afrikalı ve Arap tüccarların, Doğu Afrika-Hint okyanusu ticaretinde köle ticaretinin önemi oldukça büyüktü.

Plantasyonların kurulmasına bağlı olarak gelişen Atlantik köle ticareti; Avrupalıların kıtaya gelmesi ve aynı şekilde Avrupalıların şeker ihtiyacını karşılamasını sağlamak amacıyla başlatılmıştır. Plantasyon sisteminin öncüleri, Kıbrıs'ta bu yapıyı kurmaya çalışan Haçlılardır.⁵⁰

⁴⁵ Werner Abelshauser (2006), "Von der Industriellen Revolution zur Neuen Wirtschaft. Der Paradigmenwechsel im wirtschaftlichen Weltbild der Gegenwart", *Wege der Gesellschaftsgeschichte, Geschichte und Gesellschaft* (Vandenhoeck & Ruprecht): Sonderheft, Vol. 22, pp. 201-218.

⁴⁶ Bkz. İkinci bölümde geçen Arap İsyanı

⁴⁷ Jürgen Osterhammel, age, s. 991.

⁴⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 230.

⁴⁹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 231.

⁵⁰ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 234; Jeff Fynn-Paul (2021). The Greater Mediterranean Slave Trade, Craig Perry vd. (Ed.), *The Cambridge World History of Slavery*, C. 2, Cambridge University Press, Cambridge, s. 41.

Yeni Gine, Hindistan ve Araplar üzerinden Ortadoğu'ya gelen şeker kamışı, Haçlılar tarafından Avrupa'ya aktarılmıştır. Şeker kamışı üretiminin hem maddi hem de iklime dayalı güçlükleri yüzünden zorlanan Haçlılar, tesislerini Venediklilere devrettiler. Kıbrıs ve Batı Akdeniz'de yeni işletmeler kuran Venedikliler, köle ihtiyaçlarını Arap ve Slavlardan karşılıyorlardı.⁵¹ İstanbul'un fethinden sonra zorlaşan kuzeydeki köle ticareti ile Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarındaki tecrübelerinin artmasına denk gelen bu dönem; şeker tesislerinde çalıştırılacak kölelerin sağlandığı yeri değiştirmiştir.⁵²

Batı Afrika adalarında tecrübe edilen şeker yetiştiriciliği, Amerika topraklarına taşınmış, işgücü olarak da hem iklime hem hastalıklara dayanıklı, üstelik bu tür üretimlere aşina olan Afrikalılar tercih edilmiştir. Böylelikle Afrika tarihinin çok acı bir dönemi olan Atlantik köle ticareti başlamış ve katlanarak devam etmiştir.⁵³ Köleliğin kaldırılmasına yakın bir döneme kadar, bu kurum sahipleri tarafından çok verimli görülmüştür.⁵⁴ Avrupa toplumlarının şeker ihtiyacı, özellikle sanayi devrimi ile işçilerin enerji ihtiyaçlarının artması ile patlama yaşamıştır.⁵⁵

Ekonomi ve nüfus alanındaki çalışmalar, köle ticareti ile Afrika toplumlarının geri kalması üzerindeki bağlantıyı saptamaya amaçlar. Bu çalışmalarda, kölelik ve sömürgecilik üzerinde yapılan diğer çalışmalardaki gibi genel olarak iki farklı yaklaşım belirginleşir. Bunlardan birinde 500 yılda yaklaşık 11-15 milyon arası insanın köleleştirilerek anavatanlarından koparıldığı, bunların büyük çoğunluğunun bir daha geri gelemeyecek şekilde götürülmelerinin, o dönemde hayati öneme sahip olan insanî işgücüne darbe vurduğu ve bunun da büyük bir fakirliğe sebep olduğu savunulur. Karşıt olarak nitelendirilebilecek olan diğer görüş ise, aynı dönemler içinde İngiltere'den yeni keşfedilen yerlere yapılan göçleri örnek göstererek, fakirliğin tek sebebinin kölelik olamayacağını savunur. Elbette burada İngiltere'den giden grupların bazılarının toplum tarafından dışlanan gruplar olsa bile buradan yapılan göçlerin “gönüllü” olarak nitelendirilmesi gerektiğini unutmamak gerekir.⁵⁶

Kölelik sisteminin dönem içerisindeki önemini ya da kaldırılmasının zorluğunu göstermek için Amerika'da hür bırakılmış Afrikalı kölelerin ana kıtaya döndükten sonra bir şekilde köle ticareti ile alakalı olmaları örnek gösterilebilir. Bu noktada köle ticaretinin sadece

⁵¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 235.

⁵² Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 237.

⁵³ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 246.

⁵⁴ Jürgen Osterhammel, age, s. 994.

⁵⁵ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 266.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 268.

Avrupalı tüccarlar tarafından yapılmıyor olmasını akıldan çıkarmamak lazımdır. Bu şekilde köle ticareti başka bir boyut kazanarak, kolonyal ideolojinin yerelde, yerel üzerinden yeniden üretilmesi ile güçlenmiş, kök salmıştır.

Modern çağ kölelik eleştirileri dahilinde “Afrikalılık” kavramı ile Avrupa sömürgeciliğine karşı koymak da çok mantıklı değildir. O döneme bakıldığında, Afrika’da yaşayan toplumlarda bir “Afrikalılık” bilincinin olmadığı, her kabile ya da devletin, özellikle ekonomik ve tarihsel açıdan, kendi çıkarları doğrultusunda, davranış sergilediklerini söylemek daha doğrudur. “Afrikalılık” ve kölelik kavramını, erken Afrika-Avrupa ilişkilerinde üst-alt ırk ilişkisi olmadan, bir ticaret ilişkisi olarak değerlendirmek gerekir. Kölelik kavramının var olduğu kıtada, kölelik ticaretinin ve buna bağlı olarak kıtada gelişen ateşli silah ticaretinin Avrupalı devletler tarafından yönetildiği ve kıtanın kaderini etkilediği yadsınamaz bir gerçektir.⁵⁷ Yeni emperyalizme geçiş sürecinde misyoner eğitimi almış olanlar ve özgürleşmiş köleler az sayıda da olsalar Pan-Afrikacılık hakkında konuşmaya başlamışlardı. Bu elbette bir ulus ve sonrasında ırk bilincini ortaya koymamıştı ama bir başlangıç olarak görülmeliydi.⁵⁸

Adrian Hastings’ten alıntı yapan Bayly İncil’in benimsenmesinin yerel bir vatanseverlik oluşturduğunu söyler.⁵⁹ Bu vatanseverlik; yüzyıllarca yakın bir ilişki içinde olan toprakların yönetim kolaylığı için Avrupalıların kolonilere yönelik politikalar doğrultusunda ayrılması ile daha da öne çıkan bir olgu haline geldi. Ticaret veya tarım ile kurumsallaşan topluluklar ile kabileler arasındaki fark bu şekilde daha da açıldı. Bayly bu noktada yurtseverlikten milliyetçiliğe geçişin ve milliyetçilik emperyalizm ilişkisinin sebep sonuçtan öte beraber büyüdüğünü öne sürer. Sömürgecilik derinleştikçe sömüren ve sömürülen taraflarda milliyetçilik de artmaktaydı.⁶⁰

1803’de Danimarka’nın köle ticareti yasağını dört yıl sonra Birleşik Devletler ve İngiltere, -ki İngiltere ana karasında kölelik kurumu 1772 yılından beri yasaktı-, takip etmiştir.⁶¹ Bayly’nin bu konuda verdiği istatistikler, köleliğin kaldırılması ile zirve yaptığı zamanın neredeyse ortak olduğunu ve yasaklamalara rağmen etkilerinin bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir.⁶² XIX. yüzyılın ilk dönemleri, İngiltere için bu yasağı kabul ettirme çabaları ile geçmiştir. İngiltere’nin zamanın en güçlü donanmasına sahip devleti olduğu düşünülürse, bu

⁵⁷ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 295.

⁵⁸ Christopher Alan Bayly, age, s. 287.

⁵⁹ Christopher Alan Bayly, age, s. 288.

⁶⁰ Christopher Alan Bayly, age, s. 295, 302.

⁶¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 270.

⁶² Christopher Alan Bayly, age, s. 526.

konuda gerçekten iddialı olduğu anlaşılır. Ancak Atlantik köle ticareti için İspanyol ve Portekizli tüccarlar, Asya ticareti içinse kıtadaki Arap tüccarlar farklı yöntemlerle bu ticareti devam ettirmişlerdir.⁶³ XVIII. yüzyıl itibariyle kolonilerde köle emeği ve plantasyonlara dayalı ekonomiyi destekleyen İngiltere, kendi topraklarında ise ücretli emek ve sanayiye ağırlık vermişti.⁶⁴ Ücretli emek kavramı ise o dönemde bile yeni kölelik olarak nitelendiriliyordu. Güneydoğu Asya’da ve Afrika’da çalışan Hintli ve Malay gruplar özgür olmalarına rağmen borçları yüzünden kölelik benzeri bir hayat yaşıyorlardı.⁶⁵ Alman İmparatorluğu da kendi sömürgelerinde bu yasağı uygulamaya başladığında, Arap ve Hint kökenli Müslüman tebaaları ile ciddi sorunlar yaşamıştır.⁶⁶

İngilizler köleliği yasaklama çabalarını, Hint-Afrika hattında da uygulamaya çalışmışlardır. Bölgede yeterli kuvvetleri olmadığı için Umman Sultanlığı ile anlaşarak kölelerin Hindistan’a gönderilmelerini engelleyebilmişlerdi.⁶⁷ Umman Sultanlığının, İngiltere İmparatorluğu tarafından baskılanmasıyla, sultanlık yüksek kârlı iki ticari ürün olan fildişi ve karanfil baharatı ile kölelik alanını sabit tutmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Bû Said Hanedanı, kendi topraklarındaki yükselen orta sınıfın lüks ihtiyacı haline gelmiş olan fildişi ile Güneydoğu Asya’dan ithal ederek yetiştirmeye başladıkları karanfil baharatını İngilizlere sunarak, köle ihtiyacını meşrulaştırma yoluna gitmiştir.⁶⁸ Fildişi ticareti, Sevahili ve Arap-Hint topluluklarının, daha da içeriye girerek Kongo havzasına doğru yerleşmelerini ve bu şekilde de ihtiyaca yönelik üretimde bulunmalarını sağlamıştır.⁶⁹ Daha çok fildişine erişim isteği, merkezi Afrika’nın ticari ve kolonyal güçlerce “keşfine” ön ayak olan önemli sebeplerdendir.

İngiliz İmparatorluğu’nun Umman Sultanı’nı bu konuda zora sokacak farklı enstrümanları da mevcuttu. Doğu Hindistan Şirketi’nin temsilcisi Atkins Hamerton, Umman Sultanlığının topraklarında yaşayan Hindistan kökenli insanların temsilcisi olduğunu -gayr-i meşru bir şekilde - ilan etmiş ve köle ticaretinin yasaklanmış olması dolayısıyla tüccarların köleye ihtiyaç duyulan karanfil üretiminden, fildişi ticaretine kaymalarına sebep olmuştur.⁷⁰

⁶³ Christopher Alan Bayly, age, s. 526.

⁶⁴ Jane Burbank&Frederick Cooper (2018). *İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*. (Çev.) Ahmet Aybars Çağlayan (Çevirmen), İnkılap Kitapevi, İstanbul, s. 304.

⁶⁵ Christopher Alan Bayly, age, s. 532; Jürgen Osterhammel, age, s. 994.

⁶⁶ Bu sıkıntılar ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak işlenecektir.

⁶⁷ Yusuf A. Al Ghailani (2015). British Early Intervention in the Slave Trade With Oman 1822-1873. *History Research*, 5 (4), s. 226.

⁶⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 358 ve 360.

⁶⁹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 361; Jonathan Collins (2014). *A Rough-and-tumble business”?-The Arab-Swahili Long-Distance Trade and the Mweru-Tanganyika Corridor from c. 1850 to c. 1900*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Kent, s. 44-46.

⁷⁰ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 365.

İngiliz İmparatorluğu, kaçak köle ticareti ve alternatif yolların çokluğundan dolayı beklediğinden daha uzun bir süre köle ticaretine engel olamasa da bunu, Zengibar’da manda yapısı kurmak için bahane olarak kullanmıştır.⁷¹

1.3. Yeni Emperyalizm

Post-Kolonyal öncesi akademik çalışmalar, Avrupa medeniyetini uygarlığın referans noktası olarak kabul edip, Osmanlı-Arap İslam kültür dairesini ve Çin’i belli bir kültürel birikime sahip, fakat gelişimini devam ettirememiş, yarı barbar olarak tasvir eder. Geri kalan halkları ise barbar, medenileştirilmesi gereken, “tarihsiz halklar” olarak değerlendirirler. Bu bakış, Avrupa devletlerinin Afrika sömürgelerini meşrulaştırmak için barbarlara medeniyet götürme propagandalarının çıkış fikrinin temelidir.⁷² Aynı zamanda Afrika savanında yada yaylalarında yaşayan yerli halkın avcı-toplayıcı yada çoban olmalarından dolayı topraklarının tarıma ve Avrupalı yerleşimcilere açılmasıyla sömürgeyi yasallaştırma fikri yukarıda bahsedilen “medeniyet götürme” ile paralel ilerler.⁷³ Kuzey Amerika tarzı bir yerleşimci kolonizasyonuna benzese de Afrika’daki Avrupalılar, ekonomik olarak yerlilerden bağımsız olmadıkları için Kuzey Amerika’dan farklı olarak dekolonizasyon süreçleri yaşanmıştır.⁷⁴

XIX. yüzyıl, ulus devletlerle imparatorlukların çekişme çağıydı. Ulusal duyguların yükselişi, o dönemin duygu coğrafyasında ve dolayısıyla siyasi hareketlerinde etkindi. Çok uluslu imparatorlukların yıkılması, yeni bir yönetsel çağın başlaması anlamına geliyordu. Osterhammel, bu yüzyıla, Alman-Fransız tarihçilerden okunduğunda bir köklü ulus devlet ve devrimler ülkesi çatışması olarak bakılacağını, İngiliz tarihçiler tarafından bakıldığında ise daha evrimsel bir geçişle oluşan bir imparatorluk tarihi ortaya çıktığını belirtir. Sanayileşmiş devletlerin İspanya ve Hollanda gibi eski imparatorlukların yadigarı kolonilerde, etkinliklerinin azaldığı düşünülse de XIX. yüzyıl sonlarında bu faaliyetlerine tekrar tutundukları görülür. Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulması ve Fransa’nın yüzyılın başlarında Haiti’yi kaybetmesi etkinliklerinin azaldığına örnektir. Bu ilgi azalması, neredeyse 1870’lere kadar sürer⁷⁵.

⁷¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 368; Roger S. Clark (2021). *British Anti-Slave-Trade Treaties with African and Arab Leaders as Precursors of Modern Suppression Conventions*, Neil Boister vd. (Ed.), *Histories of Transnational Criminal Law*, Oxford University Press, s. 159.

⁷² Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 196; Eric R. Wolf (2020). *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 8, 278-281.

⁷³ Jürgen Osterhammel, age, s. 464.

⁷⁴ Paul Mosley (1983). *The Settler Economies: studies in the economic history of Kenya and Southern Rhodesia, 1900–63*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 5-8, 237.

⁷⁵ Jürgen Osterhammel, age, s. 571.

XIX. yüzyıl sonlarında yeni bir dönemi başlatan bazı gelişmeler olduğu görülür. Headrick; teknolojinin Batılı emperyalist yayılmada düşünüldüğü kadar etki sahibi olmadığı fikrini taşıyan Rondo Cameron ve Hans-Ulrich Wehler gibi düşünürler bulunsa da XIX. yüzyıl sonundaki dönüşümde en önemli rolü teknolojiye görme eğilimindedir.⁷⁶ Bir diğer önemli nokta da ulusal duygulanımların güçlenmesiyle ülkelerdeki inanç ve toplumsal davranışın dönüşümüdür. Afrika’da kolonilerden bağımsız devletler yok denilecek kadar azdı. İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz, İspanya, Belçika gibi devletlerin Afrika’daki etkinlikleri devam etmekteydi. Almanya’nın da içinde bulunduğu ABD, Fransa, İngiltere gibi ülkeler Pasifik Adaları’nda kolonyal varlıklarını sürdürmekteydi. Japonya’nın da kolonyal bir güç olarak sahneye çıkması, Kore üzerindeki etkinliğinin oldukça görünür olduğu XIX. yüzyılın bu kesitinde gerçekleşir. Ulus devletlerin yükselmesiyle gücünü yitiren imparatorlukların, kolonyal faaliyetleri sekteye uğramış olsa da tekrar güçlenmeleriyle kolonyal yayılımın devam etmesi bir fenomen olarak tartışılmış ve “yeni emperyalizm” kavramıyla açıklanmıştır. Tarihsel olarak yeni emperyalizm, Batı Avrupalı güçlerin XIX. yüzyılın son çeyreğinden I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesine uzanan süreçte güçlenen kolonyal büyümesini ifade eder. Bu yaklaşım, sadece erken dönem kolonyal güçlerin bölgesel kontrolünün yenilenmiş büyümesini değil, ABD, Almanya, Rusya, İtalya ve Japonya’nın da kolonyal faaliyetlerde bulunduğu bir süreci içine alır. İngiltere’nin 1882’deki Mısır işgalinden sonra yoğunlaşmış bir emperyalist yayılmayı benimsediği gözlemlenir. Finansal kontrol aracının iyileştirilmesi, sermaye-hükümet iş birliğinin güçlendirilmesi, merkezden oldukça uzak topraklarda varlık sürdürebilen yönetimsellik, dönemin ruhunun özetiydi. Bu aynı zamanda “utangaç” kolonyalizm olarak tanımlayabileceğimiz dolaylı müdahale yahut sahil kıyılarında etkin olma eğiliminden başka bir boyut; karasal yayılma, bölmeye dayalı bir stratejik güç uygulama⁷⁷ -ki 1914’de Afrika tamamıyla pay edilmişti- ve resmi olarak hak iddia etme noktasına geline dönem, “yeni emperyalizm” yahut “yüksek emperyalizm” dönemidir. Yeni emperyalizmin haritalarla somutlaştırılabilen görüntüsü Siyam’a kadar Güney-Doğu Asya’nın Avrupalı kolonyalist güçlerce hakimiyet altına alınmasıdır.⁷⁸ Emperyalizm ve kolonyalizm tartışmalarında yeni bir soluk olarak değerlendirilen bu kavramsal çerçeve, kimi araştırmacılar için kolonyal tarihte herhangi bir yeniliğe işaret etmemekte, aksine devamlılığı göstermektedir. Bu görüşe katılan

⁷⁶ Daniel R. Headrick (1979). “The Tools of Imperialism: Technology and the Expansion of European Colonial Empires in the Nineteenth Century”. *The Journal of Modern History*, Vol. 51, No. 2, Technology and War (Jun., 1979), 231-263, ss. 232-233; Rondo Cameron ve Hans-Ulrich Wehler;

⁷⁷ John Griffiths (1986). “What is legal pluralism?”. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. Vol. 18 (24).

⁷⁸ Jürgen Osterhammel, age, s. 91.

günümüz düşünürlerinden biri de David Harvey'dir. Harvey'e göre, yeni emperyalizm eskisinin tekrarından başka bir şey değildir, tek fark değişik bir zamanda ortaya çıkmasıdır.⁷⁹

Yeni emperyalizm tartışmasında imparatorluğun birden fazla toplumun birleşiminden oluşan bir birlik olduğu, kolonyalizmin ise bu topluluklar arasında hiyerarşi kurarak bazı toplumları diğerlerine üstün gördüğü vurgulanmaktadır. Kolonyalizm kural koyucu ve yöneten bir üst gücün altında/himayesinde/sömürsünde varlık gösteren ve adeta o yönetimselliğin bir dışlisi olarak ona hizmet eden toplumların/coğrafyaların siyasi, kültürel ve ekonomik deneyimlerine verilen addır. Emperyalizm ise bu deneyimin arkasındaki söylemi ifade eder. Roma İmparatorluğu gibi uzun bir döneme yayılan imparatorluklarda görüldüğü gibi, tek bir yönetim altında farklı bölgesel sınırlar içerisinde yaşayan yurttaşlar veya tebaası olan halkları yönetmek için geliştirilen stratejilere XIX. yüzyılın İngiltere'sinde de rastlanır. Yeni emperyalist düzen içerisinde İngiltere'nin Afrika'daki yönetim anlayışı, Hindistan'daki kolonyal yönetimden pek de farklı olmamıştır. Emperyal güçlerin hakimiyetleri altına aldıkları topraklarda genelde yerel bir yönetici kukla dahi olsa bırakılır, idari ve askeri personel olarak yerel halk kullanılırdı.⁸⁰ Ancak az sayıdaki Avrupalı, görevi ne olursa olsun, bölgede kendini en üst konuma yerleştirmekte beis görmüyordu.⁸¹ Bu dolaylı yönetimin önemli bir avantajı, mukiidedir emperyal gücün yerel güçler içinde hizipler oluşturarak hâkimiyetini pekiştirebilmesidir.⁸² Bunun bir sonucu olarak yerel halk, modern dönemin getirdiği vatandaşlık hakkını alamayan uyruklar olarak görölüyordu. Bu statüleri nedeniyle politika yapabilmeleri birkaç istisna dışında sadece direnişle mümkün olabilmekteydi.⁸³

Afrika'nın kolonyal dönemine dair tartışmalar kolonyalizme farklı bakışlarla bağlantılı olarak ilerler. Davis'e göre bunu iki temel taraf ile ifade edebiliriz: kolonyal döneme Avrupa merkezli bakanlar ve dönemi Afrika merkezli radikal bir karamsarlıkla oldukça eleştirel şekilde değerlendirenler.⁸⁴ Yeni emperyalizm tartışmalarını da kapsayan, geç XIX. yüzyıl Afrikası'ndaki değişimlere odaklanan ve bu iki tartışma ekseninden farklı bir bakış açısı sunabilen çalışmalara ihtiyaç olduğunu ifade eden Davis, Barraclough'un "Contemporary History" eserine atıfla XIX. yüzyıldaki devrimin, yeni emperyalizmle Batı Avrupa ve ABD'den

⁷⁹ David Harvey (2004). *Yeni Emperyalizm*. (Çev.) Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, s. 151.

⁸⁰ Jürgen Osterhammel, age, s. 659, 877.

⁸¹ Jürgen Osterhammel, age, s. 1095.

⁸² Jürgen Osterhammel, age, s. 662.

⁸³ Jürgen Osterhammel, age, s. 664.

⁸⁴ R. Hunt Davis (1973). "Interpreting the Colonial Period in African History". *African Affairs*, Oxford University Press, Vol. 72, No. 289 (Oct., 1973), pp. 383-400, s. 395.

dünyaya yayılan bir devrim olduğu görüşünü paylaşır. Barraclough, bugün Bismarck'ın doğduğu ve öldüğü dünyadan farklı bir dünyada yaşadığımızı ifade eder.⁸⁵

Köleliğin kademeli olarak sonlandırılması, Avrupa devletlerinin Afrika ve Asya üzerindeki sömürge anlayışının bittiğinin değil, şekil değiştirdiğinin habercisi olmuştur. XIX. yüzyıl ortalarından önce gerek Avrupa'nın iç politik değişimleri gerekse de Asya ve Afrika ile olan politik ve ekonomik dengeler yüzünden; Avrupalıların bu bölgelerde tam hâkimiyet tesis ettikleri söylenemez. Yüzyılın ortasından itibaren bu denge yapısının bozulması ile “Yeni Emperyalizm” denen ve üç eski kıtadan ikisini Avrupa'ya karşı oldukça zor duruma sokan yeni bir dönem başlar.⁸⁶ Bu dönemin, İngiliz başbakan Disraeli ile başladığı söylenebilir. Güney Afrika'da Zulularla yapılan savaş ve Afganistan'da Kabil'de yaşanan direniş sonucunda yaşanan katliam, iç politikada ses getirmiştir. Gladstone ve liberallerin eleştirilerine karşı olarak, Disraeli 1876'da Kraliçe Victoria'nın “Hindistan İmparatoriçesi” unvanına referansla “Emperyalizm” kelimesini kullanmaya başlamış ve olayları bunun bir sonucu olarak göstermiştir.⁸⁷

Denge yapısını etkileyen sebeplerin başını sanayi inkılabı çeker. Buhar makinaları ile üretimin serileşmesi, hammadde ve üretilen artı ürünler için yeni pazar arayışları, sömürgecilik faaliyetlerini arttırdığı gibi keşfedilmeleri çok zor ya da çok maliyetli olan yerler de Avrupalı devletlerin ve kâşiflerin önüne serilmiştir. Avrupa bu çağda son keşiflerini yaparken gelişen teknoloji sayesinde coğrafyanın bilimselleşmesi ilerliyordu.⁸⁸ Yeni Emperyalizm döneminde sanayi buhar gücü ile yayılırken, fikri düzlemde de değişiklikler yaşanmıştır. XIX. yüzyıla kadar medeniyeti kıta dışına taşıma gibi misyon bulunmamakta hatta Protestan misyonerler kısmen engellenmekteydi.⁸⁹ Avrupa, artık seçkin bir medeniyetin temsilcisi ve dünyanın diğer halklarını bir yandan kurtarıırken, diğer yandan onlara hükmeden bir kıta rolüne bürünmüştür. Osterhammel'in deyimi ile Avrupalılar, bu yüksek kültürü kendilerine saklamak istemiyor, sömürge olsun olmasın dahil edici bir tutumla paylaşmak istiyorlardı.⁹⁰ Ona göre, Avrupa'nın

⁸⁵ Geoffrey Barraclough (1967). *An Introduction to Contemporary History*. Penguin Books, Harmondsworth, s. 9.

⁸⁶ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 404.

⁸⁷ Heinrich August Winkler (2016). *Geschichte des Westens: Von den Anfängen in der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. C.H.Beck, München, s. 864.

⁸⁸ Jürgen Osterhammel, age, s. 112. Bu noktada bilim insanları, araştırmacılar veya maceracı kâşifler, elbette kendi profesyonel çıkarları ya da etik anlayışları içerisinde çalışmalar yapıyorlardı. Bu buluş ve keşifler son tahlilde Avrupalı Devletler için sömürgecilik yolunda yeni patika ağları kurmasını kuruyor ve bu ağlar yaklaşık bir asır boyunca bu devletlere mutlak bir hâkimiyet ve güçlü ekonomik çıkarlar sağlıyordu. Jürgen Osterhammel, age, s. 134.

⁸⁹ Anthony Pagden (1995), *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France, c. 1500-c. 1800.*; Yale University Press, New Haven&London.

⁹⁰ Jürgen Osterhammel, age, s. 1170.

XIX. yüzyılda ortaya koymaya çalıştığı hukuk standardı ile kendi geçmişiyle yüzleşip bir uygarlık standardı oluşturduğu, Japonya ve Osmanlı gibi Hristiyan kültürüne mesafeli toplumlar için de uygarlaştırma aracı sunduğu söylenebilir.⁹¹ Köleliğin kaldırılması çabaları ile kazandıkları medenileştirme özgüveni de yukarıda bahsedilen açılımı sağlamış hatta tarihin ironik anlarından biri olarak Afrika’da Avrupalılar tarafından yükseltile köle ticareti gene Avrupalılar tarafından bitirilmek üzere yeni askeri müdahalelerin sebebi olmuştur.⁹² Bu kölelik karşıtı medenileşme modası yüzünden İslam düşman gösterilmiş,⁹³ Belçika Kralı Leopold tarafından desteklenen Kardinal Lavigerie, kölelik karşıtı sempozyum düzenleyerek İslam medeniyetine açıktan saldırmıştır. Berlin Afrika Konferansı’na da katılan Osmanlı Devleti, köleliğin kaldırılması hususunda kendi üzerine düşen sorumluluğu kabul etmiştir. Fakat hem Kardinal Lavigerie’nin çıkardığı olaylar hem de sorumlu olduğu operasyonlar için yetersiz bütçeye sahip olması Babıali’yi zora sokmuş, diplomatik bir kriz çıkmaması için uğraşmıştır.⁹⁴

Antropoloji ve etnoloji bilimleri de yeni emperyalist anlayışın benimsenmesinde etkili olmuştur. Avrupa bu disiplinler aracılığıyla diğer toplumları inceleme bahanesi elde ederek onları kontrol etmeye ve sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Almanlar başlarda kendi sömürge çalışmaları ile çok alakalı olan bu disipline “Völkerkunde” yani halkbilimi demişlerdir. Alman kökenli Amerikalı Antropolog Franz Boas, bu bilim dalını ırkçı bir konuma yerleştirir. Antropologlar tarafından isteyerek ya da istemeyerek üretilen “iktidar bilgisi”nin ne kadar uygulandığı meçhuldür.⁹⁵ Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında, bu bilim dalından sömürgeciliğe ciddi bir eleştiri gelmiştir.⁹⁶ Kolonyalizme öncülük eden antropoloji gibi bilim dalları ve Lewis Morgen gibi öncüleri, kültürel asimilasyonu ve misyonu öne çıkarmışlardır. Bu “uygarlık yayma” misyonu, II. Dünya Savaşı sonrasında terk edilmeye başlanmış olmasına rağmen⁹⁷, “beyazlık” tartışmaları halen günümüzde de devam eder. Osmanlı ve Çin gibi eski düşmanlar ise yeni pazarlara dönüşmüştür.⁹⁸ Aynı zamanda bu dönem deniz aşırı toprakların sömürülmesinin yanında halihazırda sömürgeleri ile komşu olarak

⁹¹ Jürgen Osterhammel, age, s. 1175.

⁹² Lamin Sanneh (1999). *Abolitionists Abroad: American Blacks and the Making of Modern West Africa*. Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts.

⁹³ Jürgen Osterhammel, age, s. 1185.

⁹⁴ BOA, HR.SYS., 225/51; BOA, HR.SYS., 225/46; BOA, HR.SYS., 225/29. BOA, DH. MKT., 1765/99. Konu hakkında bkz. Kotil, Bilal Ali. 2022. “Extraterritorial Slaves: Late Ottoman Paternalism and the International Debate on Slavery.” *The International History Review* 45 (1): 63–80. doi:10.1080/07075332.2022.2118806.

⁹⁵ Jürgen Osterhammel, age, s. 1157.

⁹⁶ George W. Stocking (1987). *Viktorian Anthropology*. The Free Press, New York.

⁹⁷ Jürgen Osterhammel, age, s. 460.

⁹⁸ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 304; Christopher Alan Bayly, age, s. 584.

yaşayan Rusya, Endonezya ve Brezilya gibi devletlerin de bu sömürgelerini genişletme zamanıydı.⁹⁹ Neredeyse yüzyılın son çeyreğine kadar denizaşırı toprağı olmayan Almanlar özelinde “uygarlık taşıma” ilginç bir seyir gösterir. Temel eğitimlerinde üzerinde durdukları klasik Yunan devletini, yaşayan Yunanlıların hamisi olarak gerçekleştirmeye çalışan Almanlar, Bavyera Prensi Otto’nun yaşayan Yunanlar tarafından sürgüne gönderilmesi ile hayal kırıklığına uğrarlar.¹⁰⁰

XIX. yüzyılın başından günümüze kadar olan süreçte, salgın hastalıklara karşı verilen mücadele ve motifler de ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Bu yüzyılda gelişen ilaç sanayisi sadece Avrupa kıtasındaki hastalıklara çare olmamış, aynı zamanda beyaz adamın Afrika kıtası içindeki en büyük düşmanı olan bulaşıcı hastalıkları (sıtma ve sarıhumma vb.) da yenmesine fayda sağlamıştı.¹⁰¹ Birinci Dünya Savaşı sonrası kıtadaki bütün sömürgelerini kaybetmiş olan Almanya, Alman bilim insanlarının keşfettiğı “uyku hastalığı”nın tedavisine karşılık eski sömürgelerini ödül olarak istemekteydi. Tıbbi gelişmeler Avrupalıların ilerlemesine katkıda bulunduğu gibi ilaç ve tedavi ihtiyaçları, artan yerli halkların da baskı altına alınması kolaylaşmıştır.¹⁰²

Tıbbi gelişmelerin yanı sıra silah endüstrisindeki gelişmeler, Afrika’nın Avrupa tarafından tamamen sömürgeleştirilmesinin yolunu açmıştır. Yeni emperyalizmi karakterize eden ve artık farklı bir dünyada yaşandığının kanıtı olan en önemli durum, Avrupa’nın avantaj sahibi olduğu teknolojik gelişmelerdir. 1890’larda tamamlanan silah devrimi, teknolojik gelişmelerin emperyalistlerin karasal yayılmalarını hızlandırmasında en önemli rolü oynadığı düşünülür.¹⁰³ Hızlı ateş eden silahlar (makinalı tüfekler gibi) ve savaş gemileri, yerli halklar aleyhine Avrupalıları daha da güçlendirdi. Askeri gücün orantısızlığı, kolonyal güçlerin binlerce kişilik yerel orduları kolaylıkla dağıtarak, karasal yayılımına devam edebilmesini sağladı. Headrick’in aktarımına göre, bunun dikkat çekici örneklerinden olarak 1873-1874’deki Ashati ve 1879’daki Zulu savaşlarındaki küçük Avrupalı birliklerin, binlerce Afrikalı askere karşı kazandıkları galibiyetler ya da İngiltere’nin 1892-1894’de Mısır’ı hâkimiyeti altına alması

⁹⁹ Christopher Alan Bayly, age, s. 304. Bayly aynı sayfada Osmanlı devletini “yarı bir Avrupalı” bir devlet olarak tanımlayıp, uzak bölgelerini merkezileştirmeye yönelik yapılan yönetim modernleşmesi çabalarını yeni emperyalizme bağlar.

¹⁰⁰ Wolf Seidl (1981), *Bayern in Griechenland: Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, Prestel-Verlag, München.

¹⁰¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 408.

¹⁰² Christopher Alan Bayly, age, s. 577; Samuel Coghe (2017). *Sleeping Sickness Control and the Transnational Politics of Mass Chemoprophylaxis in Portuguese*. *Portuguese Studies Review*, 25 (1), 73-74.

¹⁰³ Daniel R. Headrick, agm, s. 256.

gösterilebilir. Telgraf da merkez ve çevre arasındaki mesafeyi kısaltıp hızlı ve rahat iletişimi, karasal güvenliği ve hükümetler ile koloniler arasındaki iletişimi sağlayarak Avrupa'yı rahatlatmış. Ayrıca telgraf sisteminin yanı sıra Avrupa ve kolonileri arasındaki ilişki, denizcilikteki gelişmelerle (botlar, buharlı vapurlar gibi) de pekişti. Yeni teknolojik gelişmeler ve buna bağlı rekabet yeni emperyalizmi hızlandırdı.

Kıtanın genel olarak sıcak ve nemli olması, çakmaklı tüfekler gibi barutun dışarıdan taşınıp doldurulduğu sistemlerde ateşli silahların etkisini azaltmaktaydı. Bu noktada yeni bir keşif olan tüfek kapsüllerinin ortaya çıkışı, özellikle nemli ortamlarda silahların kullanımını arttırdı. Devamında gelen yivli ve arkadan doldurulabilen tüfek sistemleri ile bu tür silahların kullanımını arttırmıştır. Günümüz silah teknolojilerinin öncüsü olan kapsül ve arkadan dolum sistemi askerlerin imkanlarını da iyileştirmiştir.¹⁰⁴ Elbette misket tüfekleri ile donanmış Afrika devletleri, yeni teknoloji karşısında büyük bir dezavantaj içinde kalmış ve bunun farkında olan Avrupalı devletler, modern silahları kademeli olarak sınırlandırdıktan sonra, 1890 Berlin Konferansı'nda satışını tamamen yasaklamışlardır.¹⁰⁵

Sahip olunan silah avantajına rağmen Avrupalı güçlerin kıtada genişlemesi tamamen direnişsiz olmadı. Örneğin Tanzanya bölgesine giren Alman Devleti, kıyı bölgelerinde ve Zanzibar'da az bir direniş görse de iç kesimlerde yaşayan Hehe halkı ile yaklaşık 10 sene süren bir mücadelede bulunmak zorunda kaldı. Direnişler olmasına rağmen teknolojik ve lojistik üstünlüğü olan Avrupalı devletler, kayıplar verse dahi geri adım atmadan bölgede hâkimiyet kurabildiler.¹⁰⁶ Yaşanan isyanların büyüklüğüne ve yabancı karşıtlığına göre, Avrupalı devletlerin birleşik tepkileri de artmaktaydı. Çin'de 1900 yılında yaşanan Boxer isyanı buna güzel bir örnektir. Çin Qing Hanedanı'nın isyancılara karşı yavaş ve aciz tepkisiyle İngiltere ve kolonileri, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya, Rusya, ABD ve dönemin yeni aktörü Japonya askeri bir ittifakla isyanı kanlı bir şekilde bastırmış ve Pekin'i işgal etmişlerdi.¹⁰⁷ Hristiyan ve yabancı karşıtı isyanlara karşı Avrupalı devletler, birlik olmakta geç kalmamışlardı. Alman İmparatoru II. Wilhelm, bir konuşmasında Alman askerlerine, "affetmenin olmayıp, esir alınmayacağını" söylemesi ve Hunların Çinliler üzerine bıraktıkları

¹⁰⁴ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 411.

¹⁰⁵ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 412.

¹⁰⁶ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 413.

¹⁰⁷ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 316. Christopher Alan Bayly, age, s. 598.

korkutucu etkinin aynısını Alman askerleri olarak bırakmalarını talep etmesi bu bağlamda önemlidir.¹⁰⁸

Sahra altı Afrika’da Avrupalıların etkin olduğu dönem olan yeni emperyalizmin gelişimi, farklı nedenlere bağlanır. Marxist-Leninist ekonomik argümanların öne sürdüğü, kapitalist kartellerin, kaynakların dağılımını silahlı güçlerle yeniden sağlamayı hedeflediği fikrine, finansörlerin dünyayı yabancı yatırımlar için güvenli hale getirmeye çalıştığı görüşü eşlik eder. Ekonomik bakış açısının bir diğer boyutunu da hükümetler üzerinde güç sahibi palmiye yağı ve pamuk tüccarlarının yanı sıra maden sahiplerinin yereldeki emek sömürsüne dayalı çıkarlarını sürdürebilme kaygısı teşkil ediyordu. Schumpeter, yeni emperyalizmi ekonomik güçlerin bir ürünü olarak algılar ve onu kapitalist sistemin zorunlu bir özelliği olarak görür. Onun en tehlikeli özelliği ise “export monopolism”dir. Aynı zamanda ona göre, kapitalist güç odakları, agresif politikalardan kâr elde etmeleri ile dünyayı 1914’te savaşa sürüklemişlerdir.¹⁰⁹ Ama bunu dikkate almayan kimi çalışmalar da mevcuttur. Bunlar, Almanya’da Bismarck’ın gücü elinde tutma tasarımını ya da Fransa’daki Fransız-Alman Savaşı’ndaki mağlubiyet sonrası ulusal prestijin desteklenmesini yeni emperyalizme gerekçe gösterir. Görünen o ki; anlamlı bir yeni emperyalizm yorumu için her tekil emperyalist eylem ve ülke üzerinden konsept değerlendirilmelidir.

Bayly, ekonomik emperyalizmin ulusal devlet temsilcilerinin faydasına olduğunu ifade eder. Merkezdeki hükümetlere baskı uygulayan ticari açıdan güç sahibi odakların dışında, çevrede yani kolonilerdeki huzursuzlukların, kriz durumlarının dikkate değer olduğu da aktarılır. Bu doğrultuda merkez yani Avrupa’dan karasal kontrolün tesis edilmesi önem arz etmiştir. Yeni emperyalizmin ortaya çıktığı koşullar dikkate alındığında bütün tarafların yorumlarının geçerli yanları olduğu düşünülebilir. Ancak emperyalizm ve milliyetçiliğin yakın teması dikkate alındığında, Avrupa milliyetçiliğinin etkisi de hesaba katılmalıdır. Ulusal düzeyde güçlü milli duygulara hitap etmenin, kendi vatandaşları için kaynaklara ulaşan ve onu merkeze aktaran sömürgeci devlet için önemi büyüktür. Afrika ekonomik çıkarların yanı sıra, stratejik açıdan da Avrupa devletlerinin refahı için önemi vurgulanan bir bölgedir. Avrupa ülkelerinin yeni emperyalist yarışta etkinlik gösterme gayretleri, Avrupa’nın toprak yayılımında ve emperyal faaliyetlerinin hızında kendisini gösterir ki Almanya’da yaşanan kriz

¹⁰⁸ Bernd Sösemann (1976), “Die Sog. Hunnenrede Wilhelms II. Textkritische Und Interpretatorische Bemerkungen Zur Ansprache Des Kaisers Vom 27. Juli 1900 in Bremerhaven.” *Historische Zeitschrift*, Band. 222, Heft. 2, pp. 342–58, <http://www.jstor.org/stable/27619561> .

¹⁰⁹ Joseph A. Schumpeter (2010), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, (Çev.) 2010? 2022?, Alter Yayıncılık veya bu eserin ingilizcesi mi? Ya da Bu müellifin başka eseri mi?; Norman Etherington (1982), “Reconsidering Theories of Imperialism”, *History and Theory*, 21 (1), pp. 1-36, s.7.

buna örnektir. Öte yandan yine Bayly'nin görüşüne göre, yeni emperyalizm milliyetçiliğin sadece sonucu değil, aynı zamanda nedenidir. Çünkü ona göre, sadece Avrupa, Amerika ve Japon ulus devletlerinin değil, aynı zamanda sömürgeci devletlerin dışındaki ulusal hareketlerin ortaya çıkması yeni emperyalizmin işbirliğinden bağımsız değerlendirilemez.¹¹⁰

Yeni gelişmeler sayesinde sömürgecilik, kıta genelinde kolaylaşıp ucuzlamış¹¹¹ olsa bile Fransa ve İngiltere gibi önceleri ticari sebeplerle bulunan ülkelerle, Belçika gibi sömürge odaklı olarak kıtaya çıkmış ülkeler arasında farklılıklar mevcuttur. Winkler'in belirttiği gibi İngiltere, kurulan kolonilerde önceden hazırlanmış bir plan izlememiştir. Ticaret bölgeleri kurulduktan sonra, bölgeye İngiltere'nin "talepleri" gelmiş ve onlar çoğunlukla arka plandan yönetmeyi tercih etmişlerdir.¹¹² Gerek egemenlik repertuarlarının farklılığı gerekse de ele geçirilen bölgelerdeki farklılıklar, Avrupalıların yerel halktan farklı beklentilere girmelerine sebep olmuştur.¹¹³ Almanya ve Belçika, hem coğrafi olarak dar kapsamda kalan sömürgelerinden azami fayda sağlamak hem de sanayileşmelerini ilerletmek için gerekli hammaddeleri bilinçli bir şekilde çıkaracakları agresif bir sömürgecilik uygulamışlardır.¹¹⁴ Bu politika, kendi iç birliğini sağladıktan sonra hızla sanayileşerek ekonomik bir dinamo haline¹¹⁵ gelen ve İngiltere'nin ekonomik liderliğine yaklaşan¹¹⁶ Almanya için hayati idi. Ancak II. Wilhelm'in tahta geçişine kadar Bismarck, bu bölgeleri ticari bir koruma noktası olarak görmüş, denizaşırı toprakların sınırları konusunda uzlaşmacı olmaya çalışmıştır.¹¹⁷ Napolyon savaşlarından sonra Avrupa kendi içinde 1815 Viyana Kongresi gibi diplomatik enstrümanlarla düzeni sağlamak istemişti. Bismarck gibi bu imkanlara inanan politikacı için 1884-1885 Berlin ve 1890-91 Brüksel konferansları önemli bir fırsattı.¹¹⁸ Afrika toprakları için Avrupalı devletlerle karşı karşıya gelmek Bismarck'ın en son isteyeceği şeylerden biriydi.¹¹⁹ II. Wilhelm ise, Ortadoğu'da olduğu gibi Afrika ve Okyanusya'da daha agresif ve fazlasını isteyen bir konumdaydı. Bu agresyon, sadece pazar payı ve hammadde ile değil, Doğu Prusya'da yer alan Lehlerin de Almanlaştırılması/Kolonileştirilmesini savunan Pan-German akımlarıyla da

¹¹⁰ Christopher Alan Bayly, age, s. 307-311.

¹¹¹ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 303.

¹¹² Heinrich August Winkler, age, s. 873.

¹¹³ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 307.

¹¹⁴ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 416.

¹¹⁵ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 371.

¹¹⁶ Frederick Cooper (2005). *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*. University of California Press, Berkeley&Los Angeles, s. 182.

¹¹⁷ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 372.

¹¹⁸ Frederick Cooper, age, 171.

¹¹⁹ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 336. Bismarck'ın siyasi hayatının bir savunması olarak kaleme aldığı hatıratında birçok konuya ayrıntılı bir şekilde yer vermesine rağmen Afrika konusunda bir şey yazmaması ilginçtir. Otto von Bismarck (1898). *Gedanken und Erinnerungen*. c. 1-3. Stuttgart.

ilgilidir.¹²⁰ Alman İmparatorluğu'nun iç tartışmalarında yayılımın yerleşimci (Siedler) göndererek yapılması önemli yer tutar. Bunun sebeplerinden biri de Alman erkeklerin yerel kadınlarla evlenmesi ve onlardan “melez” (Mischlung) çocuklarının olmasıdır. 1870 yılına ait anayasadaki vatandaşlık kanununun, Almanlığı ve Alman kültürünü yeteri kadar korumadığı düşünülmüş ve Alman kolonilerinde melez evlilikler yasaklanmıştır (Doğu Afrika 1906).¹²¹

Yukarıda bahsedilen gelişmeler ile Afrika sadece kıyı kesimleri ile değil, iç kesimleri ile de Avrupalılar ve özellikle misyoner, doktor, bilim insanları ve maceracıları tarafından “keşfedilmeye” başlanmıştır.¹²² Kongo'nun sömürgeleşmesi de bu keşifler ile gerçekleşmiştir. Afrika'nın iç kesimlerinde kaybolan İskoç Doktor David Livingstone'u arayan maceracı Amerikan Henry Morton Stanley, doktoru Avrupa'ya getirmekle kalmamış, bölge hakkında ayrıntılı raporlar da hazırlamıştır.¹²³ Dr. Livingstone, dönemin Avrupa toplumunda kahraman olarak nitelenecek bir kişidir. XIX. yüzyılın maceracı, kâşif ve sömürgeleştirme öncüsü tipolojisine ideal bir örnek olan Dr. Livingstone, Tıp eğitimini misyonerlik amacıyla almış, Afrika'da ticaret ve “bu geri kalmış insanlara” Hristiyanlık ve medeniyet getirmek için kıtanın içlerine yolculuk etmiştir.¹²⁴ Onun nihaî amacı Nil'in kaynağını bulmaktır.¹²⁵ Livingstone ve Teğmen Cameron'un çabaları, Nil'in kaynağından daha önemli bir sonuca evrilmiş, Afrika'nın kalbine giden Kongo Nehri ve havzası ortaya çıkarılmıştır.¹²⁶

Stanley, onlarca konuşma ve raporlar ile dönemin ticaret ve sömürge zirvesindeki İngiltere'yi ikna ederek Kongo'yu Birleşik Krallık'a bağlamak istemiş¹²⁷, ancak hem Güney Afrika'daki Boer ve Zulu karışıklığı, hem Berlin Barış Konferansı sonrası oluşan Avrupa'daki

¹²⁰ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 373; Philipp Ther (2004). ‘Imperial Instead of National History: Positioning Modern German History on the Map of European Empires’. In *Imperial Rule*, (Ed.) Alexei Miller & Alfred J. Rieber, Central European University Press, Budapest, s. 50, 56. Ther'in kitap bölümü Alman İmparatorluğu'nu-“Reich” (İmparatorluk) olarak nitelendirilmesine rağmen deniz aşırı topraklarının az oluşu ve doğu komşularının topraklarını “tarihsel haklar” ile kolonileştirmeye çalışmasını tartışmaktadır. Bu açıdan Habsburg Rusya ve Osmanlı gibi çok uluslu ya da İngiltere gibi yoğun deniz aşırı topraklara sahip imparatorluktan ziyade bir ulus devlet olarak tanımlamıştır. Bu da doğal olarak yerel halka olan bakış açısını etkilemektedir.

¹²¹ Lora Wildenthal (1997), ‘Race, Gender, and Citizenship in the German Colonial Empire’. In *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, (Ed.) Frederick Cooper&Ann Laura Stoler. University of California Press, Berkeley, s. 267.

¹²² Jürgen Osterhammel, age, s. 461.

¹²³ Bu kurtarma operasyonu kamuoyunda geniş yer edinmiştir. Koloni tartışmalarında yer alan Beyaz Adam'ın kurtarıcılığı açısından da güzel bir örnektir. 1939 yılında “Stanley ve Livingstone” adlı film ile konu beyaz perdeye taşınmış, Red Kit gibi dönem çizgi romanlarını anlatan popüler kültür öğelerinde de yer almayı başarmıştır. Olayın gerçekleşmesinden 120 yıl sonra 1992 yılında Nintendo “Stanley and the Search for Dr. Livingstone” adlı oyunu piyasaya sürmüştür. Mansell Koleksiyonu'nda bulunan iki Avrupalı'nın buluşması için bkz. <https://artsandculture.google.com/asset/mansell-collection/sAH-obdpkNxvMA?hl=en>; <https://artsandculture.google.com/asset/mansell-collection/RgGfRZbP5doGMA>

¹²⁴ Cambridge konuşması, 5 Aralık 1857.

¹²⁵ Livingstone, *Last Journals* 321-3, 25 Nisan 1873, 508.

¹²⁶ Thomas Pakenham (2019), *Afrika'nın Paylaşımı*, (Çev.) Dilan Pamuk, Hece Yayınları, Ankara, s. 20.

¹²⁷ Pakenham, age, s. 73.

hassas dengeler ile Mısır Hidivliği'nin yaşadığı ekonomik buhran, İngiltere'nin yeni bir koloni macerasına sıcak bakmasına engel olmuştur. Bu raporlar, sömürgeleştirme sürecini kişisel olarak çok önemseyen Belçika Kralı Leopold tarafından dikkatle incelenmiş ve Stanley kralın şahsi ödemesiyle Kongo'ya ticaret antlaşması yapmaya gönderilmiştir. Bölge, sadece Belçikalılar tarafından değil, Batı ve Kuzey Afrika'da genişleme çabasında olan Fransızlar tarafından da incelenmiştir. Kral Leopold'ın kıtayı “medenileştirmek” için kurdukları topluluk çağrısına, Fransızlar olumlu yaklaşmışlardı. Fransızlar, halihazırdaki kolonileri Gabon'dan Yukarı Kongo'ya ulaşmaya çalışırken, Belçika adına çalışan Stanley, Kongo Nehri'nin Gine Körfezi'ne döküldüğü yerden Yukarı Kongo'ya ulaşmaya çalışıyordu. Böylelikle ortak bir amaç için bir araya gelmiş gibi görünen iki ülke, aslında kendi etki alanlarını genişletmeye çalışıyordu.¹²⁸ İtalyan kökenli Fransız maceracı ve asker Brazzer¹²⁹, 1880 yılında Yukarı Kongo'nun başlangıcı sayılan bölgede, yerel lider Makoko ile yaptığı antlaşma ile bölgeyi resmi olarak Fransız korumasına alıyordu.¹³⁰ Aşağı Kongo'da şelaleler ve yol yapımı ile uğraşan Stanley, aynı zamanda yerel birliklerden mukim Fransız gözetiminin ve yerel halk üzerindeki Fransız etkisinin dağılmasını beklemiş ve 1882 yılının yazında havzaya koruyucusu Leopold adına egemen olmuştur.¹³¹ Bu gelişmeler, iki devlet tarafından toprak ele geçirmek amacı ile yapılmıyor gibi gösterilse de iki ülkenin ama özellikle Fransız kamuoyunun gerildiği bir gerçektir. Leopold, Belçika'nın topraklarını büyütmekten ziyade, ticari olarak sömürdüğü bağımsız bir ülke kurmayı hedefliyordu.¹³²

Kıta Avrupası'nın batısı, Afrika'nın batısı için bu şekilde mücadelede iken, İngiltere kuzey-batı ve güney-batı Afrika'yı gayri resmi kontrolü altına almıştı. Güney Afrika'da Boerler, Zuzular ve Mısır'da yaşadığı zorluklar yüzünden bayrağını topraklar üzerinde sallandırmadan hakimiyet kurma peşindeydi.¹³³ 1884 yılında Nijer havzasına daha fazla yayılma isteği azalırken, Kongo'da artan Fransız etkisini bölgede bulunan Portekizlilerle anlaşarak kırmaya çalışıyorlardı. Ancak Fransızlar, Süveyş Kanalı kriziyle İngiltere'nin yumuşak karnı olan Mısır konusunu ön plana çıkararak antlaşmayı etkisiz hale getirdiler.¹³⁴ Afrika'da artmaya başlayan keşif ve antlaşmalar yüzünden, daha aktif bir rol oynamak isteyen İngiltere, konsolos Hewett başkanlığındaki heyetle Nijer kıyılarındaki İngiliz çıkarlarını

¹²⁸ Pakenham, age, s. 167.

¹²⁹ Kongo Cumhuriyeti'nin en büyük şehri ve başkenti Brazzaville adını bu askerden almıştır.

¹³⁰ Thomas Pakenham, age, s. 170.

¹³¹ Thomas Pakenham, age, s. 175.

¹³² Thomas Pakenham, age, s. 184.

¹³³ Thomas Pakenham, age, s. 205.

¹³⁴ Thomas Pakenham, age, s. 223.

antlaşmalarla sağlama almış, Kamerun’u da hedef almışlarsa da o zamana kadar koloni konusunda oldukça ilgisiz görünen Almanya’nın 4 Temmuz 1884’de *Möwe* gemisi ile Kamerun’a el koymasıyla durmuşlardı.¹³⁵ Almanya’nın bu politika değişiminde farklı sebepler olmakla beraber, kendi kamuoylarında imkanların bitmesi paniğine bağlı olarak yükselen “Torschlusspanik”¹³⁶ hükümeti, İngilizler gibi Bismarck’ı zorlayan etkenlerdendi.¹³⁷ Her ne kadar mecliste konu hakkında muhalefet oluşsa da Bismarck, İngiltere kozunu göstererek politikasını savunmuştur.¹³⁸ Bismarck’ın bu noktadaki doğal müttefiki, Süveyş Kanalı konusunda İngiltere ile maddi ve stratejik olarak sürtüşmede olan Fransa’dır. Şansölye, Fransa’yı yanına çekmeye çalışarak paylaşımı artık başlamış olan Afrika’nın batısı ve diğer bölgelerini ele alan bir konferansı Berlin’de düzenlemek istemiştir.¹³⁹ Bayly, Bismarck’ın deniz aşırı sömürge fikrine geçmesini, “Torschlusspanik” ve dış politika dışında, birçok tarihçinin desteklediği şekilde ekonomik bir zorunluluk olmamasına rağmen hızla endüstrileşen Almanya’da ortaya çıkan sınıf gerilimini kontrol amaçlı bir araç olarak kullanmak istemesine bağlar.¹⁴⁰ Torschlusspolitik sadece Almanlar için değil, Güney Afrika’da madencilikle uğraşan, önce şirketiyle bölgeyi yönetmeye çalışıp sonra da İngiliz hükümetinden ilhak isteyen Rhodes için de geçerliydi: “Biz işgal etmezsek, bunu başkaları yapacak”. Şimdiki Zimbabwe’ye ismini veren Rhodes’in bu ifadeleri, ateşin bütün deniz aşırı imparatorlukları sardığının bir göstergesiydi.¹⁴¹

Afrika artık Avrupa’nın dolaylı olarak da olsa bir parçası olmaya başladığı için, Napolyon sonrası Avrupa politikasının dinamosu rolündeki Matternich gibi Avrupa politikasını yönlendirmeye çok istekli olan Bismarck, 15 Kasım 1884 yılında Berlin’de bir konferans düzenlemeyi başarır. Tek farkla ki konferans öncesinde basın, konferansın sadece az sayıdaki Alman tüccarlar için mi yoksa Kral Leopold’un “yardımseverliği” ile kurduğu Kongo hakkında mı olduğunu sorguluyordu.¹⁴² Aynı yılın nisan ayında Leopold, bölgenin rüçhan hakkını¹⁴³ Fransızlara teklif ederek, karşılığında hâkimiyet haklarına saygı gösterilmesini istemiş¹⁴⁴, aynı hakkı İngilizlerden ticaret imkanları sunarak almıştır. 1884 Haziranı’ndaki İngiliz-Portekiz

¹³⁵ Thomas Pakenham, age, s. 224.

¹³⁶ Fırsat kapısının kapanmasına yönelik siyasi paniğe verilen isim.

¹³⁷ Thomas Pakenham, age, s. 229.

¹³⁸ Bismarck’ın 26 Haziran 1884 tarihindeki meclis konuşması.

¹³⁹ Thomas Pakenham, age, s. 238.

¹⁴⁰ Christopher Alan Bayly, age, s. 309.

¹⁴¹ Robert Rotberg (1988), *The Founder: Cecil Rhodes and the Pursuit of Power*, Oxford University Press, New York&Oxford, s. 290.

¹⁴² Thomas Pakenham, age, s. 267.

¹⁴³ Öncelikle alım hakkı.

¹⁴⁴ Thomas Pakenham, age, s. 274.

antlaşması, İngiliz Parlamentosu'ndan geçmeyince ölü doğmuş ve Belçika Kongosu'nun okyanus ile bağlantısının kesilme tehlikesi ortadan kalkmıştı. Bu durumu iyi kullanan Leopold, Belçika Kongosu'nun kurulma fikrinin temelleri olarak öne sürdüğü “medeniyet” ve “Hristiyanlık” kavramlarının, ticaretten bağımsız olmadığını İngilizlere göstermiş ve karşılığını konferansta almıştır.¹⁴⁵ Konferans, dönemin resmi ve gayri resmi olarak en büyük sömürgeci güç olan İngilizleri endişelendirse de Fransa ve Almanya'nın dayatmacı çıkışları olmadığı için aleyhinde tamamlanmamıştır. Bismarck, o dönem hâlâ Afrika topraklarının imtiyazlı şirketler tarafından yönetileceğini düşündüğü için İngiltere'nin fiili işgal kurallarının sadece kıyı bölgelerinde uygulanması isteğini kabul etmiştir. Kongo konusu ile yeni bölgelerin işgali meselesi, en çetrefilli konular olarak konferansta yer alıyordu. Bu konunun aşılması ile konferans 26 Şubat 1885'te imzalanan antlaşmayla barış içinde tamamlandı.¹⁴⁶

Bu antlaşmalar¹⁴⁷ sayesinde Kral Leopold, “Kongo Bağımsız Devleti”ni kurarak bölgeyi kendi şahsi mülkü haline getirmiştir ki bu durum, Almanların boş alan olarak gördükleri Yeni Zelanda'yı sömürge yapmalarını andırırsa da¹⁴⁸, sömürge tarihinde bir iltir.¹⁴⁹ Kral Leopold'ın görece daha esnek yönetebildiği Kongo, fildişi ticaretinin çok kolay olmaması sebebiyle bu ticaretten fazla kâr elde edememiştir. Ancak 1890'lı yıllardan itibaren lastik için ihtiyaç duyulan kauçuk sayesinde, yerel halka karşı uygulanan vahşi bir sömürge programıyla Kral, ülkesinden alacağı borçları ödeyecek duruma gelebildi. Bu dönem, özellikle kauçuk kotalarını tamamlayamayan Kongoluların kesilmiş ellerine baktıkları fotoğraflarla koloni tarihinde net bir şekilde hatırlanır.¹⁵⁰ Leopold'un Kongo'dan sağladığı bu yüksek kazanç, Afrika Talanı'nın yaşandığı bu rekabetçi dönemde olabilmektedir.¹⁵¹ Kongo, sadece insanların değil, kıtanın simgelerinden fillerin de dişleri için acımasızca sömürüldüğü bir yer olmuştur.¹⁵² Kral Leopold'un şahsi meselesi olarak ortaya çıkan Belçika Kongosu, Belçika'nın 1908'de el

¹⁴⁵ Thomas Pakenham, age, s. 275,277.

¹⁴⁶ Thomas Pakenham, age, s. 282.

¹⁴⁷ Amerika yerlilerin de yaptığı benzer antlaşmalar modern dönem çizgi romanlarında karikatürleştirilerek incik boncuk ile toprak alımının olduğu ifade edilir. Ancak bu imtiyaz ve serbest bölge antlaşmaları sömürgeciliğin ilk adımları olduğu gibi hukuksal, mimari ve yönetim açısından sömürgecilerin lehine olan birçok imkânı ve genişlemeyi sunmaktadır. XIX. Yüzyılda da devam eden bu uygulama sadece fiili sömürgelerde değil Çin ve Osmanlı gibi eski dünyanın imparatorluklarına karşı da kullanılmıştır. Jürgen Osterhammel, age, s. 412.

¹⁴⁸ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 431.

¹⁴⁹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 422.

¹⁵⁰ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 423-424.

¹⁵¹ Christopher Alan Bayly, age, s. 309

¹⁵² Jürgen Osterhammel, age, s. 549.

koymasına kadar tamamen bir sömürü bir bölgesiydi ki en düşük seviyede bir koloni yerleşmesi kadar bile büyümedi.¹⁵³

Berlin Batı Afrika Konferansı'nı takiben, sömürgecilik anlayışında imtiyazlı şirketlerin önemi azalırken, fiili işgalle sömürü önem kazanmaya başladı. Bu noktada bireysel imtiyazlı şirketlerin, yerini çok uluslu şirketlere bırakmasının da benzer bir dönem olduğu söylenmelidir.¹⁵⁴ Doğu Hindistan Şirketi gibi büyük bir tecrübeye sahip olan İngiltere, bu durumu kavrayan ilk ülkelerdendi.¹⁵⁵ Kıtanın batı kısmına nazaran, daha büyük bir ekonomik çıkarının olduğu doğuda, Zanzibar Sultanlığı'nı destekleyerek büyütme ya da parçalayarak himaye etmek arasında kalan İngiliz Dışişleri'nin işini, bölgeye Batı'da olduğu gibi oldu-bitti ile giren Almanlar daha da zorlaştırdı.¹⁵⁶ Almanlar, Resmi Gazete'de yayınlanan ilanla Dr. Carl Peters'in hükümet adına yaptığı antlaşmaları dayanak göstererek Alman Koloni Şirketi'ne, Doğu Afrika'da imparatorluk adına imtiyaz ve koruma hakkı verdi.¹⁵⁷ İngiltere, resmî olarak Zanzibar ve hinterlandı olan Doğu Afrika'da hüküm sürmese de donanmasıyla Zanzibar Sultanı'nın ve kendi çıkarlarının korumasını sağlıyordu. Bismarck'ın Doğu Afrika hamlesi sırasında, hem İngiltere konsolosu hem de Sultanı'nın resmî danışmanı olan Sir John Kirk, İngiltere'nin uzun yıllar yürüttüğü politikanın başarılı bir uygulayıcısıydı.¹⁵⁸ O, Almanların 1885 Haziranı'nda koruma bölgelerini geliştirmelerini engellemek istese de İngiliz Dışişleri bunu reddetmiş, sadece Sultan'ın Almanlara karşı işbirliği yapmasını sağlaması istenmiştir.¹⁵⁹

Avrupalı devletlerin kıyılara yerleştiği ama yağmanın başlamadığı ara dönemde güçlenen ve bazen de modern silahlar kuşanan merkezî ve askerîleşmiş gruplar, ikincil imparatorluklar olarak görülebilir. Buna örnek olarak Boerler, Sokoto Halifeliği ve Hidiv Mısır'ı gösterilebilir.¹⁶⁰ Yüzyılın başındaki denizaşırı topraklara karşı durağanlığın dönüm noktasını, İngilizlerin Mısır'ı 1882 yılında "de facto" işgali teşkil eder. Fas'ın ve Libya'nın da Avrupalı devletler tarafından işgaliyle sadece iki bölge bağımsız kalmıştır: Özgürleştirilmiş kölelerin kurduğu Liberya ve kadim Hristiyan krallığı Etiyopya.¹⁶¹

¹⁵³ Martin Ewans (2002), *European Atrocity, African Catastrophe: Leopold II, the Congo Free State and its Aftermath*, Routledge Curzon, London, s. 2.

¹⁵⁴ Jürgen Osterhammel, age, s. 1033.

¹⁵⁵ Thomas Pakenham, age, s. 316.

¹⁵⁶ Thomas Pakenham, age, s. 318.

¹⁵⁷ Alman Resmi Gazetesi 03.03.1885.

¹⁵⁸ Thomas Pakenham, age, s. 323.

¹⁵⁹ Thomas Pakenham, age, s. 326.

¹⁶⁰ Christoph Marx (2004), *Geschichte Afrikas: Von 1800 bis zur Gegenwart*. UTB, Stuttgart, s. 60

¹⁶¹ Hendrik L. Wesseling (1999). *Teile und herrsche: die Aufteilung Afrikas 1880-1914*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

İKİNCİ BÖLÜM

ALMAN DOĞU AFRİKA KOLONİSİ VE İSYANLAR

1.1. Alman İmparatorluğu'nun Kurulması ve Alman Kolonileri

1.1.1 Alman İmparatorluğu'nun Kurulması

1.1.1.1. Napolyon Sonrası Prusya ve Almanya'nın Birliği

Yüzyılın hemen başında (1806) kurulmasına ön ayak olduğu Rhein birliği ile Napolyon, tarihi Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nu (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation) yıkmış ve Alman coğrafyasındaki bölünmeyi güçlendirmiştir. Bu birlik dışında bıraktığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Prusya Krallığı arasında birlik ile bir tampon bölge oluşturmuştur.¹⁶² Bu sayede Bayern ve Württemberg krallığı, Baden elektörlüğü gibi önemli toprakları Prusya etkisi dışında bırakmak istemiştir. Rhein birliği, Napolyon için diğer ona bağlı devletler gibi askeri ve maddi olarak destekleyip, Prusya ve Avusturya Macaristan ile Birleşik Krallığı'nı ekonomik sıkıntıya sokmak için “Kıtasal Sisteme” zorlanmışlardır.¹⁶³

Napolyon'un Rusya'da başarısız olması ve çekilmesi ile kendisine Prusya'da var olan rahatsızlık artmış ve Aralık 1812'de başta ihanet olarak görülen Prusya generali Yorck, Rus general Diebitsch ile ateşkes antlaşması yapmıştır.¹⁶⁴ Bu ateşkesi Fransızlara karşı bağımsızlık savaşının öncüsü olarak görebiliriz.¹⁶⁵ Prusya'dan sonra Avusturya ve kalan Rhein birliği devletleri de Napolyon'a karşı pozisyon almış ve işgal dönemi sonuçlarından en önemlisi Alman milliyetçiliğinin canlanması olmuştur.¹⁶⁶ Alman toplumu içinde XVIII. Yüzyılın ortalarından beri tiyatro ya da edebiyatla başlayan milli duygular, XIX. yüzyılın başında Fransızlar tarafından kağıt üzerinde kalmış olsa bile imparatorlukların yıkılması ve bağımsızlıklarını kaybedip kazanmaları ile yükselen bir ivme kazanmıştır.¹⁶⁷

1815 Viyana Kongresi ile kurulan Alman Konfederasyonu¹⁶⁸ 1848 Devrimi ile sarsılmış ama kısa sürede “düzen” sağlanmıştır. 1848 yılında Frankfurt'ta toplanan meclis Alman Milli

¹⁶² Jochen Schmidt-Liebich (1981). *Deutsche Geschichten in Daten Band 2: 1770-1918*. DTV, München, s. 60.

¹⁶³ John Breuilly (2019). *Avusturya, Prusya ve Almanya'nın Oluşumu 1806-1871*. (Çev.) Ali Selman, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33.

¹⁶⁴ Jochen Schmidt-Liebich, age, s. 76.

¹⁶⁵ Julius Eckardt (1865). *York und Paulucci Aktenstücke und Beiträge zur Geschichte der Convention von Tauroggen*, Weit, Leipzig.

¹⁶⁶ Christoph Nonn (2017). *Das Deutsche Kaiserreich, Von der Gründung bis zum Untergang*. C.H. Beck Verlag, München, s. 30; Manfred Görtemaker (1983). *Deutschland im 19. Jahrhundert*. Leske+Budrich, Leverkusen, 1983, s. 51-52.

¹⁶⁷ Manfred Görtemaker, age, s. 47.

¹⁶⁸ Jochen Schmidt-Liebich, age, s. 83.

Meclisi adı altında Alman halkının yönettiği bir yönetim kurmaya çalışmıştır.¹⁶⁹ Düzen sağlandıktan sonra milli bir devlet kurulmasının kolay olmadığı anlaşıldı ve Prusya karşı reformları ile dönüşümünü hızlandırdı.¹⁷⁰ Louis Napolyon'un İtalya seferi ve bir dizi iç politika krizinden sonra Bismarck yönetime gelmiş¹⁷¹ ve Prusya'nın Almanya içinde büyümesi ve Avusturya ile çatışmaya girme süreci hızlandı.¹⁷² Danimarka'ya olan savaş ile Prusya hem kendi askeri reformlarını test etmiş hem de iki eyalet Bismarck'ın da arzu ettiği gibi Prusya'ya bağlanmıştı.¹⁷³ Bu sorunun çözülmesinden ve iç politikada kazandığı güven ile Bismarck uzun süredir var olan Prusya-Avusturya ikiliğini bitirmek için harekete geçti.¹⁷⁴ 1866 yılında İtalya ve Prusya'nın Avusturya'ya (Saksonya, Bayern, Württemberg ve Hanover) açtıkları savaş, Prusya'nın tahmin edilmeyen büyük bir zaferi ile sonuçlandı.¹⁷⁵ 1866'daki Alman Savaşı sonucunda dağılan Alman Konfederasyonunu, dönemin tarihçisi Treitschke'nin söylediği şekilde "Prusya'nın en ünlü kişisi"¹⁷⁶ Bismarck istediği gibi şekillendirmiş 26 Temmuz 1867 tarihli anayasası ile Kuzey Alman Konfederasyonunu kurmuştur.¹⁷⁷

1.1.1.2. Prusya Önderliğinde II. Alman İmparatorluğu'nun Kurulması

Avusturya'ya karşı alınan zafer sonrası Fransa-Prusya ilişkileri gerilmiş¹⁷⁸ ve Bismarck Almanya'nın bağımsız kalmış çoğunluğu Katoliklerden oluşan devletleri ile düşündüğü ilişkiyi kuramamıştır.¹⁷⁹ Bütün bu politik düzlemde ve III. Napolyon'un kaybettiği halk popülarlığını tekrar kazanmak amacı ile -ki bu da tam Bismarck'ın beklediği ve umduğu bir hamle idi-¹⁸⁰ İspanya taht krizi sonrası¹⁸¹ Fransa-Prusya Savaşı başlamış ve Avusturya'ya karşı alınmış benzer bir zafer Prusya'nın olmuştur. Zaferin sonucu ile başka tercihleri de kalmayan Baden Büyük Dükalığı ve Hessen Büyük Dükalığı (15 Kasım 1870), Bavyera Krallığı (23 Kasım 1870) ve Württemberg Krallığı (25 Kasım 1870) ile yapılan antlaşmalarla Alman İmparatorluğu vücuda gelmiştir. Avusturya, Lüksemburg, Limburg ve Lihtenştayn hariç eski Alman

¹⁶⁹ John Breuilly (2000). "The Revolutions of 1848", *Revolutions and the Revolutionary Tradition In the West 1560-1991*, David Parker (Ed), Routledge, London&New York, ss. 109-131.

¹⁷⁰ John Breuilly, age, s. 94; Christoph Nonn, age, s. 31; Manfred Görtemaker, age, s. 104.

¹⁷¹ Ma Manfred Görtemaker, age, s. 186.

¹⁷² John Breuilly, age, s. 122.

¹⁷³ Jochen Schmidt-Liebich, age, s. 32.

¹⁷⁴ Manfred Görtemaker, age, s. 196.

¹⁷⁵ Geoffrey Wawro (1996). *The Austro-Prussian War: Austria's War with Prussia and Italy in 1866*. Cambridge University Press, New York, s. 274.

¹⁷⁶ Manfred Görtemaker, age, s. 187.

¹⁷⁷ William Carr (1991). *The Origins of the Wars of German Unification*. Longman, London, s. 220.

¹⁷⁸ William Carr, age, s. 244.

¹⁷⁹ William Carr, age, s. 254-257.

¹⁸⁰ Manfred Görtemaker, age, s. 206.

¹⁸¹ Christoph Nonn, age, s. 33.

Konfederasyonu'nun tüm ülkelerini kapsamakla birlikte Prusya'nın Doğu Prusya, Batı Prusya, Posen, Schleswig-Holstein eyaletlerini ve Alsas- Loren'i de kapsamıştır.¹⁸²

9 Aralık 1870 tarihinde Federal Konsey, genişleyen Konfederasyonun "Alman İmparatorluğu" olarak adlandırılması için başvuruda bulundu ve bu başvuru 10 Aralık 1870 tarihinde Reichstag tarafından onaylandı. 31 Aralık 1870'te yeni imparatorluk anayasası ilan edildi ve Kuzey Almanya Konfederasyonu resmen sona erdi. Kuzey Almanya Konfederasyonu'nun yasalarının çoğu Alman İmparatorluğu'na devredildi.¹⁸³ 29 Ocak 1871'de onay belgeleri Berlin'de kabul edildi. Prusya Kralı I. Wilhelm 18 Ocak 1871'de Alman halkına bir bildiri yayımlayarak Alman İmparatoru ilan edildi.¹⁸⁴ İmparatorluğun kuruluşu, eski Alman İmparatorluğu'nun (HRR) restorasyonu olarak kabul edildi. Her ne kadar ismi imparatorlukta olsa kurulan devlet modern manada bir ulus-devlet idi.¹⁸⁵

1.1.2. Alman Kolonilerinin Kurulması

Bismarck her ne kadar kendisi deniz aşırı topraklara oldukça mesafeli olsa da¹⁸⁶ ki imparatorluğun kurulmasından sonraki uluslararası ilişkilerinde “doygunluk” politikası uygulamıştır,¹⁸⁷ yakın gelecekte imparator olacak ve İngilterevari liberalizme oldukça ilgili olan Veliht Prens Frederick ile iyi ilişkiler için müsait olan toprakları “koruma” bölgesi ilan etmiştir. Böylelikle Prens'i İngiliz liberallerden uzaklaştırmayı amaçlamıştır.¹⁸⁸ İlk bölümde bahsedilen “torschlusspanik” diye adlandırdıkları kamuoyu paniğini iyi tahmin etmiş olan Bismarck seçim politikası olarak bu paniği yönetmiştir. Aynı dönem ilk bölümde aktarılan İngiliz-Portekiz sınır antlaşmasında olduğu gibi Belçika ve kısa süreli de olsa (1884/85) Fransa ile dış politikada beraber yürümüş ve alınan bölgeleri politik olarak sağlamlaştırmıştır.¹⁸⁹ Bismarck'ın dengeli iç ve dış politika çabalarından sonra tahtı kısa süren babasının halefi olarak yönetimi devralan II. Wilhelm'in bu dönemi genel olarak “Drang nach Grösse” (En büyük olma dürtüsü) tabiri anlatılır.¹⁹⁰ II. Wilhelm, Bismarck sonrasında Caprivi ile “Neuen Kurses” denilen liberal anlayışla ülkeyi yönetmiş, Caprivi sonrası özellikle imparatorluğun kurulmasının 25. yılında sosyal demokratlara karşı yönelmiş ama liberal ve merkez partisinin

¹⁸² William Carr, age, s. 317-319.

¹⁸³ Jochen Schmidt-Liebich, age, s. 220.

¹⁸⁴ William Carr, age, s. 320.

¹⁸⁵ Christoph Nonn, age, s. 29.

¹⁸⁶ Yaptığı bir konuşmada bu koloni tarihi bizim için gömleği olmayan Polonyalı soylu ailelerin ipek tüylü kürkleri gibi olurdu demiştir. Bismarck (1924). *Die gesammelten Werke. Band 7: Gespräche. Erster Band: Bis zur Aufrichtung des Deutschen Reiches*, Otto Stollberg & Co Verlag für Politik und Wirtschaft, Berlin, 1924, s. 503.

¹⁸⁷ Manfred Görtemaker, age, s. 252.

¹⁸⁸ Christoph Nonn, age, s. 54.

¹⁸⁹ Christoph Nonn, age, s. 54.

¹⁹⁰ Manfred Görtemaker, age, s. 277.

kendisini desteklememesi sonucunda iç politikaya müdahalelerini çekmiştir.¹⁹¹ Gelişen teknolojinin imkanı ile yüzyılın sonunda büyük devletler donanmalarını artırarak güçlendirmiş ve bu durum Wilhelm'in dikkatini çekmiştir. Halihazırdaki kolonilerin de korunması için gerekli donanmanın büyümesi adına imparatorun himayesinde hızlı bir çalışma başlatılmıştır.¹⁹² Bu durum Helgoland'ı alabilmek için Zanzibar Adası'nın bırakılmasından, kolonilere daha sıkı bağlanılmasına kadar devam bir sürece dönmüştür. Donanmanın güçlendirilmesinde dönemin lideri İngiltere örnek alınmıştır. Tarihçi Nonn'un iddiası ile güçlenen Amerika ve Japonya'nın etkisi ile İngiltere, Alman kolonilerinin sağlamlaşmasına yardım ederken, Almanya'da Boer isyanı başta olmak üzere İngiltere'nin düzeni korumasına yardım etmiştir. Hatta 1901 yılında, İngiltere'nin izolasyon politikasından vazgeçip Almanya ile yakın bir ittifak imkânı varken, dışişleri bakanı Holstein bu durumda geri planda kalıp beklemenin daha akıllıca olacağını savunmuştur.¹⁹³ Bu hassas ittifak 1900'lerin hemen başında bozulmuştur. İngiltere Rusya'ya karşı Japonya -ki Japon zaferinden sonra Rusya ile İngiltere'de Asya'da barışı sağlamışlardır- ile koloniler konusunda da eski müttefik Fransa ile hareket etmeye başlamıştır.¹⁹⁴ Wilhelm'in Alman gücünü göstermek için çıkardığı Fas krizi ise; mevcut müttefiklerini kendinden uzaklaştırmakla kalmamış, İngiliz-Fransız yakınlaşmasını da hızlandırmıştır.¹⁹⁵ 1906 yılında HMS Dreadnought savaş gemisinin -ki sonrasında bu tür savaş gemileri bu isimle adlandırılmıştır- denize indirilmesi ile özellikle denizlerdeki silahlanma Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam edip, savaş sebeplerinden biri olmuştur. Dış politikadaki bu dalgalanma ve yükselme hali, iç politikada olumlu yansımalar sebep olmuştur. Özellikle Şansölye Bülow bu durumu iç politikada bir bütünleşme imkânı olarak kullanmak istemiştir.¹⁹⁶

Alman sömürgelerinin resmi imparatorluk tanımı "Alman himayesi" (Schutzgebiet) şeklindedir. Alman kolonileri ne kendi başlarına devlettir ne de Reich topraklarının bir parçasıdır (Reich Anayasası Madde 1).¹⁹⁷ Alman İmparatorluğu'nun egemenliğine tabi olmalarına rağmen, anayasa hukuku kapsamında imparatorluğa dahil değildirler. Dönemin Alman anayasa hukuku uzmanı Paul Laband bu nedenle onları "Reich'in aksesuarları" anlamına

¹⁹¹ Christoph Nonn, age, s. 71

¹⁹² Christoph Nonn, age, s. 72.

¹⁹³ Johannes Hohlfeld&Klaus Hohlfeld, *Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart*, Giersch&Co. K.G., Berlin&München, 1951, c. 2, 122.

¹⁹⁴ Christoph Nonn, age, s. 73.

¹⁹⁵ Jochen Schmidt-Liebich, age, s. 305.

¹⁹⁶ Christoph Nonn, age, s. 77.

¹⁹⁷ <https://www.verfassungen.de/de67-18/verfassung71-i.htm> (Erişim Tarihi: 2024).

gelen “pertinenzen” şeklinde adlandırmaktadır.¹⁹⁸ Devlet olmadıkları için uyruklukları da yoktur; imparatorluk toprakları olmadıkları için imparatorluk koruması altında da yer almamaktadırlar. Carl Peters’in yaptıkları antlaşmalar ve bölge krallarının yönetimlerinin yasal dayanakları ile bu bölgeler yönetilmiştir. 1900’den sonra sömürge edinimlerinin zirvesinde, Alman sömürge mülkleri 2.597.180 km²’yi ve yaklaşık 12 milyon nüfusu kapsıyordu.¹⁹⁹

1884 yılına kadar Almanya’nın hiç sömürgesi yoktu; ancak Ehinger ve Welser adlı tüccar aileleri 1528-55 yılları arasında Venezuela’nın bir bölümünü İspanyol kraliyetinden aile tımarı olarak almıştı. Brandenburg Büyük Elektörü de kolonileşme girişiminde bulunmuş ve Batı Hint adası St. Thomas’ta Danimarkalılardan bir fabrika kiralamıştı.²⁰⁰

Binbaşı von der Gröben, 1 Ocak 1683’te günümüz Gana’da yer alan Üç Tepe Burnu’nda kartallı Brandenburg bayrağını çekmiş ve Großfriedrichsburg kalesinin temelini atmıştır. Ancak bu çabalar Frederick William’ın halefi döneminde bakıma muhtaç hale geldi ve 1718’de tamamen terk edildi.²⁰¹

Frederick II de temelde kolonilere karşıydı. Almanya XIX. yüzyılda her yıl binlerce göçmenin denizi geçmesine izin vermiş olsa da (Amerika Birleşik Devletleri’nin sömürgeleştirilmesinde çok sayıda Alman yer almıştır), siyasi durum herhangi bir sömürgecilik faaliyetinde bulunmasına izin vermemiştir. Göçmen dernekleri arasında, göçmenlere bakmanın yanı sıra kolonizasyona odaklanan ve göçmen akışını belirli bölgelere yönlendirmeye çalışan koloni derneklerinin de olduğu doğrudur.²⁰²

Bu cemiyetler çoğunlukla hayırsever bir yapıya sahipti, yoksul ve işsizlere geçim kaynağı sağlamaya çalışıyorlardı, oysa bir koloni için sermaye de gerekiyordu. Kısmen bu nedenle, kısmen de siyasi güç eksikliği nedeniyle, bu derneklerin etkinliği çoğunlukla başarısız

¹⁹⁸ Laband’dan aktaran Jörn Axel Kämmerer (2006). “Das Völkerrecht Des Kolonialismus: Genese, Bedeutung Und Nachwirkungen.” *Verfassung Und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, Vol. 39, No. 4 (2006): 397–424.

¹⁹⁹ John Iliffe (1979). *A Modern History of Tanganyika. of African Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 93.

²⁰⁰ Häberlein, Mark. “KAUFLEUTE, HÖFLINGE UND HUMANISTEN: Die Augsburger Welser-Gesellschaft Und Die Eliten Des Habsburgerreiches in Der Ersten Hälfte Des 16. Jahrhunderts.” *Zeitschrift Für Historische Forschung* 43, no. 4 (2016): 667–702. <http://www.jstor.org/stable/26647720>.

²⁰¹ Spohr, Arne. 2024. “Colonial Soundscapes in Otto Friedrich von Der Gröben’s Guinean Travelogue (1694).” *Atlantic Studies*, July, 1–23. doi:10.1080/14788810.2024.2372204.

²⁰² Conrad, Sebastian (2019). *Deutsche Kolonialgeschichte*. München: C.H. Beck Verlag, 35.

oldu. Alman sömürge hareketi ancak 1870/71 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra önemli bir ivme kazanmaya başladı.²⁰³

Ancak Şansölye Otto von Bismarck başlangıçta kendisini bağımsız hükümdarlarla ticaret ve dostluk anlaşmaları yapmak ve okyanus limanlarını kömür istasyonu olarak satın almakla sınırladı.²⁰⁴

Ancak, Reichstag'ın 1880'de Samoa tasarısını reddetmesinin ardından (Alman Sömürge Cemiyeti'nin kurulması bir sonraki sonuçu), İmparatorluk Hükümeti 1884'e kadar yeni sömürge girişimlerini koruması altına almaya ve onları yabancı, özellikle de İngiliz meydan okumalarına karşı savunmaya karar vermedi.²⁰⁵

İmparatorluk Şansölyesi'nin Bremenli tüccar Adolf Lüderitz'in 1883'te Güney Batı Afrika'da gerçekleştirdiği satın almaları koruma altına aldığını resmen ilan ettiği 24 Nisan 1884 tarihli telgrafi, yeni Alman sömürge politikasının doğuşuna işaret ediyordu. Aynı yıl Hamburglu tüccarların Kamerun (14 Haziran 1884) ve Togo'daki (5 Temmuz 1884) ticari yerleşimleri de Alman koruması altına alındı.²⁰⁶

Aynı zamanda Carl Peters, daha sonra Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft adını alacak olan Gesellschaft für deutsche Kolonisation adına Zanzibar'ın hinterlandını satın alırken, Otto Finsch de Yeni Gine'nin kuzeydoğu kıyılarını Yeni Pomeranya (Neubritannien) adasıyla birlikte, bundan böyle Bismarck Takımadaları olarak anılacak olan Yeni Gine Şirketi için güvence altına aldı.

Carl Peters ne Livingstone gibi tıp doktoru ne de Stanley gibi bir maceracıydı. Tarih doktorası ve felsefe doçentliği almış bir araştırmacı olarak İngiltere'ye gitmiş ve orada ülkenin sömürgeci gücüne hayran kalmıştır. Ülkesine döndükten sonra ilk işlerinden biri, benzer sosyo-ekonomik çevreden gelen insanlarla *Alman Sömürgecilik Şirketi*'ni kurmak oldu.²⁰⁷ Afrika'da düşük bir bütçeyle şirketin üç ismi -Carl Peters, Carl Jühke ve Graf Joachim von Pfeil-ellerindeki antlaşma metinleriyle yerel şefleri dolaşarak koloninin adeta taslağını

²⁰³ Rochus Schmidt (2021). *A History of the Arab Rebellion in East Africa: An Account of the "Abushiri Rebellion" in Tanzania and its Aftermath, 1888-1891*. Published Online by John William East, 1.

²⁰⁴ Wehler, Hans-Ulrich. "Bismarck's Imperialism 1862-1890." *Past & Present*, no. 48 (1970): 119–55. <http://www.jstor.org/stable/650484>.

²⁰⁵ Arne Perras (2004). *Carl Peters and German Imperialism 1856-1918: A Political Biography*. Oxford University Press, 34-35.

²⁰⁶ Arne Perras (2004). *Carl Peters and German Imperialism 1856-1918: A Political Biography*. Oxford University Press, 41.

²⁰⁷ Thomas Pakenham, age, s. 327.

oluşturmuşlardır.²⁰⁸ Peters 1906 yılında sömürgeci kurulmasını anlattığı kitabında da seferi “hızlı, cesur ve acımasız” olarak planladığını anlatır.²⁰⁹ İngiltere’nin de muhalefeti olmadığı için hızlı bir genişleme imkanı bulan Peters’e karşı çıkan tek isim toprakların hukuki hakkına sahip olan Zanzibar sultanı Seyyid Bergaş b. Said el-Busaidi (1837-1888)’dir. Sultanın gönderdiği ültimatoma karşılık Alman İmparatorluğu’nun cevabı, beş savaş gemisini Bergaş’ın sarayının önüne demirlemektir.²¹⁰ Savaş gemilerinin askeri gücünün yanı sıra sultanlığı yakından ilgilendiren bir yolcusu daha vardı. Sultan Bergaş’ın kız kardeşi olan prenses, 1873 yılında Alman bir tüccarla kaçmış ve ondan bir erkek çocuk doğurmuştu. Reute ailesi, diplomatik bir koz olarak Zanzibar’a ayak basmaları yasak olmasına rağmen getirilmişti.²¹¹ Bu hamlelerden sonra Zanzibar Sultanı Bergaş, Almanların şartlarını kabul etmek zorunda kalmış, ana karanın paylaşımının İngiltere ve Almanya arasında kurulacak sınır komisyonlarınca belirlenmesine karar verilmiştir.²¹² Neredeyse eşit bir paylaşım ile Bergaş’ın toprakları bölünmüş, Almanlar Zanzibar Sultanı Mecid b. Said tarafından 1862 yılında kervan ticaretinin bitiş noktası olarak kurulan²¹³ Darüsselam Limanı’nı (Bandari ya Dar es Salaam) alırken, İngilizler Mombasa’yı almıştır. Kilimanjaro yaylaları Alman toprakları olurken, Kenya Dağı yaylaları İngilizlere kalmıştır.²¹⁴

1885 yılında Solomon Adaları (6 Nisan) ve Marshall Adaları (15 Ekim) da Alman koruması altına alındı ve bu iki şirketin satın almaları 27 Şubat ve 17 Mayıs 1885 tarihli imparatorluk koruma mektuplarıyla tanındı. Şansölye Bismarck’ın becerisi, Alman topraklarının sınırlandırılması konusunda Büyük Britanya ve Fransa ile barışçıl bir anlaşmaya varmayı başarırken, hinterland sorunu, Alman kolonilerinin nihai şeklini ve boyutunu veren aşağıdaki antlaşmalarla çözüldü.

²⁰⁸ Thomas Pakenham, age, s. 327.

²⁰⁹ Carl Peters (1906). *Die Gründung von Deutsch-Ostafrika*, Verlag von C. A. Schwetschke & Sohn, Berlin, s. 113.

²¹⁰ Thomas Pakenham, age, s. 330. Benzer bir durumu dönemin Sultanı Bargaş’ın oğlu Halid, İngilizlere karşı yaşamış ve dünyanın en kısa savaşlarından biri olarak sarayı İngiliz zırhlıları tarafından bombalanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri tarafından Japonlara karşı 1853 yılında yapılan Perry Seferi de donanmanın diplomatik bir unsur olarak kullanıldığı örneklerdendir. Bknz. Marius B. Jansen (2000), *The Making of Modern Japan*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts.

²¹¹ Salamah bint Said [Emily Ruete] (1896), *Memoiren einer arabischen Prinzessin* Band 2, Berlin, s.168.

²¹² Thomas Pakenham, age, s. 332.

²¹³ Jürgen Osterhammel, age, s. 373.

²¹⁴ Antlaşma metni için bknz. H.M. Stationery Office (1920), *Kenya, Uganda and Zanzibar*, London, s. 97-98.

Alman sömürgelerine ilişkin önemli antlaşmalar aşağıda verilmiştir:

- Togo 24 Aralık 1885, 1 Temmuz 1890, 9 Temmuz 1897 ve 14 Kasım 1899 tarihli antlaşmalarla;

- 24 Aralık 1885, 15 Kasım 1893 ve 15 Mart 1894 tarihli Kamerun;

- Alman Güney-Batı Afrikası 30 Aralık 1886 ve 1 Temmuz 1890;

- Alman Doğu Afrikası 30 Aralık 1886, 1 Temmuz 1890, 30 Temmuz 1890, 25 Temmuz 1893;

- 10, 25 ve 29 Nisan 1886 ve 14 Kasım 1899 tarihli Alman Yeni Ginesi; 10 Nisan 1886 tarihli Marshall Adaları.

- Kiautschou 1898, 99 yıllık kira sözleşmesi

- Samoa 1899

1 Nisan 1899'da Yeni Gine Şirketi'nin mülkleri, 4 milyon mark tazminat ve 50.000 hektarlık bir arazi anlaşması karşılığında Alman İmparatorluğu'na devredildi. Bu eski mülklere aşağıdaki kazanımlar eklenmiştir:

- 6 Mart 1898 tarihli antlaşmayla, Kasım 1897'de işgal edilmiş olan ve 27 Nisan 1898 tarihli imparatorluk kararnamesiyle Alman himayesi ilan edilen Kiautschou (Çin) kiralınmış bölgesi,

- Daha sonra 30 Haziran 1899'da İspanya ile yapılan bir satın alma anlaşmasıyla Yeni Gine valisinin kontrolüne verilen ve Alman ticaretinin uzun süredir hakim olduğu Caroline, Palau ve Mariana Adaları (Guam hariç) ve 8 Kasım 1899 tarihli Alman-İngiliz-Amerikan Samoa Anlaşması'yla batı Samoa adaları Upolu, Manono, Apolima ve Sawaii.

Bu antlaşma aynı zamanda tarafsız Samoa topraklarının (Togo ve Gold Coast kolonisi arasında) Almanya ve Büyük Britanya arasında paylaşılmasını da düzenliyor ve Buka ve Bougainville hariç olmak üzere o zamana kadar Alman Solomon Adaları'nı İngiltere'ye veriyordu. Bu genişlemeyle Alman sömürgeleri 2.597.180 km²'lik bir alanı ve yaklaşık 12 milyon nüfusu kapsıyordu. Toplum içerisinde bir karşılığı olsa da ilk zamanlarından, deniz filoların genişletilmesi süreci dahil, eski ve yeni sol liberaller kolonileşmeye karşı bir duruş sergilemişlerdir.²¹⁵ Koloni karşıtlığı aynı zamanda iç politikada başka sorunların çözümü olarak

²¹⁵ Christoph Nonn, age, s. 78.

da ortaya çıkıyordu. Örneğin kolonilerde çıkan karışıklıkları için istenen bütçeler, muhalefet tarafından II. Wilhelm'in haklarını kısıtlayan reformlar sonrasında kabul edilir oldu.²¹⁶ Tarihçi Geoff Eley Deutsche Kolonialgesellschaft'ın Bismarck sonrası parlamenter rejimi zora sokan aşırı sağ grubu büyüten bir parçası olarak tanımlamıştır.²¹⁷ İmparatorluk kavramının nasıl değiştiğini Almanya örneğinden Winkler şu şekilde veriyor; önce genç bir ulus devletin başına bir imparator getirmesi, ardından başta isteksiz olup sonra hızla deniz aşırı bir koloni imparatorluğuna dönmesi, en son ise büyük kayıp ve hayal kırıklığı ile kendince geçerli olan "lebensraum"unu tekrar kurma isteği.²¹⁸

1.1.3. Alman Doğu Afrika'sında Çıkan İsyanlar

1.1.3.1. Yeni Emperyalizme İlk Tepkiler

Yeni emperyalizm gerek ekonomik ihtiyaçlarla gerekse de teknolojik gelişmelerin yardımıyla büyürken, karşılaştığı en büyük zorluk toprak ele geçirme değil, bu toprakların idaresidir. Yerel yöneticileri eleyip, orta düzeydeki yetkililerle bölge yönetilmeye çalışıldıysa da zaman zaman işbirliği içindeki şefler de bulunuyordu. Şiddet ilk akla gelen çözüm olsa da bölgeyi idare edebilmek için politik geri adımlar da gerekliydi. Bunun en bariz örneği, Batı Afrika'da XX. yüzyılın ilk soykırımını gerçekleştiren Almanların, Doğu Afrika'da çıkan isyan ve huzursuzluğu zaman zaman geri adım atarak azaltmasıydı.²¹⁹ İngilizler, yerel yöneticilerle uzaktan yönetimi tercih etmiştir. Fransızlar ise, kısmi bir eğitim ile kendilerine yakın bir kesim oluşturmak istemişlerdir. İmparatorluklar, tarih boyunca tebaalarına her zaman eşit davranmamışlardır. Yeni emperyalizm ile başlayan ırk ayrımcılığı ve sömürgecilik, bu eşitsizliği derinleştirip çeşitlendirerek günümüz Avrupa'sının en önemli güncel sorununun temelini oluşturmuştur.²²⁰ Eski Ahit'te geçen ayetlerin ırkçı yorumu sebebiyle Afrikalılar, XIX. yüzyılın öncesinde de lanetlenmiş olarak görülüyordu, onların aşağılanması ya da köle olması ahlaken sakıncalı görülüyordu.²²¹ XIX. yüzyılda yerli halkların Hristiyanlaşması ile İncil'deki bu tür

²¹⁶ Christoph Nonn, age, s. 82.

²¹⁷ Geoff Eley (1996). "Introduction 1", Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930, G. Eley, (Ed.), The University of Michigan Press, Michigan, s. 12.

²¹⁸ Heinrich August Winkler (2001), *Der lange des Westens*, Geschichte und Gesellschaft, 2001 c. 1, s. 5

²¹⁹ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 336; Cooper, Colonialism. 183.

²²⁰ Jane Burbank&Frederick Cooper, age, s. 338.

²²¹ Eski Ahit yaratılış 9 Ham ve Kenan'a lanet. s. 20-25. Nuh çiftçiydi, ilk bağı o dikti. Şarap içip sarhoş oldu, çadırının içinde çırılçıplak uzandı. Kenan'ın babası olan Ham babasının çıplak olduğunu görünce dışarı çıkıp iki kardeşine anlattı. Sam'la Yafes bir giysi alıp omuzlarına attılar, geri geri yürüyerek çıplak babalarını örttüler. Babalarını çıplak görmemek için yüzlerini öbür yana çevirdiler. Nuh ayılınca küçük oğlunun ne yaptığını anlayarak, şöyle dedi: "Kenan'a lanet olsun, Köleler kölesi olsun kardeşlerine". Konu hakkında bkz. Christopher Alan Bayly, age, s. 525. Sollors, Werner, "The Curse of Ham; or, From "Generation" to "Race", Neither Black Nor White Yet Both: Thematic Explorations of Interracial Literature (New York, 1997; online edn, Oxford

yaratılış ve kefarete hikayeleri anlam değiştirmiş ancak biyoloji biliminin ırksal çözümlemeleri ile yerel halklar hakkında olumsuz görüş değişmemiştir.²²²

Sanayileşme öncesine, sadece Avrupa değil eski kıtalarda da tarıma dayalı “büyük evcilleştirme” hızlı bir şekilde tamamlanmış ve veba sonrası azalan nüfus hızla artmıştır.²²³ “Büyük evcilleştirme”²²⁴ yerleşik hayatın sınırlarını genişletirken hem Hristiyan misyoner hem de Müslüman sufilerin katkılarını almıştır.²²⁵ Misyonerler, XIX. yüzyıl öncesi geniş çaplı engellemelere rağmen yüzyılın ortasında artık kıtaya yayılmış durumdalar. Paylaşımın hemen öncesinde ise askeri ilerlemenin manevi hazırlayıcıları olarak faaliyet gösterdiler.²²⁶ Ancak Cizvitlerden farklı olarak Protestan misyonerler, özellikle devlete ve merkezi bir kiliseye bağlı olmadıkları için ana kara içindeki bağışlara muhtaçlardı. Onların bu kendilerine has bağımsız tutumları zaman zaman koloni yönetimleri ile ters düşmelerine zemin hazırladı.²²⁷ Buna rağmen misyonerler, Asya ile karşılaştırıldığında Afrika’nın güney ve batısında daha başarılıydılar.²²⁸ Bu genişleme daha sonra gerçekleşen sanayi devriminin hammadde ve işgücünün de temelini oluşturmuştur.²²⁹ Sanayi devrimi ve akabinde gelen yeni emperyalizm ile yerleşik hayata geçiş süreci, şehirleşmeye doğru evrilmiştir.²³⁰ Bütün dünyada olduğu gibi Afrika’daki yerel halkların hayatları, Avrupalı kolonyalistlerle değişime uğramış ve belli bir düzene uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada Avrupa emperyalizminin etkisini “iç sömürgecilik” genişletmiş ve devam ettirmiştir. Hidiv Mısırı’nın Sudan’daki Avrupaî tarzda ordusu ve İngiliz ordusu/danışmanları ile yerel halkla olan çatışmaları buna güzel bir örnektir.²³¹ Şehirleşmenin Afrika’ya Avrupa’dan farklı bir etkisi de tarım arazilerinin devlet eliyle yerleşimcilere verilmesi yüzünden kırsal alanın şehre göre fakir kalmasıdır. Heroro İsyanı, bu adaletsiz toprak dağıtımı sebebiyle patlak vermiştir.²³²

Academic, 3 Oct. 2011); Haynes, Stephen R., 'A Black Sheep in the (Second) First Family: The Legend of Noah and His Sons', Noah's Curse: The Biblical Justification of American Slavery (New York, 2002; online edn, Oxford Academic, 1 Nov. 2003)

²²² Christopher Alan Bayly, age, s. 534.

²²³ Christopher Alan Bayly, age, s. 79. Jürgen Osterhammel, age, s. 458.

²²⁴ Göçebe gruplar modern öncesi devletler tarafından da hoş karşılanmazken, kolonilerde özellikle yerleşimci koloniler ile tarım yapan yerlerde hem Avrupalı toprak sahipleri hem de sömürgeci devletler tarafından müdahale edilmesi gereken gruplar olarak görülüyordu. John C. Weaver, (2006). *Great Land Rush and the Making of the Modern World, 1650-1900*, s. 216.

²²⁵ Christopher Alan Bayly, age, s. 80.

²²⁶ Christoph Marx, age, s. 90-100.

²²⁷ Jürgen Osterhammel, age, s. 1258.

²²⁸ Kevin Ward, (2010). *A History of Global Anglicanism*, Cambridge University Press, Cambridge&New York.

²²⁹ Christopher Alan Bayly, age, s. 81.

²³⁰ Jürgen Osterhammel, age, s. 353.

²³¹ Christopher Alan Bayly, age, s. 565.

²³² Jürgen Osterhammel, age, s. 319.

Güneybatı Afrika’da çıkan savaş II. Wilhelm Almanya’sının ilk savaşı olmakla beraber, Kamerun ve Doğu Afrika’da da yaşanan şiddet olayları ile mecliste krize ve milliyetçi yükselişe sebep olmuştur. İsyanların çok şiddetli bastırılması Almanların kolonilerdeki “kültürel başarılarına” olan güvenini de zedelemiş ve yapısal reformlar yapmaya mecbur bırakmıştır.²³³ Alman kadınların özellikle yerleşimci kolonilerde bulunması önemsenmiş, çünkü melez çocukların Afrikalı tebaanın haklarını artırabileceği ve toprak kaybına sebep olacakları düşünülmüştür.²³⁴ XIX. yüzyılda Avrupa’da kitlesel düzeyde bir okuma yazma programı gelişirken, sömürgelerinde buna çok az imkan tanımışlardır.²³⁵ Koloni yönetimleri tahakküm için yerel dini liderlerle temasa geçmek istediklerinde sufilerden ziyade yerel otoritelerle işbirliğini tercih etmişlerdir ancak daha sufi şeyhlerin yerel halktaki karizmasından dolayı onlara yönelmek zorunda kalmışlardır.²³⁶

Ortaya çıkan cihad hareketlerinin birbirinden bağımsız devletlerin kurulmasına imkân tanınması, İslam’ın Afrika’da kendine özgü yerleşiminin bir unsuru olarak görülebilir. Bu hareketlerden bazıları kendi meşrûyetlerini Kadirî veya Fas kökenli Ticanî tarikatları gibi köklü ve bölge dışından oluşumlardan alıyorlardı.²³⁷ Cihad hareketinin Afrika’daki sömürge dönemindeki son büyük eylemi, XIX. yüzyılın sonunda, günümüz Sudan²³⁸ sınırları içinde ortaya çıkan Mehdi Hareketi’dir.²³⁹ 1881 yılında kendini Mehdi ilan eden Muhammed Ahmed İbnü’s Seyyid Abdullah (1844-1885) İngilizlere karşı başarılı bir isyan başlatır. 1881’den 1885’e kadar dört kez İngiliz ordusunu yenen Mehdi kuvvetleri, 1889 yılına kadar Hartum’u merkez alarak bağımsız kalırlar. Hidiv İsmail’le de beraber çalışan Gordon Paşa, 1877 yılından beri Sudan genel valisi olmuştur. 1885 yılında Hartum’u Mehdi ordusuna karşı savunmuş ancak burada öldürülmüştür. Bu durum başbakan Gladstone’un iç politikada durumunu oldukça

²³³ Lora Wildenthal (1996), “She is the Victor: Bourgeois Women, Nationalist Identities, and the Ideal of the Independent Woman Farmer in German Southwest Africa”, *Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930*, G. Eley (Ed.), The University of Michigan Press, 1996, Michigan, 372.

²³⁴ Lora Wildenthal, age, s. 375.

²³⁵ Jürgen Osterhammel, age, s. 1124.

²³⁶ Jürgen Osterhammel, age, s. 1254.

²³⁷ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 334 ve 338.

²³⁸ Kuzeyini Sahra Çölü ve Mısır’ın teşkil ettiği Sudan bölgesi tabiri, tarihsel olarak Atlantik kıyılarında yer alan Sene-Gambiya (Senegal ve Gambiya) bölgesinden başlayarak, Afrika kıtası boyunca ilerleyen doğu-batı hattını takip eden, günümüz Sudan’ını da içine alan geniş bir coğrafya için kullanılıyordu. Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 331.

²³⁹ Kendini mehdi ilan etme olgusu İslam içinde olduğu kadar (<https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdilik>) diğer inançlarda da mevcuttur. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdi#1>) . Mustafa Öz (2003), “Mehdilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, ss. 384-386; Ekrem Sarıkçıoğlu (2003), “Mehdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, ss. 369-371; Osterhammel tarihsel bu olgunun dışında 19. Yüzyılda yaşanan zamansal hızlanma ile kıyamet anlayışının arttığını ve dünyanın dört köşesinde bu tür olayların vuku bulduğuna ve sömürgecilik şiddetinin arttığı dönemlerde bir kurtarıcı olarak Mehdi’ye sığınmaya değinir. Jürgen Osterhammel, age, s. 106, 233.

sarsmış ve hatta Kraliçe'den durumu sertçe eleştirdiği açık bir telgraf almıştır.²⁴⁰ 1889 yılında İngilizler bölgeyi tekrar ele geçirmiş olsalar dahi Mehdi Hareketi, İngiliz ve diğer sömürgeci devletler için çekinilen bir olgu olmaya devam etmiştir.²⁴¹

Mehdi İsyanı (الثورة المهدية) sonrası Hartum'da öldürülen İngiliz Gordon Paşa'nın Afrika'da kalan son temsilcilerinden Emin Paşa, Lado bölgesinde dış dünyadan kopuk bir şekilde az miktarda askeriyle kalmıştır.²⁴² Emin Paşa'nın kurtarılması, uluslararası bir mevzuaya dönüştü. İngiltere, Belçika ve Almanya'dan bağımsız görünen ama onlar adına iş yapmaya devam eden Carl Peters Emin'e ulaşmaya çalışıyordu.²⁴³ Adeta ikinci bir Dr. Livingstone vakası olan Emin Paşa'nın kurtarılması aksiyonunu 1889'da tamamlayan Stanley, Paşa'yı sağ salim Zanzibar kıyılarına getirmiştir.²⁴⁴ Artık kendisi sadece bir gazeteci-kâşif değil, Avrupa'nın Afrika siyasetine sahada yön veren bir aktördür. Kral Leopold, ondan sadece Emin'in kurtarılmasını değil, aynı zamanda Doğu ve İç Afrika'da ticaret ve Araplar üzerinde önemli bir isim olan Tippu Tip ile antlaşma yapmasını ve Emin Paşa'nın yönettiği Ekvatorya bölgesini güçlendirerek Kongo Devleti ile bütünleşmesini sağlamasını istemiştir.²⁴⁵ Bu hamleyle hem Uganda bölgesini hem de kuzeyde Nil Nehri'nin doğduğu bölgeyi kontrol etme imkânı olacaktı. Kongo ve Nil nehirlerinin bağlanması Afrika paylaşımı için büyük bir hamleydi. Ancak Tippu Tip ile yaptığı antlaşma hayata geçmemiş ve Emin Paşa bölgedeki hâkimiyetini isyancılara kaptırmış, Mısır'ın diğer memurlarıyla güçlkle kurtarılmıştı.²⁴⁶ Her ne kadar Afrika'da hem yerlilerle hem de Avrupalıların kendi içinde yaptıkları "cetvelle çizilmiş" sınır antlaşmaları olsa da, Tippu Tip gibi örnekler bu alanları muğlaklaştırıyordu.²⁴⁷ Üstelik Emin Paşa'nın aktardığına göre, Stanley onu İngilizlerle ortaklık kurması konusunda ikna etmeye çalışmıştı ki bu arada 1888 yılında İskoç Mackinnon İngiliz Doğu Afrika Şirketi'ni

²⁴⁰ Heinrich August Winkler, age, s. 870.

²⁴¹ Erik Gilbert & Jonathan T. Reynolds, age, s. 340. Alman arşivindeki İngiliz raporları

²⁴² Thomas Pakenham, age, s. 367.

²⁴³ Thomas Pakenham, age, s. 351, 357 ve 373.

²⁴⁴ Thomas Pakenham, age, s. 372. Kurtarıma hakkında Osmanlı gazetelerinden bir örnek: Sabah 09.11.1899 15.03.1307

"Almanyalı" Emin Paşa ile meşhur Stanley'in (استنلېي) Viktorya Gölü'nden gönderdiği mektup Stanley ile Emin Paşa beraberdir. Yanlarında Yunan tüccar Marto ile Tunuslu Osman Ağa ve yüz mülazım ve 800 takım asker. Sağlık durumları iyi olup vadi Sudanların eline düştüğü için Afrika sevahil-i şarkiyesine sığınacaklardır.

²⁴⁵ Thomas Pakenham, age, s. 357. Tippu Tip her ne kadar Doğu Afrikalı bir tüccar olsa da etki alanını orta, orta-batı Afrika'ya kadar genişletmiştir. Doğu'lu tüccarların iç kesimlere kadar uzanmasının bir sebebi de zaman zaman yaşanan kuraklıklardır. Bkz. J.C. Miller (1982), "The significance of drought, disease and famine in the agriculturally marginal zones of West-Central Africa", *The Journal of African History*, 23 (1), 17-61, s. 21,23,25-31.

²⁴⁶ Thomas Pakenham, age, s. 362, 372.

²⁴⁷ Jeremy Adelman&Stephen Aron (1999), "From Borderlands to Borders: Empires, Nation-States, and the Peoples in between in North American History", *The American Historical Review*, Oxford University Press, Vol. 104, No. 3 pp. 814-841, s. 816.

kurmuştu.²⁴⁸ Belçika ve İngiltere açısından verimsiz bir üç yıllık kurtarma operasyonuna karşın, Alman İmparatorluğu görece kârlı çıkmıştır. Zanzibar’da Alman İmparatorluğu’nun da sahada olduğunu gören Emin Paşa, hızlı bir kararla yeni aktörün yanında yer almış ve kurtarıldığı bölgeye geri dönmeye karar vermiştir.²⁴⁹ Emin Paşa’nın bulunduğunu öğrenen Carl Peters ise, başta umutsuzluğa kapılsa da sonradan yerel kral Mwanga’ya yardım ederek Uganda’da bir Alman kolonisi kurmaya çalışmıştır.²⁵⁰

1.1.3.2. Arap İsyanı

Alman Doğu Afrika’sı, Alman İmparatorluğu’nun en büyük ve en zengin kolonisi durumundadır. Aynı zamanda her ne kadar sadece kıyılarda yer alsa da Müslüman popülasyonun da en yoğun olduğu bölgedir. Eğitimli olmalarının yanı sıra ticaret ve merkezi yönetimlere aşina olmalarından dolayı Müslümanlar Almanların yönetim erki için vazgeçilmez olmuş ama diğer taraftan da misyonerler ile iç kesim mücadeleleri yüzünden sorunlar baş göstermiştir.²⁵¹ Haustein’e göre önceki çalışmalarda göz ardı edilen bir konu Swahili dilinin latinize edilmesine Almanlar tarafından başlanması ve ancak sonrasında İngilizler daha sistematik bir hale getirilmesidir.²⁵²

Resmi olarak anayasal bölgede yer almayan sömürgeler kraliyet korumasında kaldı ama bu da uygulanacak hukuk sisteminde boşluklar oluşturdu. İslam hukuku gibi gelişmiş ve geleneği bir sistemi uygulayan Doğu Afrika’da bu boşluk durumu daha çok sorun çıkarmıştır.²⁵³

Doğu Afrika’nın tarihsel dönüşümlerinden belki de en önemlisi Umman Sultanlık merkezinin Zanzibar’a taşınması olabilir. Artan ticaret hacmi ve gelen göçlerle Sevhil bölgesi önemli bir değişime uğramıştır.²⁵⁴ Ticaret hacminin genişlemesi iç bölgelere de yayılmayı getirmiş ve iç bölgelerin İslamlaşması da bu dönemde artmıştır.²⁵⁵ Hindistan kökenliler kıyı olduğu kadar iç kesimlerde ticareti yoğun bir şekilde yönetmektedirler.²⁵⁶

Alman Doğu Afrika Şirketi’nin Zanzibar Sultanı tarafından Doğu Afrika kıyılarının idaresi ve gümrük vergilerinin toplanması ile görevlendirildiği 28 Nisan 1888 tarihli Gümrük

²⁴⁸ Thomas Pakenham, age, s. 364, 382.

²⁴⁹ Thomas Pakenham, age, s. 373.

²⁵⁰ Thomas Pakenham, age, s. 393.

²⁵¹ Jörg haustein, *Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion*, palgrave macmillan, Cambridge, 2023, s.4

²⁵² Jörgstein, age, s.14

²⁵³ Jörgstein, age, s..18.

²⁵⁴ R. L. Pouwels (2008). *Horn and Crescent: Cultural Change and Traditional Islam on the East African Coast, 800–1900*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 36-37.

²⁵⁵ Hatice Uğur, agm, 39.

²⁵⁶ S1 Asservate 270/1 2.07.1910 tarihli rapor

ve Kıyı Antlaşması imzalandığında, Alman Doğu Afrika Şirketi yetkililerinin kendisine devredilen kıyılar üzerindeki egemenlik haklarını uzun vadede kullanıp kullanamayacakları konusunda şüpheler ortaya çıkmıştı.²⁵⁷ Doğu Afrika'daki Araplar, Zanzibar Sultanı adına Şirket yetkililerinin egemenlik haklarını kullanmasını, Alman yönetimine tamamen boyun eğmenin sadece başlangıcı olarak görüyor ve yeni yetkililerin köle ticaretine karşı çok sert bir yaklaşım sergilemesi halinde ana gelir kaynaklarından birini kaybetmekten korkuyorlardı. Buna bir de Avrupalıların ticari alandaki rekabeti eklenmişti ki bu da Arapların fildişi, kauçuk vs. ticaretinde yüzyıllardır süregelen tekeli yok etmekle tehdit ediyordu.²⁵⁸

Avrupalıların rekabetinden duyulan korku ve Arapların çoğunun Doğu Afrika'da yaşayan Hintlilere olan mâli bağımlılığı, bu sonuncuların borçlularını açıkça olmasa da en azından gizlice silah ve mühimmat sağlayarak bir ayaklanmada desteklemelerine yol açtı. Buna ek olarak, daha önce gelen kervanlardan haraç toplayarak önemli bir ek gelire sahip olan kıyı merkezlerinin yerel yöneticileri de vardı, çünkü yönetim Alman Doğu Afrika Şirketi'ne devredildiğinde buna son verilmek zorunda kalındı.

Varlıkları bu şekilde tehdit edilen Araplar güçlerini, Hintliler ve ülkenin yerli büyükleriyle ortak bir savunmada birleştirdi. Nüfus kitlesinin kontrolünü ele geçirmek için birkaç becerikli lider, din unsurunu devreye sokarak onları yabancılara ve kafirlere karşı kışkırttı. Alman Doğu Afrika Cemiyeti'nin elindeki tek güç, kıyı bölgelerindeki sultan birlikleriydi; ancak bunların büyük bir kısmı kısa süre içinde hoşnutsuzlara katıldı. Böylece, Zanzibar Sultanı Halife b. Said ile yapılan 28 Nisan 1888'li anlaşma 1888 Ağustos'unun ortalarında yürürlüğe girdiğinde, kıyı bölgelerinin hemen her yerinde huzursuzluk patlak verdi.²⁵⁹ Bu hareketlilik hemen ardından şirket yönetimine karşı gelişecek büyük bir isyana dönüşecekti.

Olaylar Pangani sakinlerinin, buradaki istasyon şefinin büyük miktarda barutun karaya çıkarılmasını yasaklamasıyla başladı. Ayrıca Alman birliklerinin yerel halkı isyana götürecek en önemli tahriklerinden biri de Kurban Bayramı öncesi ibadet sırasında köpekler ve çizimleri

²⁵⁷ Iliffe, John (1979). *A Modern History of Tanganyika*. of African Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 91-92.

²⁵⁸ Gbemisola A. Akinola (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7 (4), 620.

²⁵⁹ Gbemisola A. Akinola (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7 (4), 609.

ile camiye girmeleri olmuştur.²⁶⁰ Bu tahrik edici hareketler sonrasında halk ayaklandı ve şirket yetkililerini hapse attı. Ancak bu yetkililer birkaç gün sonra Zanzibar Sultanı askerleri tarafından serbest bırakıldılar. Benzer durum Tanga'daki yetkililerin de başına geldiyse de "Möve" kruvazörü tarafından silah zoruyla serbest bırakılmak zorunda kaldılar. O dönemde sahildeki ana meydan olan Bagamojo'da, 16 Ağustos'ta Cemiyet bayrağının göndere çekilmesi başlangıçta sorunsuz bir şekilde gerçekleşmişken, durum giderek ciddi bir hal almış ve 22 Eylül 1888'de memnuniyetsiz bir kalabalık Alman Doğu Afrika Cemiyeti'nin ofisini basmaya kalkışmıştır.²⁶¹ Ancak S.M.S. Leipzig kruvazörünün desteğiyle geri püskürtüldüler. İstasyon da, Wissmann'ın gelişine kadar, sürekli çatışmalar karşısında dayanabildi. Almanlar, Darüsselam'da isyancı saldırıları ancak Alman savaş gemileri yardımıyla püskürtebilmiştir. Ocak 1889'da Darüsselam yakınlarındaki Pugu'da, acil uyarılara rağmen güvenli bir yere sığınmayan üç Katolik misyon üyesi öldürüldü. Mpapua hariç, iç kesimlerdeki istasyonlar karışıklık patlak verdiğinde çoktan terk edilmiş ve bazıları silahlı ve tüfekli olan isyancıların eline geçmişti.²⁶² İsyancıların lideri Buşuri (1840-1889)²⁶³ her ne kadar yerel ve Umman kökenli olsa da kendini daha çok Arap soylusu olarak göstermektedir. Genel tavrı o kadar etkili olmuştur ki esir olarak tuttuğu Alman kökenli kaşifler Oscar Baumann ve Hans Heinrich Josef Meyer kendisinden övgü ile bahsetmektedir.²⁶⁴ İsyancılar başta Zanzibar Sultanı'nın itibarı için isyanı başlatmış gibi gözüксе de sonraları Sultan'ın kendilerini yarı yolda bıraktığını iddia ederek kendilerini ön plana çıkarmıştır.²⁶⁵ İsyanın diğer önemli liderlerinden olan Bwana Heri yerel köklere sahip olsa da isyan öncesi Arap kıyafetleri ve geleneklerine bağlı bir izlenim vermiştir. İsyandan sonra ise Hermann von Wissmann ile görüşmelerinde Arap geleneklerini terk ederek kendini olabildiğince yerli olarak göstermiştir.²⁶⁶ Haustein'e göre isyanın başlangıcında Almanların, isyana katılan yerel halkı ve Arapları genelleme yapmak suretiyle bir tutması ve hareketi Arap İsyanı şeklinde nitelendirmeleri iç siyasetleri açısından olumlu olsa da isyanı anlamalarını engellemiştir. Yargılamalar sırasında hatalarının farkına varan Almanlar, yerel halkı isyancılardan ayırmış ve halkın entegrasyonunu sağlamaya

²⁶⁰ BArch R 1001/691 A13587

²⁶¹ Gbemisola A. Akinola (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7 (4), 611.

²⁶² Agm, 619.

²⁶³ Bilinen diğer meşhur ünvanı Abuşiri olup tam adı el-Beşir b. Salim el-Hârsî (البشير بن سالم الحارثي)'dir.

²⁶⁴ Baumann, In Deutsch-Ostafrika, 137, 135-141.

²⁶⁵ Haustein, age 51.

²⁶⁶ Schmidt, Geschichte des Araberaufstandes, 180-182.

çalışmışlardır.²⁶⁷ Glassman ve Bennett'in çalışmalarını inceleyen Haustein, Arap kavramının bu kadar genel kullanılmasının Umman-Alman ilişkileri ve Buşiri'yi yakalayanların yerel Araplar olduğu gerçeğinin göz ardı edildiğine dikkat çeker.²⁶⁸ İsyancıların Arap kavramı üzerinden elbette çıkar sağladığını ancak isyanda birleşik bir Arap hareketinin veya birlikteliğinin gerçekte var olmadığını, bunun Alman hükümetinin yanlış bir kullanımı olduğunu savunur.²⁶⁹ Arap İsyanı'nın bu isimle anılması hem isyan liderinin Pangani kökenli bir Arap kabile lideri olması²⁷⁰ hem de Alman koloni yönetiminin bölgedeki insanları aslında oldukça karışık bir düzene sahip olmalarına rağmen yerel ve Arap olarak ayırıp, köle tüccarı Arap isyanı olarak basitleştirmesinden kaynaklanmaktadır.²⁷¹ İsyan her ne kadar Buşiri'nin liderliğinde başlasa da Doğu Afrika coğrafyasında yerleşik küçük kabilelerden oluşmaktaydı. Bu yüzden Iliffe'nin belirttiği gibi Buşiri birçok farklı grup ile ortaklık kurmuş ve kıyı kesimlere doğru ilerlemişlerdir.²⁷² Kendisi bölgede tanınmış bir Arap aileden gelmekte ve Zanzibar Sultanı ile daha önceden sorunlar yaşamaktaydı. Hatta Avusturyalı gezgin Oskar Baumann'ın²⁷³ aktardığına göre halihazırda saygı duymadığı bir Sultan'a toprakları yabancılara verdiği için daha da kızgındı.²⁷⁴ Yukarıda belirtilen karışıklık ve hassas denge Alman koloni belgelerine de yansımış, kıyı bölgelerinde yaşayanların Zanzibar sultanına bağlılıkları belli olurken, iç kesimlere gittikçe otonom ve bağımsızlıklar artmaktaydı.²⁷⁵ Bu açıdan Buşuri geniş ve farklı kollardan oluşan bir koalisyon kurmuştur. Çeşitliliğin fazlalığının artması nispetinde isyana dahil olan grupların, güç birliği konusundaki kırılganlığı artmaktaydı. İslam'ın bu noktada birleştirici bir güç olup cihada evirilecek bir hareketin çıkmadığını görüyoruz. Yerel işbirlikler ya da yerel karizmatik liderlerin güçleri doğrultusunda ilerleyen bir isyan olmuştur ki Maji Maji isyanında da benzer bir durum yaşanacaktır.

Buşiri ve isyankârlar kıyı alanlarında Darüsselam ve Bogomoya'da -ki Bogomoya'da 8000 isyancının karşında 260 Alman denizcisi direnmiş- herkesi öldürme pahasına yerleşimi

²⁶⁷ Haustein, age. 58.

²⁶⁸ Bennett, *Arab versus European*, 157, 171 ve Glassman, 247, bahseden Haustein 59.

²⁶⁹ Haustein, 59.

²⁷⁰ Iliffe, John. *A Modern History of Tanganyika. of African Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 93

²⁷¹ Jörg Haustein, *Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion*, palgrave macmillan, Cambridge, 2023, s.48.

²⁷² Iliffe, John. *A Modern History of Tanganyika. of African Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979,93.

²⁷³ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz2307.html#ndbcontent>

²⁷⁴ Oscar Baumann, *In Deutsch-Ostafrika während des Aufstandes* (Wien, 1890), pp. 138-9.

²⁷⁵ 22 Nisan 1888, BArch R 1001/404 .

korumuşlardır.²⁷⁶ Yerleşimleri dışında etkinlik göstermiş olmasına rağmen Alman donanmasının bombardımanları ile geri çekilmişlerdir. Afrika'da karışıklar devam ederken DOAG Bismarck'tan yardım istemiş ama karşılığında olumsuz yanıt almıştır. Koloni topraklarının korunması konusunda fikir değişikliğinde ise Bismarck meclisi ikna etmek için köle ticareti kartını kullanmak zorunda kalmıştır.²⁷⁷ İsyanın başlangıcında Darüsselam'da durum hızlıca kontrol altına alınmış olsa da, Alman şirketinin temsilcisi August Leue'nin Zanzibar Sultanı temsilcisine olumsuz davranışları yüzünden isyan büyüyerek tekrardan şehrin dışında başladı. İsyancılar her ne kadar şehri tamamen zapt edemedi iseler de ilk Alman yerleşimlerinden Pugu tahrip edilmiş, burada faaliyet gösteren misyonerler isyancılar tarafından esir alınmıştır.²⁷⁸ Himaye edilen bölgesinin güneyinde çatışmalar 1888 Aralık ayı ortalarında başladı. Lindi ve Mikindani'de şirket yetkilileri son anda kendilerini kurtarabildiler. Kilwa'da Alman Doğu Afrika Derneği temsilcileri Krieger ve Hessel'in evleri kuşatılır ve uzun bir kuşatmanın ardından ele geçirilen temsilciler isyancılar tarafından öldürülür. Bu arada Alman Doğu Afrika Cemiyeti yardım için Alman İmparatorluğu'na başvurmuştu. Alman İmparatorluğu ilk olarak Kasım 1888'de İngiltere ve Portekiz ile doğu kıyılarının savaş malzemesi ithalatı ve köle ihracatına karşı abluka altına alınmasını öngören bir anlaşma imzaladı. Ardından 30 Ocak 1889 tarihli bir kanunla, köle ticaretini bastırmak ve Doğu Afrika'daki Alman çıkarlarını korumak için alınacak tedbirler doğrultusunda 2 milyon marklık bir ödenek tahsis edildi. Gerekli tedbirlerin uygulanması ve Reichskommissar olarak Yüzbaşı Hermann Wissmann'nın atanması uygun görüldü.²⁷⁹ Wissmann, üç büyük keşif gezisinde Afrika koşullarını yakından tanımıştır. Ayaklanmayı bastırmak için Mısır'da 650 Sudanlıyı ve Mozambik'te 350 Suluyu silah altına aldı. Buna ek olarak, Bagamojo ve Darüsselam'da Alman Doğu Afrika Cemiyeti'nin hizmetinde olan yaklaşık 80 yerli Askariyi ve 40 Somaliliyi filo mürettebatı olarak aldı. Bu birliklerin liderleri olarak 25 Alman subay, doktor ve memur, 7 güverte subayı ve 56 astsubay Wissmann'ın kişisel hizmetine girdi. Zanzibar ile sahil arasındaki irtibat hizmeti ve münferit sahil merkezleri arasında asker taşımak için Almanya'da dört küçük vapur satın alındı. Buna ek olarak, Amiral Deinhard komutasındaki Alman abluka filosunun gemileri, Reichskommissar'ın talebi üzerine onun operasyonlarını desteklemekle

²⁷⁶ Iliffe, John. *A Modern History of Tanganyika*. of *African Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979,92.

²⁷⁷ RT, 1888/9, January 1889, p. 603. Meclis konuşmaları
https://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k7_bsb00018653_00649.html

²⁷⁸ Schmidt, *Geschichte des Araberaufstandes*, 65–67.

²⁷⁹ Gbemisola A. Akinola (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7 (4), 614.

görevlendirildi.²⁸⁰ Tecrübeli koloni valisi Julius von Soden²⁸¹ sonrasında gelen valiler artan bir şekilde askeri sorunlarla uğramış ve her yönetim seleflerinden daha da sertleşmiştir ki sonucu Maji Maji isyanının çok kanlı bir şekilde bastırılmasında görülmektedir. Albrecht von Rechenberg'in Maji isyanının bastırılması sonrasındaki valiliği daha çok tarımı ve ekonomiyi düzeltme aşamasındadır ama bu sefer misyonerler ile "İslamlaşma tehlikesi" ön plana çıkar. Vali Rechenberg'in Müslümanlarla olan görece yakın ilişkisi 1912'ye kadar dayanmaktadır. Ardından Heinrich Schnee vali olarak göreve başlar. Schnee İslam'ın yayılmasına karşı daha dikkatli davranırsa da kısa süre sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı ve akabinde gelen Osmanlı Devleti ile resmi ittifak ve Cihad ilanı bu dikkatin değişmesine sebep vermiştir. Ama bu tezin konusunun sınırları dışındadır.

Kıyıda yaşayan topluluklar Almanlar tarafından adada hüküm süren Sultan'a karşı oldukları sürece desteklenmiş ancak, yönetim artık kendileri olunca aynı grup tarafından ihtilafa düşmüşlerdir.²⁸² 19. yüzyılda sömürgecilik ile daha da artan din ikilemi, yaşanan olayların tekil nedenlerine bakılmaksızın, yerel halkların etnik kökenleri ya da mensup oldukları ekonomik sınıflar göz ardı edilerek²⁸³ İslam'ın gericiliği ve fanatizmine indirgenmiştir.

Koloni gazetelerinde çıkan isimsiz yorum makalelerinde İslam'ın medeni olduğundan kullanışlı olduğu savunulduğu kadar, köle karşıtlığı yada misyonerlerle girişilecek çekişmenin bölgede huzursuzluklara sebep vereceğini yazar²⁸⁴ ki bu durum ilerleyen dönemlerde kendini gerçekleştiren kehanet gibi ortaya çıkmıştır. Bu açıdan kuzeyde yaşanan ve İngiltere'yi oldukça zorlayan Mehdi İsyanı'nın da bu düşünceyi desteklediğini söyleyebiliriz.

1887 yılında ticaret yolları üzerinde olmak üzere yaklaşık 10 adet istasyon kurmuş olan Carl Peters ve arkadaşlarının imtiyazlı şirketi, Alman Doğu Afrika Şirketi'ne Deutsche Ostafrika Gesellschaft) evrildi. Bunda Bismarck'ın siyasi manevrasının etkisi büyüktür. 1888 yılı itibari ile hem yerleşimdeki kuralların düzenlenmesinde hem de sömürge gazetesinin Alman Sömürge Birliği (Deutsche Kolonial Gesellschaft) tarafından çıkarılmaya başlanmasında yaşanan merkezileşmeyi görmekteyiz. Merkezileşme ile beraber Deutsche Kolonialzeitung'da çıkan haberler hem ırk olarak Araplara hem de din olarak İslam'a karşı değişimi göstermektedir.²⁸⁵ Bu değişim Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmekte, savaş

²⁸⁰ agm, 626.

²⁸¹ www.deutsche-biographie.com/sfz106699.html

²⁸² Jörg Haustein, *Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion*, palgrave macmillan, Cambridge, 2023, s.30.

²⁸³ Haustein, age, s.31.

²⁸⁴ X. Y. Z., "Einiges über Sansibar", *Deutsche Kolonialzeitung* 2, no. 12 (1885)

²⁸⁵ Gustav Meinecke, "Wandlungen", *Deutsche Kolonialzeitung* 1, no. 7 (18 February 1888)

sırasında çıkan yayınlarda ise yereller medeniyetsiz olarak nitelenip Müslüman Türk ve Araplar desteklenir.²⁸⁶ Mehdi İsyanı ardından Emin Paşa'nın kurtarılması ve köleliğin kaldırılması gibi konular ard arda gelmiş ve bunların genel sorumlusu olarak Araplar ve İslami fanatizm ön plana çıkmıştır. Bu noktada Avrupa kamuoyunda oluşan bu akımın sadece Doğu Afrika gelişmeleri ile değil, Batı Afrika'da yaşanan isyanlar, Balkanların çalkantılı siyasi durumu ve Avrupa basınında ortaya çıkan Ermeni ve Abdülhamid karşıtı propagandaların etkisini bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. Bu gelişmeler ışığında Alman İmparatorluğu kıyının yönetimini Sultan adına yönetirken kendi adına sert ve hızlı bir şekilde alınca "Arap İsyanı" olarak adlandırılan kalkışma ile baş başa kaldı.

Alman yöneticiler hem yerel grupların dinamiklerinden habersiz oldukları hem de donanmalarına güvendikleri için sert ve hızlı kararların²⁸⁷ sonuçlarının olmayacağını düşünmüş olmalılar.²⁸⁸ Hem Sultan'ın girişimlerinin başarısız kalması hem de DOAG'ın yetersiz imkanları yüzünden isyan büyümüş ve Alman birlikleri Bagamoyo ve Darüsselam'da sıkışmışlardır. Alman İmparatorluğu zorunlu komşusu olan İngilizler üzerinden Sultan'a baskı kurmak istemiş ve bunu da kölelik karşıtlığı ile yapmak istemişlerdir. Bismarck'ın yerel halkı fanatik ve batı düşmanı göstermesi İngilizler tarafından pek kabul görmemiş ve Almanların dini hassasiyet eksikliğini vurgulamışlardır.²⁸⁹ Bismarck'ın bu çıkışları kuzeyde alevlenen Mehdi İsyanı'nın Afrika'nın kalanına yayılacağı korkutması ile İngiltere'yi zorlamak olarak okunabilir.²⁹⁰ Haustein İngiliz arşivine dayandırdığı aktarımına göre İngiltere bu iddialara destek olmasa da kontrolü altındaki Mombasa'da çıkan isyan yüzünden bölgenin donanma ile kapanmasına razı olmuştur.²⁹¹ Meclisten benzer bir şekilde yapılan propaganda ile alınan destek sonucunda buradaki isyan hakkında hâlihazırda raporları bulunan Yüzbaşı Wissmann göreve getirilmiştir.²⁹² Kısa bir süre içerisinde hızlı ve sert bir baskı ile isyan bastırılmıştır. Arap İsyanı sonrası imzalanan Helgoland Antlaşması ile de DOAG artık yerini imparatorluğa bağlı bir koloni olarak Alman Doğu Afrikası'na (Deutsche Ostafrika) bırakacaktır.²⁹³ Yüzbaşı Wissmann'ın göreve getirilmesi sadece bölgeyi tanımasından dolayı değil, olayları hızlı ve şiddetle bastırma kapasitesinin de olduğu düşünüldüğü için olmalıdır. Iliffe yüzbaşının sadece

²⁸⁶ Davis Trietsch, Der aufstieg des İslam, Puttkammer & Mühlbrecht, Berlin, 1915, 28

²⁸⁷ Ernst Vohsen, Denkschrift über die Vorgänge in Ostafrika, 12 April 1889, BArch R1001/697.

²⁸⁸ Jörg haustein, Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion, palgrave macmillan, Cambridge, 2023, s.42.

²⁸⁹ Bismarck'a gönderilen rapor 9 October 1888, BArch R1001/706, 51–57.

²⁹⁰ Rothenburg, 16 October 1888, BArch R1001/706, 89–90

²⁹¹ Jörg haustein, Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion, palgrave macmillan, Cambridge, 2023, s.46.

²⁹² BArch R1001/690, 78–82; BArch R1001/693, 126–129

²⁹³ Jörg haustein, Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion, palgrave macmillan, Cambridge, 2023, s.47.

21 subay 40 zorunlu asker/çavuşa karşılık 600 Sudanlı, 400 Mozambikli paralı asker almasını hem doğa şartları hem de parlamentoya karşı sorumluluk azaltmak şeklinde yorumlamıştır.²⁹⁴ Zanzibar'a varışından kısa bir süre sonra Wissmann'a, Alman Doğu Afrika Şirketi tarafından halen elinde bulunan Bagamojo ve Darüsselam istasyonları teslim edildi. Tüm sahil onun doğrudan komutası altına verildi ve sadece gümrük idaresi şirket yetkililerinin elinde kaldı. 6 Mayıs 1889'da Wissmann birliklerini Bagamojo'da topladı. Başlıca isyancı lider Buşiri'ye karşı derhal harekete geçti.²⁹⁵ Hermann von Wissmann aralarında kurmay cerrah doktor Wolf ve teğmen François ile Franz ve Hans Müller kardeşlerin de bulunduğu yedi Avrupalının eşliğinde Kasım 1883'te Hamburg'dan Ruanda'ya yelken açtı, Malange üzerinden Kassai'ye gitti, nehri geçti ve Lulua'da Luluaburg istasyonunu kurdu. 28 Mayıs 1885'te sökülüp takılabilir bir tekne ve 28 büyük ve küçük kanoyla inişe başladığı bu istasyondan 5 Haziran'da Kassai'ye, 9 Temmuz'da Kongo'ya ve 17 Temmuz'da Léopoldville'e ulaştı. Bu sayede Kassai'nin şimdiye kadar bilinmeyen aşağı kısımlarını keşfetmiştir. Madeira'da kısa bir süre dinlendikten sonra Wissmann, Wolf ile birlikte (Franz Müller 9 Ocak 1885'te Luluaburg'da ölmüş, Hans Müller ise hasta olarak Avrupa'ya dönmüştü) Kassai'den Wissmann Şelaleleri'ne kadar gitti ve oradan Nyangwe'ye geçerek eski rotadan Tanganyika'ya, oradan da Nyassa ve Schire üzerinden Ağustos 1887'de Zambezi Ağızı'na ulaştı. Şansölye Otto von Bismarck tarafından 1888'de yüzbaşılığa terfi ettirilip Alman Doğu Afrikası'ndaki Arap isyanı ile ilgilenmek üzere Reichskommissar olarak atandığında, Emin Paşa'yı kurtarmak için düzenlenen bir seferin liderliğini üstlenmek üzereydi.

Wissmann, 21 subay, doktor ve devlet memuru ve 40 astsubayla birlikte Doğu Afrika'ya gitti ve burada kısa süre içinde askere alınan Somalili, Zulu ve Sudanlılardan bir sömürge gücü oluşturarak 8 Mayıs 1889'da isyancı lider Buşiri'nin Bagamoyo yakınlarındaki müstahkem kampına baskın düzenledi. Ardından Saadani, Pangani ve Tanga hızla ele geçirildi ve Mpwapwa Eylül ayında yeniden işgal edildi; Buşiri yakalandı ve 14 Aralık'ta idam edildi. Sonunda Wissmann, Buşiri'nin yerini alan Arap Bana Heri'nin müstahkem kampına saldırıyı başardı (9 Mart 1890) ve böylece ayaklanmayı tamamen bastırdı. Wissmann daha sonra iyileşmek için Almanya'ya gitti ve burada binbaşılığa terfi ederek asalet unvanı aldı. Aynı yıl

²⁹⁴ Iliffe, John. *A Modern History of Tanganyika. of African Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979,95.

²⁹⁵ Bückendorf, "Schwarz-weiß-rot", 388–403.

Afrika'ya dönerek, 1 Ocak 1891'de imparatorluk bayrağını çekerek Zanzibar Sultanı tarafından devredilen kıyı şeridini ele geçirdi ve Kilimanjaro'da Moschi istasyonunu kurdu.²⁹⁶

İsyanın bir başka lideri olan Useguha şefi Bana Heri, Sadani ve Uwindje'ye yerleşmişti; Ocak 1889'da adamları iç bölgelerden sahile gelen İngiliz misyoner Brooks'u öldürmüştü. Wissmann 6 Haziran'da 500 adamıyla ona karşı harekete geçti. S.M.S. Möwe, S.M.S. Leipzig, S.M.S. Schwalbe ve S.M.S. Pfeil savaş gemileri yol kenarındaki düşman tahkimatına ateş açarak saldırıyı hazırladıktan sonra Sadani'deki kamp ele geçirildi ve imha edildi.²⁹⁷

Wissmann'ın Mpapua'da kaldığı süre boyunca Buşiri Mafiti'ler arasında birkaç bin yandaş bulmuş ve onlarla birlikte sahile yürümüştü. Ancak, o ve takipçileri Kingan Ovası'nda von Gravenreuth komutasındaki yaklaşık 90 kişilik bir keşif gücü tarafından ağır kayıplarla yenilgiye uğratıldı. Buşiri birkaç sadık takipçisiyle kuzeye doğru kaçmak zorunda kaldı. Aralık ayının başında Kwamkoro'da yerel halk tarafından yakalandı ve teslim edildi. Ölüm cezasına çarptırıldı ve 15 Aralık 1889'da asıldı.²⁹⁸

Bu arada Bana Heri, Sadani'nin iç bölgelerine yeniden yerleşmiş ve buradan çevreyi huzursuz etmeye başlamıştı. Zelewski, Wissmann'ın Kasım 1889'da kıyıya dönmesinden sonra ona karşı harekete geçti. Birkaç başarılı muharebede isyancıların münferit müfrezeleri yenilgiye uğratıldı, ancak Bana Heri'nin ana mevzisinin yerini tespit etmek mümkün olmadı. Aralık ayının sonuna kadar Rochus Schmidt komutasındaki bir keşif kolordusu Membule'den uzak olmayan bir yerde asi liderin son derece güçlü direnişiyle karşılaştı.²⁹⁹ Wissmann 600 Sudanlı daha topladıktan sonra güneye boyun eğdirmeye koyuldu. Buradaki sahil kasabalarını barışçıl müzakereler yoluyla itaat altına alma çabaları sadece Mikindani ve Ssudi'de başarılı oldu. Kilwa-Kiwindje ve Lindi'de savaş yanlıları üstünlüğü ele geçirmişti. Reichskommissar başlangıçta üç taburla Kilwa'ya karşı harekete geçti. Darüsselam'da "Schwalbe" savaş gemisi, "Barawa" sultan vapuru ve "Harmonie" filo vapuruna bindi. Fırtınalı bir yolculuğun ardından birlikler Kilwa Kissiwani'de karaya çıkarıldı. Buradan Kilwa Kiwindje'ye doğru karadan ilerlediler ve sürekli çatışmalara girdiler.

²⁹⁶ Gbemisola A. Akinola (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7 (4), 627.

²⁹⁷ Rochus Schmidt (2021). *A History of the Arab Rebellion in East Africa: An Account of the "Abushiri Rebellion" in Tanzania and its Aftermath, 1888-1891*. Published Online by John William East, 70-71.

²⁹⁸ Rochus Schmidt (2021). *A History of the Arab Rebellion in East Africa: An Account of the "Abushiri Rebellion" in Tanzania and its Aftermath, 1888-1891*. Published Online by John William East, 147-148; 159-161.

²⁹⁹ Gbemisola A. Akinola (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7 (4), 629.

Ancak Wissmann 4 Mayıs'ta oraya vardığında isyancılar şehri çoktan terk etmiş, 1 Mayıs'tan beri yol kenarında duran savaş gemisi "Carola"nın bombardımanından cesaretleri kırılmış ve iç bölgelere kaçmışlardı. Wissmann hızla kurulan müstahkem mevkiye 2 bölük ve 2 top bırakarak 10 Mayıs'ta Lindi açıklarına ulaşmıştır. Bu kasaba da halkın küçük bir direnişinden sonra işgal edildi. Lindi'de de müstahkem bir istasyon kuruldu ve 2 bölük ve 6 topla donatıldı. Mayıs 1890'ın ortalarına gelindiğinde, protektoranın güneyindeki ayaklanma büyük ölçüde bastırılmıştı. Bunu takip eden dönemde, kıyı istasyonlarının liderleri de iç bölgelerde yaşayanları barışçıl yollarla itaat altına almayı başardılar.³⁰⁰

Bu isyanın bastırılması konusunda şiddeti kesinlikle esirgemeyen Wissmann, 1905 yılında tesisinde katkılar sunduğu Alman Sömürge Araştırma Enstitüsü'nün yer aldığı Hamburg Üniversitesi'nin önünde bir heykeli dikildi. Bu anıt 1967 yılında Alman Sosyalist Öğrenci Birliği (SDS)'ne mensup öğrenciler tarafından yıkılmıştır³⁰¹

1.1.3.3. Maji Maji İsyanı

Alman Doğu Afrikası'nda farklı etnik gruplardan oluşan bir koalisyon, hem manevi coşku hem de trajik sonuçlarla tanımlanan bir çatışmada baskıcı Alman yönetimine karşı birleşmiştir. Alman yönetimi altındaki sömürge politikaları ekonomik sömürünün yanı sıra Arap ve Herero isyanlarında da görüldüğü üzere yerel gelenekleri düzene sokmaya çalışan bir yapıya sahiptir. Pamuk plantasyonlarında zorla çalıştırma, ağır vergilendirme ve Afrika'nın sosyal ve kültürel geleneklerinin genel olarak göz ardı edilmesi, sömürgeleştirilen nüfus arasında derin bir kızgınlık yarattı. John Iliffe bu kızgınlığı Tanzanya anakarasının "ilk kolektif siyasi deneyimi" olarak tanımlamıştır. Iliffe ve diğer tarihçiler için Maji Maji'nin sonu, sömürgecilğe karşı şiddet içeren direnişten eğitim ve siyaset yoluyla direnişe dönüşü işaret ediyordu.³⁰²

Maddi baskının yanında bir de güçlü bir manevi boyut bulunuyordu. Atalardan bir mesaj aldığını iddia eden Kinjikitile Ngwale adında bir kabile lideri ortaya çıkarak, "Maji" adı verilen ve Alman mermilerini suya dönüştürme gücüne sahip olduğunu ilan ettiği kutsal bir suyu tanıttı. Bu inanç, kaybedecek bir şeyleri kalmadığını düşünen farklı etnik grupları bir araya getirerek birlik duygusunu ve savaşma isteğini besledi.³⁰³

³⁰⁰ Rochus Schmidt (2021). *A History of the Arab Rebellion in East Africa: An Account of the "Abushiri Rebellion" in Tanzania and its Aftermath, 1888-1891*. Published Online by John William East, 206-208.

³⁰¹ Detlev Quintern, Inklusive als dekoloniale Erinnerungskultur, in Türkisch-Deutsche Perspektiven Bd 1 2023, 16

³⁰² John Iliffe (1979). *A Modern History of Tanganyika*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 191.

³⁰³ James Giblin&Jamie Monson, *Maji Maji*, Brill, Leiden, 2010, s. 14 ve 223..

İsyan Temmuz 1905'te Alman garnizonlarına ve plantasyonlarına yapılan saldırılarla patlak verdi. İsyanın coğrafyası ağırlıklı olarak Kilwa limanı ile Rufiji nehri arasında olmuştur. Bu isyanı önemli kılan noktalardan biri isyancıların Almanlara olduğu kadar Arap ve Hindistan kökenli tüccarlara da saldırmalarıdır. Ağustos ayının sonlarında misyonerler ve tüccarların öldürülüp, bir idari karakolun ele geçirilmesi sonunda Almanlar yeniden toparlandı ve acımasız bir yakıp yıkma kampanyası başlattı.³⁰⁴ Köyleri yaktılar, ekinleri tahrip ettiler ve ayırım gözetmeksizin yerel halkı infaz ettiler. Maji Maji savaşçıları cesaret gösterecekler de büyüklük korumaya olan inançları üstün Alman ateş gücü karşısında trajik bir şekilde yanlış yönlendirilmişti. Üstelik Almanların tam da kavrayamadıkları bir şekilde farklı gruplar olarak bir araya gelmişlerdi.³⁰⁵

1907 yılına gelindiğinde isyan büyük ölçüde bastırılmıştı. Sonuçlar yıkıcıydı: 75.000 ila 300.000 arasında Afrikalı öldü ki bunların büyük çoğunluğu Almanların yıkıcı taktiklerinden kaynaklanan kıtlık nedeniyle hayatını kaybetti.³⁰⁶ Benzer taktikleri bu isyandan kısa bir süre önce Güneybatı Afrika'da da göstermişlerdir. İsyan, sömürgeciliğin aşırı vahşetinin yanı sıra Afrika direnişini ateşleyen sistematik adaletsizlikleri de ortaya çıkardı.

Nihai yenilgisine rağmen Maji Maji İsyanı, Alman Doğu Afrika'sının çok ötesinde yankı uyandırdı. İsyan, imkânsızlıklar karşısında bile Afrika'nın birleşik direniş potansiyelini ortaya koymuştur. İsyan, Almanya'yı sömürge politikalarını yeniden düşünmeye zorladı ve sömürge kontrolünü sürdürürken ihlalleri azaltmak için tasarlanmış bazı reformlara yol açtı.³⁰⁷

Sonuç olarak, Alman Doğu Afrika'sındaki Maji Maji İsyanı, sömürgeci baskıya karşı Afrika mücadelelerinin uzun tarihinde dokunaklı bir örnek olarak durmaktadır. Bölge halkı olayları sadece iki sene aralığında tutmaz, Almanların bölgeye gelmelerinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan döneme kadar isyanın var olduğuna inanıyorlar.³⁰⁸ İsyanın nedenleri sömürgeci yönetimin sömürücü doğasına dayanırken, isyanın ortaya çıkışı manevi inançların çaresizliğini ve birleştirici gücünü ortaya koymuştur. İsyan büyük acılar ve kayıplarla karşı karşıya kalırken, mirası tarihsel adaletsizlik, direniş ve sömürgeciliğin kalıcı izleri hakkında günümüz konuşmalarına taşınmaktadır. Tarihçiler Maji Maji'yi tüm Afrika için kıta çapında

³⁰⁴ James Giblin&Jamie Monson, *Maji Maji*, Brill, Leiden, 2010, s. 6.

³⁰⁵ Graf G.A. von Götzen (1909). *Deutsch-Ostafrika im Aufstand, 1905–6*, Dietrich Reimer, Berlin, 1909, s. 47.

³⁰⁶ James Giblin&Jamie Monson, age, s. 9

³⁰⁷ Juhani Koponen (1995). *Development for Exploitation: German Colonial Policies in Mainland Tanzania, 1884–1914* (Helsinki and Hamburg: Finnish Historical Society, Studia Historica no. 49 and Lit Verlag, Studien zur Afrikanischen Geschichte, no. 10, 1995), s. 232.

³⁰⁸ Jamie Monson (1998). "Relocating Maji Maji: the Politics of Alliance and Authority in the Southern Highlands of Tanzania, 1870–1918". *Journal of African History*, 39: 95–120.

öneme sahip bir hikaye olarak görmekle kalmamış,³⁰⁹ emperyalizme karşı diğer direniş olaylarıyla karşılaştırmak için de verimli bir kaynak olarak görmüşlerdir.³¹⁰

Doğu Afrika'nın iç kesimlerinin İslamlaşması hakkında Trimingham kolonyalistlerin açtığı yolların etkisinin çok büyük olduğunu iddia etse de günümüz araştırmacılarından Pearson Müslüman gruplarının Portekizlerden öncesine dayandırırken, Nimtz de ihtida sayısında önemli bir artış olmadığını ancak Maji Maji isyanından sonra görünürlüğün arttığını belirtiyor.³¹¹

1.1.4. Alman Kolonilerinin Darü'l-İslam Olarak Tanınması

İngiliz İmparatorluğu, Hindistan'da başta olmak üzere kolonilerinde çok sayıda Müslüman azınlığı himayesinde barındırmıştır. Gerek uzun süreli koloni tecrübeleri gerekse de Müslüman azınlık sayıları, Alman yöneticilerin de dikkatini çekmiştir. Almanya'nın Mombasa elçisi Dr. Brode'nin³¹² 1906 yılında yazdığı raporda İngiliz Doğu Afrikası'nın Alman Doğu Afrikası ile benzerliği vurgulanıp, açık bir tecrübeye sahip olan İngilizlerden ders alınması tavsiye edilmiştir.³¹³

Benzerlikler bu şekilde merkezde tartışılırken Doğu Afrika'da yaşayan Müslümanların Alman koloni yönetimi ile daha uyumlu olması için İngiltere'de uygulanan bazı çözümler de düşünülmüştür. Mekke uleması İngiliz Hindistanını Müslümanlar ibadetlerini yerine getirebildikleri için Darü'l-İslam olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamaya gerekçe olarak Osmanlı padişahı ile İngilizler arasında dostluk olması da gösterilmiştir. Şah Veliyullah'ın tedrisinden geçen ulema ise Hindistan'ın Darü'l- harb olduğu ve Müslümanlar için cihadın zorunlu olduğu görüşündedir. 1857 sonrasında bu gruplar arasında tartışma başlamış ve 1870 lerin sonlarına kadar devam etmiştir. İngiliz İmparatorluğu bu sayede görece Müslüman tebaasını kontrol etmeye çalışmıştır.³¹⁴

³⁰⁹ Marcia Wright (1995). "Maji Maji Prophecy and Historiography," in David M. Anderson and Douglas H. Johnson (eds.), *Revealing Prophets: Prophecy in East African History*, OH: James Currey and Ohio University Press, 1995), London&Athens, s. 127.

³¹⁰ Michael Adas (1979). *Prophets of Rebellion: Millenarian Protest Movements against the European Colonial Order*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.

³¹¹ Rolingher, L. (2005). "Constructing Islam and Sevâhili Identity, Historiography and Theory". *The MIT Electronic Journal of Middle East Studies*, 5, 9-21. s. 11.

³¹² https://www.europeansineastafrica.co.uk/_site/custom/database/?a=viewIndividual&pid=2&person=306 ve <https://www.deutsche-biographie.de/pnd123513685.html> Arapça ve hukuk eğitimleri almış olan Brode Birinci Dünya Savaşında Kudüs elçiliği yapmıştır. Dönemin Doğu ve İç Afrika'da önemli Arap Tüccarı Tippu Tip hakkında bir kitabı bulunmaktadır.

³¹³ RAV Mombasa 1 Aralık 1906.

³¹⁴ Azmi Özcan (1997). *Pan-Islamism Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, Brill, s. 19. Hindistan halkının Mekke ulemasından aldığı fetvalar için bakınız *The Indian Musalmans* W.W. Hunter 1871, 217

12 Ağustos 1908 tarihli raporda Temmuz başında Kadı Ömer tarafından öne sürülen Mekke mektubu ile Alman Doğu Afrikasında, Müslümanlar ile gerginliğin arttığı söylenmiştir. Mektup halk tarafından sanki bir vahiy gelmiş gibi karşılanmıştır. Müslümanlar ile Askari birlikleri arasında gerginlikler artmıştır. Mektup ve içeriği başlarda sözlü olarak camilerde konuşulmuş ve Avrupalı ve Misyonerlere karşı ciddi bir tepki oluşmuştur. Raporda benzer mektupların iki-üç yılda bir çıkıp halkın huzursuzlanmasından bahsetmektedir. Hunter'e referansla bölgenin Darü'l-İslam olmasının bu mektupların etkisinin yok edeceği söylenir.³¹⁵

Lindi'deki bir Alman yetkili, bir "Mekke Mektubu"nun geldiğini ve bunun Alman yönetimine karşı bir İslamcı komplonun parçası olduğunu iddia etti. Mektubun, Mekke'den geldiği ve kıyı bölgelerindeki Müslüman liderler arasında hızla yayıldığı düşünülüyordu. Alman hükümeti ilk başta mektubun sadece dini içerikli olduğuna inanmış, ancak daha sonra olayları incelemek için bir heyet göndermiştir. Bu heyette, Müslüman bir lider olan Sulayman b. Nasr al-Lamki ve diğer yerel yetkililer de yer aldı. Lindi'deki gerginlikler, bu heyetin müdahalesiyle yatıştı.³¹⁶ Yatışma öncesi insanların ibadet sebebiyle yoğun bir şekilde buluşmaları yöneticilerin dikkatini çekmiş³¹⁷ aşağıda da bahsedilen raporlarda bu konuda düzenleme yapılmıştır. Her ne kadar bu mektupla beraber bir isyan olmasa da tehlikenin farkına varan Alman yönetimi, merkezden aldığı taktiklerle Müslüman grupların birleşiminin önlenmesi gerektiğini anlamıştır.³¹⁸

7 Ekim 1908 tarihinde Koloni bakanlığı tarafından yazılmış olan yazıda Doğu Afrika Valiliğinden gelen bölge Müslümanlarının Darül İslam olarak tanınma talebi Dışişlerine aktarılır ve İstanbul elçiliğinden yardım istenir.³¹⁹

26 Kasım'da 1908'de ise Dışişleri bakanlığına ikinci bir mektup gönderilerek henüz bir cevabın gelmediği belirtilmiştir.³²⁰

11 Kasım 1908 tarihli raporda mektubun etkisinin bütün bölgede yayıldığının hatta iç kesimlere ve Mombasa gibi komşu bölgelere kadar ulaştığı belirtilir.³²¹

³¹⁵ R_14813 A7058 09

³¹⁶ Pesek, Michael (2002). Sulayman b. Nasr al-Lamki and German Colonial Policies towards Muslim Communities in German East Africa. In: Thomas Bierschenk & Georg Stauth (eds.) Islam in Africa. Yearbook of the Sociology of Islam; 4. Münster: Lit, pp. 211–229.

³¹⁷ Haustein, Jörg. "Global Religious History as a Rhizome: Colonial Panics and Political Islam in German East Africa", Method & Theory in the Study of Religion 33, 3-4 (2021): 321-344

³¹⁸ Becker, Carl Heinrich (1910). Staat und Mission in der Islampolitik. In: Redaktionsausschuss des deutschen Kolonialkongresses (ed.) Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1910 zu Berlin am 6., 7. und 8. Oktober 1910. Berlin: Dietrich Reimer, pp. 638–651.

³¹⁹ R_14812 A16374

³²⁰ R_14812 A19812

³²¹ R_14813 A7058 09

İstanbul'dan cevap 10 Aralık tarihinde dışişleri bakanı Bülow'a gönderilmiştir.

Avrupa ve özellikle de Alman sömürge koşulları hakkındaki kesin bilgisi ve ilgili Türk çevreleriyle yakın ilişkileri nedeniyle, özellikle uzman bir yargıda bulunmayan yetkili bir kişi, böyle bir tanıma önerisini umut verici bulmamıştır. İmparatorluk sömürge hükümetinin Doğu Afrika'daki İslami unsura karşı takındığı tavrın, diğer şeylerin yanı sıra Arap isyancı lider Buschiri'nin 1889'da idam edilmesinde ve Reichstag'ın oradaki Müslüman öğretim görevlerini bastırmaya yönelik son kararında ifade edildiği gibi, Müslüman kamuoyunu güçlü ve kalıcı bir şekilde uyandırdığını varsaydı. Britanya Hindistan'ında ise durum farklıydı, zira buradaki hükümet Müslüman tebaasının özelliklerini daha iyi anlıyordu ve İslam'a karşı düşmanca olarak yorumlanabilecek kararlar almaktan her zaman kaçınmıştı. İngiliz Hindistan'ının Darü'l-İslam olarak fiilen tanınması, Doğu Afrika kolonimizin aksine, bir başka Müslüman imparatorluk olan Afganistan ile sınır komşusu olması ve Müslüman inancına sahip sakinlerinin sayısının, Alman fethi sırasında bulunan yerli Müslüman unsurlardan orantısız bir şekilde daha fazla olması gerçeğiyle de kolaylaştırılmıştır. Bununla birlikte, idaremiiz tarafından gerçekleştirilen her türlü iletişim araçlarındaki artış sayesinde, İslam gibi mükemmel asimilasyon özelliklerine sahip bir dinin zaman içinde orada önemli ölçüde yayılması beklenebilir. Bu arada, Mekke'deki dört Sünni mezhebin müftüleri, İngiliz Hindistan'ını o kadar esnek ve şifreli bir şekilde Darü'l-İslam olarak tanımışlardır ki, gerektiğinde bunun tam tersi de yorumlanabilir. Böyle bir durum, örneğin, Mekke'den çıkan Pan-İslamik eğilimli periyodik genelgelerin, yazarlarının amaçladığı Hıristiyanlık karşıtı etkiyi yaratmaya başlaması halinde ortaya çıkabilir. Yukarıda bahsi geçen kişi kendiliğinden bu noktayı dile getirdiğinden, bu tür genelgelerin yaklaşık içeriği hakkında dikkat çekmeden sorulan bir soru, bu tür genelgelerin ruhuna uygun olarak yazılmış gibi görünse bile, yukarıda bahsedilen kararnameye ekli Arapça belgenin gerçek olamayacağını neredeyse kesin bir şekilde tespit etmeyi mümkün kılmıştır. Şeyh-ül-İslam'ın³²² bu soru hakkında İmparatorluk Elçiliği'nin bir üyesine ifade ettiğı görüş, kolonimizin yukarıda bahsedilen Darü'l-İslam olarak tanınmasını başarılı bir şekilde teşvik etmek için çok daha olumlu beklentiler sunuyor. Söz konusu yetkili, Temmuz ayında bazı şahısların Majesteleri İmparator'un hükümeti aleyhinde kışkırtıcı yazılar yayarak Alman kolonisinin Müslüman sakinlerini kışkırtma girişiminden bahsederek son derece gizli görüşmeyi başlattıktan sonra,

³²² Belgede her ne kadar ismi geçmese de tarih ve içerikteki siyasete müdahalesi sebebiyle bahsi geçen Şeyhülislam'ın II. Abdülhamid döneminin de en önemli kişilerinden olan Cemaleddin Efendi olduğunu düşünmekteyiz. Osmanlı belgelerinde konu hakkında bir belge bulamadığımız için konunun II. Abdülhamit'e yansıtılıp yansıtılmadığını bilmiyoruz. Zaten dönem Osmanlı'nın da oldukça karışık bir zamanı olduğu düşünülürse yapılan konuşma padişaha taşınmamış olabilir. Cemaleddin Efendi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaleddin-efendi-halidefendizade>

Babıali'nin Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında barış içinde bir arada yaşama adına, Mekke'deki dört Sünni mezhebin müftülerini Doğu Afrika kolonimiz için de benzer bir açıklama yapmaya teşvik etmesi yönündeki arzusunu dile getirdi, İngiliz-Hint örneğini izleyerek, Mekke'deki dört Sünni mezhebin müftülerini Doğu Afrika kolonimizle ilgili benzer bir açıklama yapmaya teşvik etmek için, “Tanrı tarafından kurulan otoritelere” yönelik bu tür entrikaları şiddetle onaylamadığını ifade etti ve bunların kökeninin muhtemelen bazı Hristiyan güçlerin siyasi entrikalarında aranması gerektiği şüphesini dile getirdi.

Ardından, elçilik mensubunun elbette dile getirmediği, ancak hissettiği Mekke'den kaynaklanan kışkırtma suçlamasına karşı koymak istercesine bir açıklama ekledi:

Muhammed'in dininde var olan tek tanrıcılığa dayalı diğer inançlara saygı ruhuna uygun olarak, Hristiyan yönetimi altında yaşayan Müslümanları, dinlerinin özgürce uygulanmasının önüne herhangi bir engel koymadıkları sürece, yetkililerine kayıtsız şartsız itaat etmeye teşvik etmek için her fırsatı değerlendirdi.

Muhammedi hukuk bilginleri arasında Darü'l-İslam teriminin tartışmalı tanımına geçecek olursak, Şeyh-ül İslam, Hanefi mezhebi için otorite olan bir esere danıştıktan ve Fetva Emmini ile uzun istişarelerden sonra, ülkenin Hristiyan egemenliği altındaki bir bölümünün de, burada yaşayan Muhammetlerin dinlerini kısıtlama olmaksızın, özellikle de bağımlılıklarının bir ifadesi olarak uygulayabilmeleri halinde Darü'l-İslam olarak tanınabileceği sonucuna varmıştır, Hristiyan egemenliği altındaki ülkenin bir bölümünün de, burada yaşayan Müslümanların dinlerini kısıtlama olmaksızın uygulamalarına izin verilmesi halinde, özellikle de dini konularda İslam'ın ruhani lideri olan halifeye bağlılıklarının ve Cuma namazının (hutbe) yerine getirilmesinin bir ifadesi olarak, Darü'l-İslam olarak tanınabileceğini belirtmiştir.

Ona göre, bu koşullar altında Doğu Afrika'daki Alman kolonisinin Darü'l-İslam ilan edilmesini prensipte engelleyecek hiçbir şey olmadığından, İmparatorluk Hükümetine, İmparatorluk Elçiliğinin Babıali'ye desteklemeye hazır olduğu uygun bir başvuruda bulunması talimatını verdi. Şeyh-ül-İslam'ın talebimize verdiği bu taviz göz önüne alındığında, 1871 yılında İngiliz Hindistan'ının Darü'l-İslam olarak tanınması hakkında hiçbir bilgisi yokmuş gibi görünmesi ve ilgili beyannamenin lafzı hakkında bilgilendirilmeyi istemesi garipti. Öte yandan, Bulgaristan ve Bosna'nın Darü'l-İslam olarak ilan edilmesine ilişkin müzakerelerin o dönemde devam ettiğini kabul etmiş, ancak sonuç hakkında yorum yapmamıştır. Yukarıda belirtilenler temelinde, Ekselansları bu konuda Babıali'ye başvuruda bulunmam için bana yetki verme eğiliminde olurlarsa, Şeyh-ül İslam tarafından talep edildiği üzere İngiliz Hindistan'ı için çıkarılan fetvalardaki ifadelerin, İmparatorluk Valisi tarafından atıfta bulunulan Hunter'ın

eserinde bulunabiliyorsa, bana iletilmesini talep edebilirim. Bu hukuki görüşün İngiliz Hindistanı'nın Darü'l-İslam statüsünü kesin terimlerle mi ifade ettiğini yoksa alışlagelmiş fetvalardaki gibi somut durumu dikkate almayan soyut terimlerle mi ifade edildiğini tespit etmek ilgi çekici olacaktır. İkinci durumda, ilk bahsedilen otoritenin kararına uygun olarak, hukuki görüşün belirli bir davaya koşulsuz uygulanabilirliğini varsaydığı ölçüde, sadece göreceli bir değere sahip olacak ve mutlak bir geçerliliği olmayacaktır, aksi takdirde, örneğin bir yargıç onu reddetme ve davanın koşullarına uygun olarak reformunu (tashi) kabul etme yetkisine sahip olacaktır.³²³

16 Aralık 1908 tarihli raporda Arapların yanı sıra yerel halkta da mektup içeriğinin yayıldığı ama durumun genel olarak zararsız olduğundan bahsetmektedir.³²⁴

20 Nisan 1909 tarihinde Koloni Bakanlığının Dışişlerine gönderdiği yazıda İstanbul'dan koloninin Darü'l-İslam olarak tanınması için gerekli raporun gelmediği belirtiliyor. İngilizlere referansla benzer koşulda olan toplulukların bu tanıma sahip olduklarını söyleyip, benzer bir raporun Mısır'dan, o vakit orada görev yapan Oppenheim'dan alınıp alınamayacağı soruluyor. Benzer şekilde Libya konsolosluğu aracılığı ile panislamist olarak tanımladığı Senusi şeyhinden de böyle bir belge alınıp alınamayacağı sorulmuştur.³²⁵

Maji maji isyanından hemen sonrasına denk gelen yazışmalar Alman devletinin bölgede kalıcı bir huzur arayışı olarak da nitelenebilir. Yazılarda görüldüğü üzere Alman İmparatorluğu Osmanlı Halifesini öncelikle muhatap alsa da, daha hızlı sonuç için muteber herhangi bir ulemadan alınacak fetvanın bile yeterli olacağını düşünüyor. Koloni bakanlığı için bu tanınma "Mekke Mektubu" benzeri propaganda saldırılarının önüne bir engel olacaktır.

Alman Doğu Afrika Valisi Rechenberg'in³²⁶ 15 Şubat 1909 tarihli gizli ibaresi ile altında görev yapan çalışanlara gönderdiği raporda Mekke mektubu ile başlayan sorunun nasıl hızlı bir şekilde büyüdüğünü söyleyip, kolonilerde bulunan şafii Müslümanların, Kuzey Afrika ve Sudan'da bulunan malikiler gibi fanatik ve saldırgan olmadığını belirtir. Halihazırda yakın bir ilişki olmasa da etkilerin artmasından çekinmektedir. Maji Maji isyanında böyle bir şüphe olduğundan bahisle diğer İslamcı grupların yerel zengin Müslümanları kışkırtmaya çalıştıkları yazılmıştır. Bölgedeki Müslümanları üç gruba ayırmıştır; cemaatler, yerel güç sahipleri ve Zenci kökenliler. Şii Hindistan kökenli Müslümanların yanı sıra İbadi Yemen Arapları sıralayan Vali, Ortodoks olarak nitelendirdiği Sünni dört mezhebi Müslüman cemaatler olarak

³²³ R_14812 A20986 10.12.1908

³²⁴ R_14813 A7058 09

³²⁵ R_14813 A7058

³²⁶ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz104636.html#ndbcontent>

göstermiştir. Maliki Sudanlıların yönetimdeki etkisi vurgulanırken, Şafi kıyı bölgelerindeki Arapları ise ticaretle uğraştıkları belirtilmiştir.

İlginç bir nokta ise Alman Doğu Afrika'sında o zamana kadar izole kalmış bir kültürün olmadığından bahseder.

Vali Rechenberg genel bir resim ve sorunları söyledikten sonra çözüm önerileri sunmaktadır.

*Camilerde yapılan Zikrinin sınırlandırılmamasının ama evlerde ya da sokaklarda yapılmasına müsaade edilmemesi

* İzinsiz muallimlik yapılmasının önüne geçilmesi

*Araplara özellikle yerli halka uygulanacak zincirleme cezalarında çok dikkatli olunması gerekmesi gibi sosyal ve gündelik hayatı etkileyen konularda dikkate celb etmişlerdir.

Raporda ayrıntılı bir şekilde zikir usülleri ve derviş eğitimi anlatılarak, konu hakkında bilgisi olmayan Alman görevliler bilgilendirilmiştir.³²⁷

Ünlü Oryantalist C.H. Becker'in³²⁸ 24 Mart 1909 yılında yazdığı yazıda Vali Rechenberg'in 15 Şubat 1909 tarihinde yazdığı raporu çok önemli ve ilginç bulmaktadır. Almanca olan Mekke mektubunu akademik olarak inceleyip (olası çeviri yanlışlıklarını düzelterek) eğitilmiş Müslümanların mektuba değer vermeyeceğini belirtir. Örnek olarak da Mısır ya da Osmanlı'da etkisinin olamayacağını aktarır. Tarikatlar hakkında genel bir bilgi ile Alman Doğu Afrikasında daha çok Kadiri ve Şazili grupların olduğunu söyler. Valiye hak vermekle beraber tarikatların siyasi gücünün abartılmaması gerektiğini söyler. Politik güçleri yerel olsa dahi Avrupa karşıtı olmamalarının Alman hükümeti lehine olduğunu da vurgular. Onları Somali'deki Müslümanların olumsuz etkilerine karşı iyi bir imkan olarak görmüştür. Darü'l-İslam olarak tanınması konusunu ise oldukça problemlili görüp Alman Doğu Afrika'sındaki Müslümanların Hindistan'dakiler kadar dini konularda bilgili ve akademik olmadıklarını, tamamını Hanefi olarak gördüğü Osmanlı Hilafetinden alınacak fetvanın çok da etkili olmayacağını söyler. Bu açıdan halifelik kurumunun düşünüldüğü gibi Papalık varı bir yapı olmadığının, daha çok dünyevi düzenlemeler yaptığından bahseder.. Avrupalı diplomatların Osmanlı Padişahını siyasi bir figür ötesinde halife olarak görmesini de eleştirir. Lokal olarak Avrupa'ya yakın yada düşman olmayan Müslüman seçimlerinin öneminden bahsederek, bu sayede yapılacak kanunlara bir meşruiyet kazandıracağını savunur.³²⁹

³²⁷ R_14813 A7058 09

³²⁸ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz2567.html#ndbcontent>

³²⁹ R_14813 A7058 09

12 Temmuz 1909 yılında o dönem Mısır'da çalışmalar yapan Max von Oppenheim³³⁰, kendisinden istendiği üzere Şansölye Bülow'a bir rapor hazırlamıştır. Hemen başlangıçta yukarıda Becker'in yazdığı gibi İslam'da Katolik kilisesi gibi hiyerarşik bir yapının bulunmadığını, bundan dolayı Mekke Mektubu gibi yazıların kolaylıkla çıkabildiğinden bahseder. Ki mektubu incelediğinde bunu bir şarlatanlık olarak görür. Bu tür yazıların altında bölgede karışıklık isteyen diğer Avrupalıların olma ihtimalinde durur. Daha sonraları Birinci Dünya Savaşı sırasında cihat propagandasında da kullandığı³³¹ düşüncelerini sıralar: Fransa ve özellikle İngiltere'nin kolonilerinde çıkabilecek İslami isyanlardan çok çekindiğini belirtir. Osmanlı padişahı ile olan ilişkilerin iyi tutulup bunun kolonilere sıklıkla bildirilmesinin önemini bahseder. Darü'l-İslam olarak tanınmanın ise sadece "Ortodoks" mezheplerin hoşuna gidip azımsanmayacak sayıda olan İbadi ve bazı hocaların ise bundan memnun kalmayacağından bahseder. Hatta Fransızların benzer denemelerinin başarısız olduğunu belirtmiştir.³³²

Yukarıdaki raporlarda görüldüğü üzere, sahada çalışan Alman yöneticiler bölgedeki huzuru sağlamak için, yerel Müslümanlar tarafından da talep edilen bir fetvanın alınmasını merkezi yönetimden talep etmişlerdir. Konunun bir ayağı olan Osmanlı Devleti hem iç politikada yaşanan büyük değişimler hem de konunun bir dış politika malzemesi olarak kullanılma ihtimalinden dolayı olumlu ama çekingen davranmıştır. İkinci ayağı ise oryantalistler ise bu fikrin görüldüğü kadar parlak olmadığını, çok katmanlı bir yapının var olduğunu ve kesin bir çözüm ihtimalinin çok düşük olduğunu belirtirler.

1.1.5. Alman Haritalarında Osmanlı İzleri

XV. yüzyılda Avrupa'nın başka kıtalara doğru genişlemesi ile haritacılık daha da önem kazanmıştır. Harita sadece yeni keşfedilen toprakları anlamak için değil keşifçi devletlerin kendi aralarındaki paylaşımları için de gerekli olmuştur. Papa'nın desteği ile yeni dünyaları Alcáçovas ve Tordesillas gibi antlaşmalar ile pay eden İspanya ve Portekiz; haritalar sayesinde sorunlarını çözmüşlerdir.³³³

XIX. yüzyılda ise haritalar tekrar keşfedilmemiş beyaz noktalar için ön plana çıkmıştır. Bağımsız kaşiflerden sonra yukarıda Kongo'nun keşfi vakasında anlatıldığı gibi destekli

³³⁰ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz73642.html#ndbcontent>

³³¹ Bknz. Kadir Kon, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi, Küre Yayınları, 2013.

³³² R_14813 13062 09

³³³ Konu ayrıntılı bilgi için bkz. Yayınlanmamış doktora tezi, Sertuğ Galip İnan, Portekiz'in Hint Sularında Yayılması Ve Doğu Akdeniz Ticaretine Etkileri (1500-1517), Bilecik, 2023.

maceracı/kaşifler Afrika'nın içlerinde yeni yollar bulmuş ve oradaki kabilelerle yaptıkları antlaşmalar sayesinde devletlerin öncü kolonilerini kurmuşlardır. Bu açıdan haritalar sadece devletlerin halihazırda olan sınırlarını göstermek için değil gelecekteki koloni iddialarına ve propagandalara destek için yapılmaya başlanmıştır.

Alman İmparatorluğu'nun özellikle yüzyılın ikinci yarısı itibari ile Osmanlı Devleti ile olan çalkantılı ilişkisi haliyle Doğu Afrika kolonisine de yansımıştır. Bir sonraki bölümde gösterildiği üzere yaşanan sıkıntılarda Osmanlı Devleti'nden yardımlar ve destekler istenmiştir. Yukarıda gerek Becker'in gerekse de Oppenheim'in yazılarından anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin bölgede özellikle halife sıfatı ile etkin olması istenmemiştir. Bu olumsuz irade haritalara da yansıdığını düşünebiliriz.

İngiltere İmparatorluğu'nun 1882 yılından itibaren Mısır'ı de facto olarak işgalinden sonra de jure olarak kendine bağlı olan Hidivlik üzerinden Osmanlı-İngiliz hakimiyet mücadelesi doğmuştur. Bu mücadele haklı olarak stratejik olarak çok önemli bir nokta olan Güney Sudan'ın keşfi ve haritalarda gösterilmesinde de yansımıştır.

İngiltere İmparatorluğu Hidiv adına ama kendi silahları ve subayları ile keşfedilen bölgeleri İngiliz Doğu Afrika'sına ait olarak tanımlamıştır. Yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi Mehdi isyanı sırasında Hidiv askerlerini yöneten ve Hartum'u savunan Gordon Paşa'nın öldürülmesi³³⁴, Londra'da kendi topraklarına bir saldırı olarak görülmüş ve 1889 Omdurman savaşında tamamen İngiliz subayların yönettiği ve İngiliz teçhizatı ile donanan ordu ile isyan bastırılmıştır. Bölgenin korunmasında İngiliz politikasının keskinliğini Faşoda'da Fransızlarla sıcak çatışma riskine girecek kadar ileri götürmesinden anlaşılabilir.³³⁵

Osmanlı Devleti ise hukuksal hakkını korumak amacı ile Hidiv'den kendisine ait olan sınırların nereye dayandığı sorulup, bölgenin güncel haritası isteniyor. Aynı zamanda Hidiv'e ait olanın Osmanlı Devletine ait olduğu belirtiliyor. Ancak Hidiv'den istenen harita arşivde bulunamamıştır. Tasnif sırasında mı kaybolduğu ya da gönderilip gönderilmediği ise meçhuldür.³³⁶

³³⁴ Arne Perras (2004. *Carl Peters and German Imperialism 1856-1918: A Political Biography*. Oxford University Press, 132.

³³⁵ Eubank, Keith. "The Fashoda Crisis Re-Examined." *The Historian* 22, no. 2 (1960): 145–62. Spencer-Churchill, Lieutenant Winston. "The Fashoda Incident." *The North American Review* 167, no. 505 (1898): 736–43.

³³⁶ A.MTZ (05)_5-A/135

Alman İmparatorluğu, bu dönemde Osmanlı Devleti ile yakın bir ilişki içerisinde ve hatta İngiltere ile politik anlaşmazlıklar yaşamasına rağmen Afrika için çizdirilen haritalarda Mısır'ın güney kısmını İngiliz İmparatorluğuna bağlı göstermiştir (Şekil 2.1).

1885 yılında basılmış olan haritada İngiliz etkisi gözükmezken, Mehdi İsyanı başarılı olarak görülüp, güney Sudan Mehdi Devleti olarak gösterilmiştir. Mısır ise Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak gözükmektedir.³³⁷

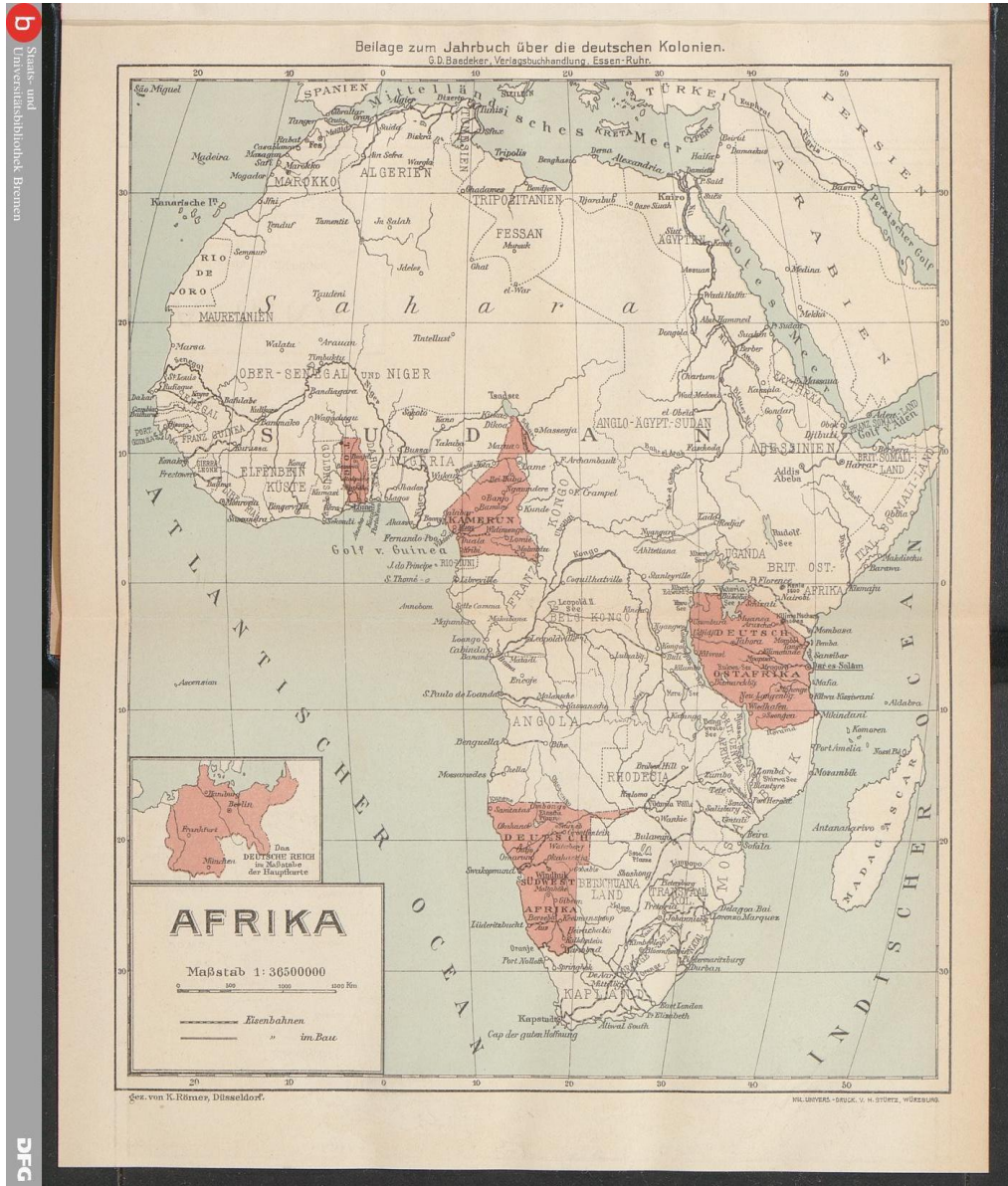

Şekil 2. 1. 1885 yılına ait bir Alman haritası.

1911 yılına gelindiğinde ise haritalarda ciddi bir değişim gözükmemektedir. Alman Koloni yıllığındaki Afrika haritasında Mısır'ın güneyi Mısır-İngiliz Sudan'ı olarak nitelendirilirken,

³³⁷ Afrika Politische Übersicht, März 1885 hazırlayan H. Habenicht Gotha/Jena https://dwb.thulb.uni-jena.de/receive/ufb_cbu_00013278

Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi kesilmiş sanki bağımsız bir devlet olarak gösterilmiştir (Şekil 2.2).³³⁸

Şekil 2. 2. 1911 yılına ait bir Alman haritası

1.1.5. Alman Sömürgelerinin Sonu

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya tüm sömürgelerini kaybetmiştir. 7 Mayıs 1919'da Alman hükümeti Versay Antlaşması'nın şartları hakkında bilgilendirildi. Madde 119

³³⁸ Jahrbuch über die deutschen Kolonien / 1911 259. Staats- und Universitätsbibliothek Bremen. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:gbv:46:1-13000>

şöyledir: "Almanya, başlıca Müttefik ve Ortak Güçler lehine denizaşırı mülkleriyle ilgili tüm hak ve taleplerinden feragat eder."³³⁹

Günümüz ulus devlet tartışmalarından biri, Avrupa dışı topluluklarda da XVII. ve XVIII. yüzyıldan beri gelen devlet ve vatanseverlik (patriotism) anlayışının olması ve bunun aynı hızla olmasa da modern devlete evrilmesidir. Bayly, bu konuda Orta ve Doğu Afrika topluluklarının örnek olarak verilebileceğini söyler. Burada yer alan devlet ve topluluklar, gelen Avrupalılar ile daha rahat bir şekilde iletişim kurmuş ve değişimlere daha rahat ayak uydurmuşlardır. Bu da görece bir direnç kazanmalarına imkan tanımıştır.³⁴⁰

Bayly, bütün dünyada olduğu gibi Afrika'da da animist toplulukların sadece misyonerlerle değil, aynı zamanda bu topluluğa tepki olarak merkezileşmeye önem verip heterodoksiye karşı hamle yapan Ortodoks (Sünni) Müslümanlarla da karşı karşıya geldiğini iddia eder. Bu noktadaki dayanak noktası da Suudî Muhammed b. Abdülvehhâb'tır.³⁴¹

Belçika ve Almanya, kolonilerine karşı emperyal düzlemde bakıldığında oldukça dışlayıcı olmuşlardır.³⁴² Emperyal güçlerde yerel eşraf ve buradan üretilecek olan polis birlikleri toprakları korunması için muhakkak gereklidir.³⁴³

Kara ve deniz aşırı imparatorlukların beraber yer aldığı XIX. yüzyılı anlamaya çalışırken iki kavram önem kazanır. Periferi ve koloni. Periferi, "ancient regime"lerde var olan bir durumken, koloni özellikle deniz aşırı imparatorluklarda yer alıyordu. Hatta Fransa'da cumhuriyetin bir parçası olan Cezayir bir periferi kalırken, Sahraaltı bölgeler açık bir şekilde koloniydi. Bu durum aynı şekilde İngiliz toprakları olan Kanada ve Jamaika'da görülür. Bu açıdan koloninin tanımının daraltılarak periferiyi dışladığı gözden kaçmamalıdır.³⁴⁴

Afrika kıtasının hızla fethedilmesi sadece deniz kuvvetlerinin yada piyade gruplarının, maceracı Avrupalıların çıkardığı haritaları takip etmesi olarak değil aynı zamanda en büyük örneği Kral Leopold'a verilen kredi gibi deniz aşırı ülkelerde yoğun bir işlem hacmine girmeleridir. Osterhammel'in ikinci emperyalizm çağı dediği paylaşım dönemini 4 ana etkenin

³³⁹ https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf (Erişim: 2023).

³⁴⁰ Christopher Alan Bayly, age, s. 105, 107, 111.

³⁴¹ Christopher Alan Bayly, age, s. 434.

³⁴² Jürgen Osterhammel, age, s. 607.

³⁴³ Jürgen Osterhammel, age, s. 609.

³⁴⁴ Jürgen Osterhammel & Jan C. Jansen (2017). *Kolonialismus: Geschichte, Formen, Folgen*. 8. Baskı, Beck C. H. München, s. 16-22.

etkileşimine bağlamaktadır: Dünya ekonomisinin yükselişi, hızlı egemenlik sağlayacak teknolojiler, Bismarck barışının çözülmesi ve Politik Darwinizm’in yükselişi.³⁴⁵

Afrika paylaşımı öncesinde kıtada yer alan yönetimler her ne kadar Avrupa stili devletler şeklinde organize olmasalar da tamamen “geri kalmış” birlikler değildi. Doğuda tüccarların oluşturduğu birlik ya da batıda kabilelerin katlanarak oluşturduğu yapılar mevcuttu.³⁴⁶

³⁴⁵ Jürgen Osterhammel, age, s. 616.

³⁴⁶ Jürgen Osterhammel, age, s. 818.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA’NIN PAYLAŞIMI VE ALMAN DOĞU AFRİKA KOLONİSİNİN OSMANLI ARŞİVİNE YANSIMALARI

1.1. Alman Doğu Afrikası

1.1.1. Beşeri Coğrafyası

XX. yüzyıla girerken, Mao, Apeşer, Edvard ve Yauda şehirlerinin 20.000 ila 30.000 civarında nüfusu ve Borko’nun ikinci şehri olan Dikona’nın 18.000 ahalisi bulunmaktaydı. Bitki örtüsünün verimliliği, süvari beygirlerinin karınlarına kadar ota gömülmesiyle anlatılır. Bölgede yetiştirilen en önemli ürünler; pirinç, pamuk, çivit otu (indigo) ve miledir. Zamk, güta-perka (bir nevi kauçuk), fildişi, Devekuşu kanadı, fil sürüleri, devekuşları, deniz aygırları (hipopotam) ve ceylanları olup, gemileri, uzun tüylü koyunları ve özellikle merkeplerin ve sanayi için bu hayvanlardan sağlanan faydanın büyük olduğu belirtilir. Ahalinin çoğu çiftçi ve çoban olup, yün dokumak, çanak-çömlek yapmak, silah ve diğer edevatları imâl etmek gibi sanayiye aşına, mücevherat işleyen kişiler de bulunur. Ahalinin ithalatı Trablusgarp yolu üzerinden hassa olarak adlandırdıkları pamuk mensucat, mendil, hafif ipek mensucat, şeker, çay, kâğıt, ayna, attariye, gül yağı, defne, seccade, efoeri, zerdevat (kenkayeri) ve mum gibi eşya üzerinedir. Bütün ticaret, kervanlar vasıtasıyla yapılırdı. Bir deve, Trablus’tan Gat’a 120 okka ve oradan Çad Gölü’ne kadar 100 okka eşya taşırdı. Kıymeti haiz akçe, yalnız mitralyöz talebi olup, kervan reisleri temettüun yarısını Trablus’ta alırlardı. Kervanlar için iki büyük istikamet mevcut olup, ilki Gat-Merzük-Gadames üzerinden Trablusgarb’a giden kuzey yoludur. Umumî ticaret yolunu, Tunus ve Cezayir üzerine yönlendirmek için Fransa’nın sarf ettiği gayretin aksine, Afrika’nın Avrupa ile olan bütün ticareti yalnız bu yol üzerinden icra olunurdu. Diğer yol, Darfur üzerinden Yukarı Nil’e giden istikamet olup, bu yol Sudan’ı tahrir eden muharebeler sebebiyle biraz terkedilmiş görünür. Seyyahlar, bu havalilerde nitrat ve hatta fosfor havzaları görmüşlerdir. Tunus’ta fosforat istihsalinin önemi, 200 kilometrelik bir şimendiferin inşasını gerektirmiştir. Tibisti’nin ise volkanik araziden oluştuğu düşünülürse, Orta Afrika’da bundan çok daha fazla servet kaynağının bulunduğunu söylemek zor değildir. Tibisti’de kükürt, tuz, pirit (kibritiye madeni) vs emtianın yanında sadece kayatuzu bile büyük bir servet kaynağıdır. Kayatuzu, mübadelede uzun yıllar para yerine kaim olmuştur.³⁴⁷

³⁴⁷ HR.HMŞ.İŞO. 201/10

1.1.2. Başlıca Şehirleri

Bu bölgenin ön plana çıkan başlıca üç yerleşim yerinden bahsedilebilir. Kahire Büyük Hastanesi'nin Tunuslu müdürü Mehmed b. Ömer tarafından keşfedilen ve tedkik edilen Vaday, Nahtigal ve Manos en bilinen yerleridir. Onun tarafından yapılan araştırmaya göre Vaday'ın nüfusu üç milyon kadar olup, yarısından fazlası Arap, geri kalanı ise zencidir. Kuzeyi adeta bir ot ve hayvan mıntıkası olup, çok sayıda fil ve gazal (antilop) bulunur. Mehmed, Vaday'ın hemen her tarafında suların bol olduğunu, her kasabasında ve memleketi bir baştan bir başa geçmek için sarf olunan 22 günlük yolun her tarafında kuyu, mecra, ağaç ve tarlaların görüldüğünü, başkent etrafındaki toprağın verimli, sağlam ve ne pek sert, ne de pek kumlu bulunduğunu yazmıştır. Başlıca gelir kaynakları zambak, fildişi ve deve kuşu kanadıdır. Toprağı pamuk ve çivit otu (indigo) tarımına gayet elverişli olduğu, pirinç, mile, bakla ve susamın iyi yetiştiği rapor edilmiştir. Ganem memleketi de ziraate elverişli olup, pamuk, çivit otu ve kahve pek güzel yetişir. Çad taraflarında geniş çayırları bulunur. Ahalisi 1.500.000 kadar olup, ekserisi kervan ticaretiyle meşgul olup, Çad Gölü'nün batı sahilindeki Konga şehrine kadar giderler. Borko, dağlık bir memleket olup, Tibisti'yi teşkil eden dağ silsilesinin güneyinde yer alır. Bu memleket hakkında bilgiz az olmakla beraber ovalarının münbit olduğu bilinir. Dağlardan ibaret bir memleket olan Tibisti'nin en yüksek tepesi 8300 kademdir (2500 metre). Volkanik toprağının sıcaklığı çok yüksek olup, ovaları oldukça münbittir ve pamuk çok güzel yetişir.³⁴⁸

Voltaire Gazetenin haberine göre, Zengibar'daki Demba Gazetesi'nde yayınlanan bir mektupta, Bab-ı Âli'nin Zengibar'a Almanya'nın Doğu Afrika sahilleri üzerindeki emellerini kolaylaştırmak maksadıyla bir sefaret heyeti gönderme fikrinde olduğu belirtilmektedir.³⁴⁹

Zanzibar'a fevkalade bir murahhasın gönderilmesi hakkındaki bu rivayetin gerçek olmasının ihtimal dışı olmadığı, Zengibar hâkiminin Emirü'l-Müminîn ile daima dostane ilişkiler içinde bulunduğu, ahalisinin çoğunu müslümanların teşkil ettiği bir memlekette, zât-ı şahanenin özel bir memur bulundurmak istemesinin garip karşılanmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu heyetin başında Beyrut'un itibarlı ahalisinden Abdülkadir Efendi görevlendirilmiştir. Haberde ayrıca, tahta çıktığından beri, Avrupalı devletlerin Afrikada'ki işgallerine karşı herhangi bir müdahalede bulunmaktan beri duran Sultan Abdülhamid'in Alman menfaatleri için böyle bir heyeti göndermekten hiçbir fayda sağlamayacağını altı çizilerek İngiliz ve Fransız efkârının endişelerinin boşuna olduğu açıklanmaya çalışılıyordu.

³⁴⁸ HR.HMŞ.İŞO. 201/10

³⁴⁹ Voltaire Gazetesi 28 Nisan 1889

Devlet-i Âlîyye'nin Avrupa devletlerinin Kızıldeniz'deki rekabetinden oldukça zarar gördüğü de beyan edilmekteydi³⁵⁰.

Bu haber dolayısıyla Fransa'nın Orta Afrika'da işgal ettiği bölgeler hakkında da tafsilatlı bir açıklama göze çarpmaktadır. İşgal edilen Orta Afrika mıntıkası; Vaday/Varay, Ganem, Borko ve Tibisti memleketlerini havi olup, Trablusgarp ve Bingazi'nin güneyindedir. Batı'da Tavat ve Ayir'e, güneyde Çad Gölü'ne ve eskiden Varay Hükümeti'nin cizyegüzarı? olan Bagarmi'ye kadar ulaşır; doğuda Darfur ve Bahrü'l-Gazal vilayetleriyle hem-hudud bulunur ki mezkûr iki vilayet Sudan-ı Mısıri'ye ait olup, imtidatları olan Varay ve Ganem ile aynı zamanda İsmail Paşa³⁵¹ tarafından feth olunmuşlardır. Orta Afrika, kuzeyden güneye uzunluğu 1900 kilometreyi aşan, doğudan batıya uzunluğu 1000 kilometreyi bulan ve alanı 1.900.000 kilometre. olan bir yer olup, sadece Vaday memleketi bütün Fransa'dan büyüktür. İşgal bölgesinde yaşayan halkın nüfusu kısıtlı bilgilerle 5 milyon hane kadar tahmin olunur. Vaday ve Ganem, Borko ve Tibisti'den daha fazla nüfusa sahipti. Çat Gölü havalisiyle Trablusgarp limanları arasında dağınık halde bulunan 2-3 milyon bedevinin de eklenmesiyle bu alanın nüfusunun 8 milyonu bulduğu söylenebilir. Avrupalı seyyahların (kaşiflerin) da şahitlikleriyle buradaki nüfusun neredeyse tamamı Müslümandır³⁵² (5 Mayıs 1889). Revo de Domond, neşrettiği bir eserde Bahr-i Sefid'den söz konusu coğrafyaya kadar neredeyse bütün Afrika ahalisinin en azından XVIII. Yüzyıldan beri İslam'ı kabul ettiklerini yazıyordu. Bu husus, Kardinal Lavijeri, Mösyö Savorina De Birazza ve Yüzbaşı Benijer (Binker) gibi tarafsız seyyahlar/shahitler tarafından da tasdik edilmiştir. Hatta Mösyö De Lavijeri, Çad ve Nijer havalilerinde 60 milyonu geçen Müslüman bulunduğunu tahmin eder. Bu İslam nüfusunun çoğu, İstanbul'daki Hilafet makamına gönülden bağlı olup, Osmanlı padişahlarını halife kabul ettiklerinden adlarını hutbe ve dualarında anıyorlardı. Fransız Kâşif Jantil, Bagarmi'nin merkezi olan Masanyab'a girdiği vakit, "Muhammed Resulullah" nidâlarıyla kabul edilmiş olduğunu beyan ediyordu. Bu nokta, Avrupalılarca o kadar muhakkaktır ki kendileri yerli

³⁵⁰ BOA, Y. PRK. HR., 12/4.

³⁵¹ 1830 senesinde Kahire'de doğan Hidiv İsmail Paşa, eğitimini Fransa'da almış olup çeşitli görevler için Avrupa başkentlerinde ve İstanbul'da bulunmuştur. Yönetimi boyunca hem Mısır'a bağlanan toprakları genişletmiş hem de veraset sisteminde kendi soyundan devam edecek şekilde düzenlemiştir. Son raddesi bağımsızlık olarak düşlediği imtiyaz genişletmeleri için Osmanlı ricaline çok sayıda hediye ve para veren İsmail Paşa, Avrupa'da yaşanan savaşlar ve siyasi durum yüzünden borç sıkıntısına girmiş, İngiltere'ye Süveyş kanalından hisse vermiştir. Bu durum gelirini azalttığı gibi daha büyük borç sarmalına girmesine sebebiyet verdi. Bu sarmalın sonucu Düvün-ı Umûmiye yönetimi ile İngiltere Mısır'da daha etkin bir politik aktör olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın mali konulardaki kararları halk tarafından tepki oluşturmuş ve bu durum Paşa'nın valilik görevinden azline yol açmıştır. Bknz. Atilla Çetin (2001). "İsmâil Paşa, Hidiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, ss. 117-119.

³⁵² BOA, Y. PRK. EŞA., 33/9.

ahaliyle akdettikleri muahedat, mukavelat, kontrato gibi mukarreratın riayet ve hükmünü temin için rüesadan Kuran-ı Kerim üzerine yemin alıyorlardı.

Bu Afrikalıların pek çoğu Yukarı Nil (güney) taraflarındaki din kardeşlerine katılıp hac için Mekke'ye giderler. Fransız zabitleri, her tarafta karşılaştıkları bu hacılara halk tarafından büyük bir hürmet gösterildiğini ve hacıların bu yolculukları sırasında karşılaştıkları şeyleri ve Halife'nin memurlarıyla yaptıkları konuşmaları anlatmalarının halk arasında heyecanla dinlendiğini rapor etmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Avrupalıların Afrika'nın bu yerli halklarının nizam ve kanundan mahrum, medeniyetten uzak vahşiler halinde göstermesinin haksızlık olduğunu ve onların koruyuculuğunun kendi sorumluluğu altında olduğunu savunmaktadır. Hacıların toplum nazarındaki saygınlığına dikkat çekilirken, Batılıların Afrikalı Müslümanları vahşi kabileler olarak tanıtp, onlara medeniyet götürdükleri yönünde algı yaratma çabalarına daha o dönemden tepki gösteriliyordu. Bu bölge devlerinin reisleri, hâkimleri, polis ve daimî ordularının olduğunu, Borko Emiri Rabat'ın tüfekle müsella 8000 asker çıkarabildiğini Mösyö Jantil rivayet etmiştir. Times Gazetesi, Vaday'ın muntazam süvarisini 8000 kadar tahmin etmiş, Mösyö Robil de Orta Afrika'da Aristo'nun, Eflatun'un ve Hipokrat'ın Arapça'ya tercüme edilmiş eserlerine tesadüf ettiğini yazmıştır. Bu eserlerin varlığı, Anglikan Kilisesi müşaviri İshak Taylor tarafından da tasdik edilmiştir.

Alman İmparatoru'nun İngiltere ve Rusya'ya seyahati ve Avusturya İmparatoru'nun Almanya'ya gideceğine dair haberlere bazı siyasi mahfillerde manalar verilmekteyse de ortaya atılan iddiaların sıhhatini ispat eden bir emare görülmez. İmparatorun politikası, atalarının eserine yakınlığı bulunan Rus Çarı ile hoş geçinip (Rusya'nın imparatorluk haline gelişindeki Alman etkisini A. N. Kurat'ın Rusya tarihinden de müşahade etmek mümkün), Almanya aleyhinde bulunan Slav fırkasının tahriklerinin önüne geçmek ve diğer yandan vakit kazanarak memleketinin servetini takviye için barışın devamını sağlamak, Osmanlı Devleti ile mevcut olan iyi ilişkileri eskisi gibi devam ettirmek esasına dayanır. Öteden beri tahmin olunduğu üzere, üçlü ittifak ile Rusya ve Fransa arasında muharebe vukuunda, Osmanlı Devleti'nin üçlü ittifaka yardımı şöyle dursun, tarafsızlığının bile ne kadar kıymetli olacağının bu devletler nezdinde meçhul olmadığı kanaati hâkimdir. Almanya'nın İngiltere'ye Zengibar'ı vermesi ve karşılığında gayet küçük ve önemsiz bir yer olan Helgoland Adası'nı alması, Zengibar ve havalisinin uzak mesafede bulunmasından, muhafaza ve imarının da nakden birçok fedakarlığa muhtaç olmasından ileri geliyordu.

Berlin'de Başvekil General Caprivi ile bir saat kadar görüşüp, ahval hakkındaki fikirlerini soran elçi, cevabın İmparator hazretlerinin seyahatlerinin sebebinin, barışın

devamlılığını sağlama arzusu olduğu yönünde verildiğini, Bulgar rahiplerine verilen berâtların gayet isabetli bir siyasi tedbir olarak görüldüğünü belirtir. Osmanlı elçisi, verilen berâtların padişahın inâyeti olup, hiçbir devletin dâhilî olan bu işlere karışmaya hakkının olmadığı yönünde cevap veriyordu. Bu dönemde Bulgaristan’da meşrû’ bir hükümet tesisi meselesi gündemdedir. Rusya’nın ısrarlarına rağmen, Alman asıllı bir çar hükümetinin teşkili, Almanların politik bir başarısı olarak görülmelidir. Erzurum ve Kumkapı hadiseleri dolayısıyla ele alınan Ermeni meselesinin de lazım gelen bazı tedbirlerle ortadan kaldırılabileceği hükmünde birleştikleri ve Almanların İngilizler gibi bu meseleyi pek sahiplenmedikleri anlaşılmaktadır.³⁵³

Berlin’de yapılan Batı Afrika konfransı sonrasında Osmanlı Devleti, Afrika’da Avrupa devleti statüsünde kabul edilmiştir. Bu durumun yansıması Osmanlı Belgelerinde de görülmektedir. Örneğin Alman hakimiyeti altındaki Togo’da bulunan Suriyeli Osmanlı tebaasının hangi devletin tebaasına göre muamele edildiğinin soruşturması Harici Nezareti tarafından 24 Ocak 1884 tarihinde istenmiştir.³⁵⁴ Bu tarihten neredeyse yirmi yıl sonra benzer bir problem tartışma konusu olmuştur. Nezaretin 21 Temmuz 1912 tarihli tahriratına göre, Togo’da yaşayan Suriyelilerinin görünüş itibari ile yerli ahaliye olan benzemiş olmasından dolayı Asyalı muamelesine tabi tutulmuştur. Söz konusu vatandaşların Osmanlı Tebası olarak muamele edilmemiş olmalarından dolayı, nezaret bu kişilerin Avrupalılara tanınan hukuka göre muamele edilmesini istemekteydi.³⁵⁵

Zanzibar’ın batısındaki arazilerin Almanya Muhacir İskân Cemiyeti (Deutsch Ost Afrika Gesellschaft) tarafından kullanılmaya başlandığına dair Alman Sefareti’nin Osmanlı Devletine tebligat göndermiştir.³⁵⁶ Dahası bu konu hakkında İngiliz Başbakanı Lord Salisbury ile de görüşülmüş ve Almanya’nın bu arazileri satın aldığını ve kendisinin Berlin Kabinesi ile müzakere halinde olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Alman hükümetinin himayesine bırakılan arazinin sınırlarının bir komisyon çalışması ile belirlenmesinden başka yapılacak bir şey kalmamıştır. Alman donanmasının Zanzibar’da Sultan’ı tehdit eden faaliyetleri hakkındaki haberlerin sıhhatli olmadığını anlaşılmıştır. Söz konusu arazide yaşayan insanların nüfusu ve hangi mezhepte olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Bu bölgedeki ahalinin sayısı belirsiz olsa da Müslüman olduklarının kesin olduğu belirtilmektedir.³⁵⁷

³⁵³ BOA, Y. PRK. EŞA., 11/87.

³⁵⁴ BOA, I. HR., 337/21741.

³⁵⁵ BOA, HR. SYS., 24/13, Lef 3 24 Eylül 1328. BOA, HR. HMŞ. İŞO., 10/1.

³⁵⁶ BOA, HR. TO., 143/33.

³⁵⁷ BOA, HR. SYS., 910-A-71

13 Ağustos 1885 tarihiyle Paris Sefareti'nden gönderilen tahrirata göre Zanzibar'ın batısında yer alan arazilerin Alman hükümetinin açıklamalarına rağmen Paris kabinesinde gündeme gelmiştir. Berlin Konferansı'nın toplandığı sıralarda Fransa Dışişleri Bakanlığı, konferansın işlerini takip için Afrika'nın kendilerini ilgilendiren kısımlarının haritasını tanzim ettirmişti. Haritada Zanzibar'ın batısındaki Alman müstemlekati gösterilmişse de tayin olunan hududun hiçbir resmî belgeye dayanmadığı görülmüştür. Arazideki ahalinin büyük bir kısmının Müslüman olmasından dolayı Alman Hükümetinin ileriki zamanlarda gerek Zanzibar Sultanı ile ve gerekse de bölgedeki ahali ile vuku bulacak ilişkilerinde, Halife-i Müslimin sıfatıyla Osmanlı Devleti'ne müracaata mecbur olacağını düşünen Osmanlı yöneticileri bu nâzik noktanın oldukça önemli olduğunu vurgulamaktaydı.³⁵⁸

Zaman zaman yukarıda da bahsedilmiş olan Osmanlı Tebaası ile alakalı konuların tersi de yaşanmıştır. Afrika'da bulunan Nijer şehri yakınlarında keşif yapmak üzere Alman vatandaşı Osmanlı Padişahı bir ferman vererek yolculuğunu bölge halkları nezdinde koruma altına almıştır.³⁵⁹

Berlin Afrika Konferansında Avrupa devleti olarak kendini tanıtan Osmanlı Devleti, Afrika'daki Avrupalı güçlere karşı açıktan ayaklanmalarda Müslümanların itidalli davranması gerektiğini savunmuştur. Paris'den gelen telgrafnamede Orta Afrika Müslümanlarının Mekke'den gelen emir üzerine din muharebesi yapacaklarına dair haberin Osmanlı sefiri vasıtisa ile katiyen tekzip edildiği Sadrazam Cevad Paşa tarafından bildirilmektedir.³⁶⁰

Diğer taraftan Alman hükümetinin, Osmanlı Devletine gönderdiği Memorandum'da (Bilgi Notu) verdiği bilgiye göre kendi Doğu Afrika kolonisinin güney sınırları hakkında İngiltere ve Portekiz ile yaşanan çıkar çatışmasından Osmanlı topraklarının etkilenmeyeceğini beyan etmektedir. Kıbrıs adasının Alman Devletine bırakılacağına dair haberin Ajans Konstantinopolde çıkması üzerine Londra, Berlin ve Paris sefaretine telgraf çekmesi üzerine haberin asılsız olduğu anlaşılmıştır.³⁶¹

Yukarıda bahsedilen, II. Wilhelm'in Birinci Dünya Savaşı Cihad politikalarının kurucusu meşhur oryantalist Baron Max Oppenheim'a Afrika dahilinde bilimsel keşif yapması için Alman Dışişleri Bakanlığı üzerinden izin talep etmiştir. Bunun üzerine çıkartılan İrade-i Seniyye'de ihtiyatlı davranılması istenilerek *bu gibi adamların oralara giderek ileride devletçe*

³⁵⁸ BOA, MV. 3-18; BOA MV. 3-31.

³⁵⁹ BOA, I. HR., 337/21741.

³⁶⁰ BOA, Y.A. HUS., 264/15.

³⁶¹ Y.A.HUS. 413/85

zararı ve uygunsuzluğunu mucib bir takım ahval ve harekata tasadi etmekte oldukları malum bulunmasına ve bu misillü şeylere meydan verilmesinin İslam dini adına maddi-manevi mesuliyeti olacağına mebni bu konuda ihtiyat ile ferman-ı âli yazılması talep edilmiştir.³⁶²

Zanzibar hükümetiyle DOAG arasında çıkan ihtilaf üzerine, Bâb-ı Âlî'den Seyyid Bergoşi'ye bir tahrirat gönderdiği Tarik Gazetesi'nin birinci sahifesinin dördüncü sütununda yer alan bir haberden anlaşılmaktadır. Bu tahriratta Seyyid Bergoşi'nin Osmanlı Devletine inancı itibari ile itaatinin farz olduğu belirtilerek Almanya ile antlaşması istenmiştir. Ancak Osmanlı'nın bu talebi Seyyid Bergoşi'ye tebliğ edilemedi. Gazete haberinde Zanzibar'ın koruyucu konumundaki İngiltere'nin birinci derece bir deniz kuvvetine sahip olduğu vurgulanmış, dolayısı ile Almanya'nın üç dört harp gemisinden korkmayacağını beyan edilmiştir.³⁶³ Bunun üzerine Seyyid Bergoşi'nin Almanya ile ihtilaf yaşamaması gazete vasıtası ile duyurulmuştur. Seyyid Bergoşi'den kendisine yapılan tebliğe cevap vermesi istenmiştir.³⁶⁴

Almanya'nın hüküm ve nüfuzu altına alınmış olan Doğu Afrika sahilindeki araziden dahilde olan göllere kadar mevcut olan Arapların eski kervan yolları boyunca ticarî durak yerleri tesisine girişildiği, bu maksatla merkez olarak Tabure şehrinin seçildiği anlaşılmaktadır. Buradaki ticareti ellerinde bulunduran Arapların himayesi ve onların güveninin kazanılması gerektiğine dair rapor göze çarpar.³⁶⁵

Bir taraftan Afrika içinde siyasi çatışmalar devam ederken diğer taraftan ikinci bölümde Alman belgelerinde geçen sıkıntılar Osmanlı Devleti tarafından da yakinen izlenmiştir. Alman

³⁶² BOA, I. HUS., 18/78.

³⁶³ Bu güç orantısızlığı özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında değişik şekillerde ortaya çıkmıştır. Osmanlı belgelerinde de bu durum takip edilmektedir. İngiliz zabıtları, esir olarak sevk edilen Alman ahalinin mallarını gasbederek, dükkanlarını soydular, yolda yüzüklerini, saatlerini ve buna benzer eşyalarını zorla aldılar. Çalamadıkları şeyleri bedelsiz, vesikasız zabt ettiler. İngiltere hükümeti, Almanya tarafından şikâyetle konu olan her türlü girişimi reddetmektedir. Almanlar tarafından Batı Afrika sahillerinde vücuda getirilen her türlü imar ve medeniyet eserlerini imha etmek maksadıyla oradaki Almanlar, muntazam bir plan ve teşkilat dairesinde İngilizlerce her türlü tecavüze hedef oluyorlar. Esir edilen Almanlar, Almanca mektup yazmaktan men' olundukları gibi İngiliz hükümetinden memnun olduklarını beyan eden teşekkürnâme yazıp imzalamaya mecbur ediliyorlar. Bir Alman fabrikasında müstahdem bir Avusturyalı olan Bonaberi de yerel ahali tarafından İngiliz karargâhına getirildi. Oradaki siyahiler tarafından başına, yüzüne ve arkasına sopalar vurularak şiddetle darp edildi ve üzerindeki elbisesi ve çakısına varıncaya kadar herşeyini çaldılar. İngilizlerin emrinde bulunan Fransız askerinin, Alman himâyesindeki Kamerun ve Togo müstemlekelerindeki beyaz ırka karşı revâ gördükleri muameleler "Beyaz Kitap" adlı raporda yazılmıştır. Kamerun ve Togo'da İngiliz-Fransız kıt'aları Lahey harb nizamı ve kaideleri hakkındaki 43. maddeye tamamıyla muhalif olarak işleriyle meşgul olan ahaliyi harb esiri olmak üzere tevkif etmişlerdir. Bu muamelelerinde o kadar ileri gitmişlerdir ki yüksek bir mevkiye sahip memurları, hastane ve sıhhiye müstahdemlerini, kadınları ve çocukları dağlardan geçirerek ayrı ayrı yerlere sevk etmişlerdir. İngiliz askerleri, Le Bening ve Arms adlarındaki iki Almanı vahşi bir şekilde katletmişlerdir. 12 Şubat 332/3 Mart 333/1917. BOA, HR.SYS. 2313/14

³⁶⁴ BOA, I. HR., 337/21818.

³⁶⁵ BOA, HR. TO., 535/65.

Parlamentosunda, yapılan 28 Ocak 1889 tarihli toplantısında Alman Doğu Afrika'sındaki ekonomik durum gündeme gelmiştir. Prens Bismarck'ın da katıldığı bu oturum Doğu ve Güney Afrika'daki Alman müstemlekelerinin masraflarına dair görüşmeler esnasında muhalefet birçok soru yönetildi. Sorulara yönelik Prens Bismarck, verdiği cevaplarda Alman müstemlekelerine dair politikasıyla alakalı raporun yakında parlamentonun güvenoyuna sunulacağını söyledi.³⁶⁶ Beş gün sonra müstemlekelere dair masraflar parlamentoya sunuldu ve parlamento tarafından kabul ve tasdik edildi.³⁶⁷

3.1.3. Alman Doğu Afrika Şirketi ile Zanzibar Sultanı Arasında Antlaşma

Alman Doğu Afrika Şirketi'nin bölgeyi kendi himayesine aldıktan sonra, bölgenin resmi hakimi Zanzibar Sultanı ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen Osmanlı Devleti tarafından da tercüme edilmiştir. Antlaşma maddeleri özetle şu şekildedir.

Zanzibar Emiri, Afrika'daki "Umba" nehrinin güneyinde vaki arazi üzerindeki hukukunu, şirkete devr ve arazinin idaresini bu şirkete ihale eder. Bu araziler, Sultan nâmına ve kendi bayrağıyla hükümrانlık hukuku muhafaza edilerek idare olunacaktır.³⁶⁸

Bazı ahval müstesna olmak üzere, şirket kendi nâmına memurlar nasb ve tayininine ve kanun tanzimine, mahkemelerinin teşkiline, velhasıl kendisine terk ve ita olunan arazinin idaresi için lazım gelen tedbirleri almaya ve bundan başka mahallî ahali ile antlaşmalar akd ve tanzimine izinlidir. Ancak bu antlaşmalar, Sultan'ın tasdikiyle yürürlüğe girecektir.

Şirket arazide ticaret icrasına ve emlak satın almaya izinlidir.

Ticaret ve gemi seyri ve yollar ve geçit yerlerine dair nizamât tanzim hakkı münhasıran şirkete aittir.

Şirket, limanları tasarrufuna almaya ve bu limanlarda gümrükler tesis etmeye, kaçakçılığı men için lazım gelen tedbirleri almaya mezun olup, Zanzibar Sultanı ile yabancı devletler arasında akdedilen anlaşmaların hükümlerine uyacaktır.

Emir'e ödenecek cüz'i bir vergiye mukabil maden mahsulatıyla ticaret icra etmek salahiyeti ormanları dahil olmak üzere münhasıran şirkete haiz olacaktır.

³⁶⁶ BOA, HR. SYS., 1914/37.

³⁶⁷ BOA, HR. SYS., 2313/14.

³⁶⁸ Yukarıda bahsedilmiş olan Arap isyanının çıkmasının bir sebebi de Zanzibar Sultan'ının bayrağı yerine Alman Devletinin bayrağının resmi olarak kullanılmasıdır. Önemli bir nokta da İngiliz ve Alman belgelerinde Sultan olarak geçmesine rağmen Osmanlı tercümesi "Emir" şeklinde yapılmıştır.

Bankalar tesisi hakkı münhasıran şirkete ait olacaktır.

Hukuk ve imtiyazların tamamı 50 sene için şirkete verilmiştir. Bu sürenin bitiminde şirkete ait izinler ve emlak vs. takdir edilecek kıymeti karşılığında Sultan'a veya varislerine devr edecektir.

Sultan, arazinin bütün limanlarında ahz ve istifa olunacak gümrük vergilerini, kararlaştırılan esas mucebince muayyen 1.000.000'luk ödeme karşılığında şirkete kiralar, ancak tazmin hakkını muhafaza eder.

Şirket hisse senetlerinin ödenen anaparadan % 8 düşüldükten sonra Alman Doğu Afrika Şirketi'nin 20 hissesi temettuatını Sultan hazretlerine temin eder.

Sultan, bu mukavelenâmede zikrolunan hukuka benzer hukuku, ileride diğer şirket veya şahıslara verdiği halde, şirket bunlara verilen ya da verilecek olan hukuk, imtiyaz ve izinlerden bağımsız olacaktır.

Sultan hazretleri, 15 Ağustos 1888 sonra şirket tarafından belirlenecek günde zikrolan hukuk, rüsum, emlak ve izinleri şirkete devr ve terke hazır olduğunu beyan eder.

İşbu mukavelenâme ikisi İngilizce, diğer ikisi Arapça olmak üzere dört nüsha olarak tanzim olundu. İhtilaf halinde İngilizce metin muteber tutulacaktır.

Tasdiken Sultan Seyyid ve Doktor Mikailes, işbu mukavelenameyi imza ve temhir etmişlerdir. İşbu mukavelenâme, 18 Nisan 1888 ve 16 Şaban 1305 tarihiyle Zanzibar'da tanzim olunmuştur.³⁶⁹

1.2. İsyanlar

İkinci bölümde anlatılan Arap İsyanı Osmanlı Devleti'nde de karşılık bulmuştur. Konu yakinen takip edilmeye çalışılıp Hariciye Nezareti Avrupa'daki sefirlerinden konu hakkında bilgiler talep etmiştir.

Paris'ten Dersaadet'e çekilen telgraf hakkında Sadrazam Kamil Paşa tarafından yazılan cevabi tezkerede bu konu ile ilgili yazışmalardan biridir. -Arap isyanını bastırmak için-Hannover Tophanesi deposundan 12 topun Zanzibar'a gönderilmek üzere olduğu anlaşıp, Afrika'da köleliğin yasaklanmasıyla güya insanlığa hizmet etmek amacıyla, bazı devletlerin Zanzibar'ı denizden ablukaya almak için ayaklanarak başıbozuk kıyafetinde bazı zabitan ile birçok adam görevlendirdikleri halde bununla yetinmeyerek ince kamıştan kulübeleri ateşe

³⁶⁹ Zanzibar işlerine dair 44 sayfalık Prens Bismarck tarafından 6 Ocak 1888 tarihiyle tebliğ edilen Beyaz Kitab'ın Osmanlı Arşivinde bulunan özet tercümesi için bkzn. BOA. HR.TO. 33/107

vermeye kalkışmalarına bakılınca, niyetlerinin adeta İslamiyet aleyhine bir teşebbüste bulunmak olduğu anlaşıldı. Buna karşın Devlet-i Aliyye'nin kayıtsız kalmaması belirtilmekteydi.

İkinci bölümde geçen bahisle Arap isyanının bastırılması konusunda Bismarck Alman Parlemantosuna artan masrafları gölgelemek için yapılan müdahalelerin, köleliği bitirmek için olduğunu söylemiştir. Dış politikada özellikle İngilizlere karşı ise bölgeyi işgal etmiyor gibi göstermek için benzer bahane kullanılmıştır.³⁷⁰ Bu durum Osmanlı Devletinde Sadrazam Kamil Paşa'nın yazdığı tezkirede gözükmektedir. Almanların Zanzibar'da ticaret yapmak maksadıyla giriştikleri teşebbüsatta felakete uğramalarından dolayı, Almanya'nın Zanzibar ahalisini tehdit için bir deniz gücü gösterisi düzenlemişse de bu gösterinin, rakibi olan devletler tarafından bir istila niyetine yorulmaması için asıl emellerini zenci köle ticaretinin yasaklamak şeklinde tasvir ederek Zanzibar sahillerini abluka altına alınmasını diğer devletlere teklif etmiş olduğu ve bazı devletlerin Almanya'nın bu hareketine iştirak etmiş olduklarını ortaya koyar. Gerek Zanzibar ahalisi, gerekse Afrika'nın içerilerinde bulunan halk ve köleliğin kaldırılmasıyla Afrika halkını kendi ticarî menfaatlerine ve siyasetlerine esir etmek isteyen yabancıları, memleketlerine kabul etmemek azminde oldukları görüldü. Afrika'da yerleşmek isteyen yabancı milletlerin ise kararlarından dönmeyeceklerinden, çıkacak anlaşmazlıktan büyük kayıplar yaşanmasının mukadder olduğu, ahalisinin çoğu Müslüman olan bu havalinin içinde bulunduğu duruma kayıtsız kalınamayacağı açık olmakla beraber, bununla ilgili Devlet-i Aliyye Osmanlı Devleti tarafından Zanzibar Hâkimi nezdine geçici bir sefir tayini ve bu vasıta ile oradaki yabancılarla ile Zanzibarlılar arasındaki olayların nazar-ı dikkate alınması düşünülmüştür.³⁷¹ Ancak Osmanlı Devletinin bu arabuluculuğu istenen sonucu vermemiştir.

Bölgede yaşanan sorunlar sonrasında Alman hükümeti çözüm arayışı olarak, yerel halktan oluşan kolluk kuvvetleri kurmak istemiştir. Bu noktada yakın ilişkileri olan Osmanlı Devleti ile iletişime geçilmiştir. Almanya ile Zanzibar hâkimi arasındaki anlaşma üzerine Zanzibar'ın Afrika'daki sahillerin idaresi, orada ticaret yapmak maksadıyla kurulan Alman şirketine bazı şartlarla havale olunmuş ve zabıtaya ait vazifelerin şirket tarafından ifası dahi şartlar arasındaydı. Almanya baştercümanı Zanzibar'daki Alman Doğu Şirketi'ne ihale olunan sevahilin zabıta görevinin sonradan Alman devleti tarafından ehliyetli bir komisere havale edilmişse de polis hizmetini yerlilere gördürmenin mümkün olmaması ve Almanya'nın kendi polis ve jandarma kuvvetini bu işte görevlendirerek Zanzibar'ın içişlerine müdahale etmek

³⁷⁰ BOA, HR. TO., 33/104.

³⁷¹ BOA, Y.A. HUS., 221/30.

arzusunda bulunmaması -ki ayrıca bu işlemin Alman hükümetine çok masraflı olması- sebebiyle Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Sudanlılardan polisliğe elverişli birkaç yüz kişinin tedarik ve istihdamına dair padişahın müsaadesinin mümkün olup olmadığı soruldu. Almanya'nın Zanzibar sevahilini abluka altına aldığı bir zamanda, Sudan'dan Almanya'ya adam verilmesinin İslam Dünyası'nda hoş görülmeyeceğinden, bunun uygun olmadığı, ancak aynı mealde Zanzibar Hükümeti tarafından -Hilafet-Kübra'ya bağlı olmasından dolayı- böyle bir şey talep edilirse, bu isteğin padişaha arz edilebileceği cevabı verilmiştir.³⁷²

Bunun üzerine Zanzibar'da polis hizmetinde kullanılmak üzere Sudanlılardan birkaç yüz nefer tedarikin mümkün olup olmayacağına dair Zanzibar Hâkimi tarafından bu şekilde bir talebin iletilmesi halinde bunun düşünülebileceğinin belirtilmesi üzerine Almanya sefiri, hükümetinin bunu tasvip etmekle beraber şimdilik bu tarz bir müracaata lüzum görülmediğini ilettiği belirtilmektedir.³⁷³

Yaşanan Arap isyanından sonra bölgenin şirket vasıtası ile yönetilemeyeceğini anlayan Alman Hükümeti, konumunu güçlendirmek amacı ile sahil kısımlarını ilhak edip daha önce Afrika'da bulunmuş olan Yüzbaşı Wissmann vali olarak bölgeye atanmıştır. Bu süreç Osmanlı tarafından aşağıda verildiği şekilde takip edilmiştir.

Almanya müstemlekat politikasıyla ilgili kanun layihası Meclis-i Mebusan'a sunulmuş olup, layihanın birinci maddesinde Doğu Afrika'da icra olunacak harekata dair programı uygulamak için 2.000.000 Mark tahsis edildiği belirtilmektedir. Bu masrafa o havalideki Alman donanmasının giderleri dahil değildir. Layihanın son iki maddesi, Almanya tarafından bir komiser tayin olunacağı ve söz konusu meblağın borca başvurulmaksızın Alman hazinesinden sağlanacağıyla ilgilidir. 1884'teki Müstemlekat Politikası, esasen Almanya müstemlekelerini diğer devletlerin saldırılarından koruma amaçlıdır. Almanya, Afrika'da bulunan tebaasının girişimlerini, mahallî vahşi ahaliye karşı himaye etmek niyetinde olmadığını, onların kendilerini korumaya mecbur olduklarını, devletin deniz kuvvetlerinin vazifesi haricinde bir maddi destekte bulunamayacağını beyan eder. Hükümet, idare ve adlî olarak Almanya'daki usûle benzer bir usulü, Araplar nezdinde tesis etmek gibi bir vazifeyi üzerine almayan Almanya, Kongo Muahedenâmesi'ni (Berlin Batı Kongresi sonuç antlaşması) imzalarken Afrika'yı medeniyet dairesi içine alma hususunu diğer devletlerle beraber taahhüd etmiştir. Afrika'nın büyük bir kısmının Almanya'nın tasarrufunda bulunması halinde bu taahhüdün daha fazlasının yerine getirilmesi mümkün olacaktır. Medeniyete hizmet etmekten ibaret olan teşebbüs, köle

³⁷² BOA, Y.A. HUS., 222/27.

³⁷³ BOA, Y.A. HUS., 222/46.

ticaretinin kaldırılmasına ve silah ticaretinin yasaklanmasına bağlıdır. Sudanlılarla yapılan savaşlar ve bazı mahallerde Avrupalılara yapılan diğer saldırılar gibi Afrika'daki isyanlara karşı Almanya, Hristiyanlık aleyhindeki bu unsurlara diğer Hristiyan devletlerle müttefikane şiddetle mukavemet etmeyi vazifeden addeder. Zanzibar Hâkimi ile Almanya şirketi arasında akdedilen mukavelenâme, büyük harekât için Almanya'ya bir vesile tedarik eder.

Hristiyan medeniyetinin Afrika kıtasına yerleştirilmesine dair İmparator'un nutkundaki kararın uygulanmasına doğu sahillerinin abluka altına alınmasıyla başlandığı anlaşıyor. Bu beyannâmede Zanzibar'daki Alman şirketinin teşekkül ve tesis sebebi zikredildikten sonra ne Zanzibar Hâkimi'nin ne de Alman şirketinin o havalideki huzursuzluk ve asayişsizliği gidermeye muktedir olmadıklarından dolayı Almanya'nın müdalelesinin gerekliliği ve ehemmiyeti dile getiriliyordu. Almanya, deniz muhasarasından başka, şirketin harekât ve muamelâtını teftiş ve yerlilerden teşkil edilecek polis heyetinin kumandanlığını üstlenecek bir komiser görevlendirmeye karar vermiştir. Mebusan'dan Doktor Bamberger³⁷⁴, müstemlekelerin hükümet için bahtiyarlık sebebi olup olmadığını sorgularken, bunun gerçekten meşakkatli ve sorunlu bir konu olduğunu dile getirmekteydi. Merkez Fırkası reisi Mösyö (Ludwig) Windthorst, hükümetin fikirlerine katıldığını beyan ettikten sonra bu işin sonundaki hadiselerin mesuliyetinin tamamen Prens Bismarck'a aid olacağını söylemiştir. Durum böyleyken, köle ticaretinin Afrika kıtasının sadece doğusunda değil, her tarafında engellenmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Birinci toplantıda Prens Bismarck, müstemlekelerle ilgili teşebbüslerin faydaları görüldüğünde herkesin kendisine teşekkür edeceğini, halbuki yalnız Bamberger'e hoş görünmek üzere şimdiki fırsattan istifade edilmeyecek olunursa tam tersi bir durumun ortaya çıkacağını anlatıyordu. Bismarck, konuşmasında Almanya'nın maksadının millî namusu muhafaza ve Hristiyan medeniyetini Afrika'ya yaymaktan ibaret olduğunu, telgraf ve telefon gibi vasıtalarla hızlı haberleşmenin mümkün olması hasebiyle gelecek için mesuliyet kabul etmeyeceğini, bundan evvel meydana gelebilecek bir hatanın yeni komiser tarafından tamir ve ıslah edilebileceğini, bundan dolayı hükümet tarafından teklif edilen şeylerin hemen kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Meclis, üçüncü toplantısında layihayı bazı önemsiz düzeltmelerden sonra büyük bir çoğunlukla kabul etmiştir. Sonradan rütbesi yüzbaşılığa yükseltilen meşhur seyyah Mösyö Wissmann, Almanya'nın Zanzibar Komiserliği'ne tayin edilmiştir³⁷⁵.

³⁷⁴ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz45586.html#ndbcontent>

³⁷⁵ BOA, Y.A. HUS., 222/69.

Arap isyanının süreçleri peyderpey Prens Bismarck'a iletilmiştir. Bu yazışmalar Osmanlı Devleti tarafından da tercüme edilerek takip edilmiştir. 19 Kasım 1888 tarihli Zanzibar Alman Konsolusu tarafından gönderilen tahriratın içeriğinde, Darü's-Selam ile Baga Moyo mevkîlerinde emniyet hâlinin devam ettiği bildirilmektedir. Ayrıca ticaret ile meşgul olan yerliler, emniyet içinde Darü's-Selam'a dönmüşlerdir. Alınan haberlere göre deniz muhasarası korku ve heyecan yaratmıştır. Ahali Almanlardan çok korkmaktadır. Baga Moyo'daki Fransız rahiplerinden Monsenyör (Jean Marie Raul Le Bas) de Courmont (1841-1925), güvenlik sağlandığında birçok kervanın yola çıkacağını haber verdiği aktarılmıştır. Sahil ile dâhil arasındaki şiddet olaylarının yeniden başlamasının ticareti aksatacağı malumdur. Pangani'de huzur ve asayişin yeniden temini yakın gibidir. Şehir ahali, ticaretin kesintiye uğramasından dolayı zor durumda olup, oldukça büyük bir kervanın yola çıkarak deniz kıyısına vardığı haber verilmiştir. "Buşirî"nin (El-Beşir bin Salim) hal ve mevkii hakkında sıhhatli haber almanın müşğil olduğu bu zamanlarda, onun kendi sayfiyesine çekildiği rivâyetinin yanısıra Pangani'ye dönüp Baga Moyo ve Sadani taraflarında ayaklanma tertibi için güneye gittiğinin haber verildiği aktarılıyor. Bu konuda kesin bir bilgi alınamadığı için güneydeki limanlarda güvensizliğin hala var olduğu anlaşılmaktadır. Bazı Arapların düşüncelerine göre Kaylo, Landi ve Mikindani'de bulunan Şarkî Afrika Cemiyeti şubeleri yerlileri istihdam etmektedir. İsyanın kendiliğinden sükûnete uğraması için bir süre daha gözleyip beklemek gerektiği kanaati Prens Bismarck'a iletiliyor.

Prens Bismarck'a on gün sonra sunulan bir başka raporda ise, Darü's-Selam ile Baga Moyo'nın 5 Ağustos 1888 tarihinden beri Şarkî Afrika Cemiyeti'nin idaresi altında olduğu belirtilmektedir. Bu şehirlerde Zanzibar Sultanının sancağı bulunup, rüesa dahi onun adına bulundukları şehirleri idare etmektedirler. Boeni ve Konduci şehirleri arasındaki köy ve kasabalarda işler, ihtiyarların maslahatıyla yürümekte ise de talimatların Alman memurlarından alındığı belirtilmektedir. Cemiyet, zenci asker istihdamı ve Darü's-Selam'daki Alman Donanması yardımıyla nüfuzunu takviye etmektedir. Ablukanın başlamasıyla donanmanın buradan beslenmesi gerekecekse de amiralin Darü's-Selam ve Baga Moyo önünde ahaliye her gün bir gemi göstermek üzere tertibatta bulunmasının faydalı olacağı söylenmektedir. "Möwe" Fırkateyni, bir-iki gün boyunca birkaç defa sahilden uzaklaşsa da bu vesile ile bir karışıklığın zuhura gelmediğinin ayrıca belirtilmesi ilgi çekicidir. Bu minval üzere cemiyetin nüfuzu güneyde Rufici ve buradan Kingani'ye kadar uzanıyordu.

Prens Bismarck'a kısa bir süre sonra, 2 Aralık 1888 tarihinde Bismarck'a ulaşan rapor isyan liderlerinden bahsetmektedir. Büşeyri bin Salim'in ayaklanma tertibi için güneye gidip

800 kişiden oluşan âsiyi toplayarak Pangani ile Sadani mevkileri arasında bir yelken gemisi ve bir kıt'a top tedarik ettiği, fakat buradaki Arapların rivayetine göre Baga Moyo üzerine yürüyecek kadar kuvvetleri olmadığı için Sadaniye'de kalıp yoldan geçen kervanları basmalarının ihtimal dahilinde olduğu söylenmiştir. 27 Kasım sabahında “Sufi” ve “Yezbiğ” adlı gemiler Baga Moyo'ya varmış, ertesi gün de Büseyri'nin bir kıt'a top ile mücehhez gemisini araştırmak üzere Sadani mevkîinin kuzeyine “Carola” gemisi gönderilmiş ve Yendi mevkîinin yukarı taraflarında bu gemi üzerine topla ateş edilmesi üzerine, Carola'nın karşılık vereceği sırada amiralin süvar olduğu “Sufi” gemisinin yetişmesiyle Yendi mevkîinin topa tutulduğu ve karaya çıkarılan isyancıları kaçırmaya mecbur ettiği belirtilmekteydi. Bu olaydan sonra gemilerin Bagamo'ya dönüp “Leipzig” gemisinin de Zengibar Limanı'na geldiği, “Sufi” gemisinin 29 Kasım'da yeniden teftiş için aynı mevkilere gittiği sırada üzerlerine ateş edildiği ve sandallardan dahi revolverlerle buna karşılık verildikten sonra geminin tekrar Zanzibar'a döndüğü haber verilmekteydi. Bundan sonra üç kervanın eşyasını satarak Bagamo'ya döndüğü, fakat yolda kendilerinden zorla geçip-gitme vergisi almak isteyen isyancılarla aralarında vuku bulan arbedede üç kişinin öldüğü aktarılmaktadır.

Prens Bismarck'a birgün sonra gönderilen raporda, 19 Kasım'dan beri Pangani ahalisinin isyandan dolayı huzursuz olduğu haber verilmektedir. Bu haber Vali Süleyman bin Nasır'dan alınan bilgilere dayanmaktaydı. Bunu teyit ettikten sonra Vali ile yapılan görüşmede Sevahil Mukavelesi'nin her şeye esas tutulması ve Avrupalıların Pangani'ye girmelerinin engellenmesi gibi şartların kesinlikle reddedilmesi konusunda anlaşıldığı haber verilmektedir.

Şarki Afrika Cemiyeti tarafından 13 Aralık 1888 tarihiyle cemiyetin idaresine verilen raporda, Pangani Valisi Süleyman bin Nasır ile Abdülkadir ve Abdurrahman adlı kişilerin ifadelerinden isyankârların barışa meyyal olduklarının sanıldığı aktarılmaktadır.

Almanya Dışişleri Bakanlığının 27 Ocak 1888 tarihinde Lizbon Alman Sefirine gönderdiği raporda, Doğu Afrika'daki intizam ve asayişin takviyesi ve köle ticaretinin engellenmesi hakkında alınacak tedbirlere dair notamıza verilen hızlı cevaptan dolayı Portekiz Hükümeti'ne teşekkür edilmiştir. Zanzibar'ın güney sahillerinin abluka altına alınması gerektiği için bu bölgeye yakın olan Portekiz sahillerinde de abluka icrasının uygun olacağına dair mütalaanın İngiliz Hükümeti ile dahi paylaşıldığı bilgisi verilmiştir.

Doğu Afrika kıyılarında oluşan huzursuzluğu gidermek amacı ile Alman, İngiliz ve Portekiz devletleri ortak bir hareket düzenlemişlerdir- Buna göre 6 Aralık 1888 tarihinde Portekiz, Almanya ve İngiltere tarafından vuku bulan müracaat üzerine Doğu Afrika'nın körfez limanlarıyla adalarda abluka te'sisini şu şartlar altında kabul etmektedir:

Evvela; Kalbo, Velgado, Mozambik, Emguş, Kilmiyan, Süfala ve İhnamyan taraflarına silah ve harp mühimmatı nakli yasaklanacaktır. İkinci olarak; bahis konusu mahallerdeki gümrük idarelerinde mevcut silah ve harp mühimmatı etraftaki mahallere nakil olunacak ve Doğu Afrika'daki Lorenzo Mark mevkiinin kuzeyindeki Portekiz ve diğer yabancı limanlar bu kaideden müstesna tutulacaktır. Salisen; Abluka altına alınan körfez ve limanlar ile adalar, silah, harb mühimmatı ve köle ihraç ve nakli hususları Portekiz savaş gemilerinin nezaretinde bulunacaktır. Rabian; bu şartlar vali tarafından resmen ilan edildikten sonra Mozambik ve etrafındaki mahallerde icra edilecektir. Hamisen; Hariciye Nezareti ile Bahriye Nezareti bu hususların icrasına memurdurlar.

Almanya Dışişleri Bakanlığı 8 Aralık 1888 tarihinde Doğu Afrika'da yaşanan sorunların çözümü için destek olan Belçika hükümetine teşekkür eder.

Almanya Dışişleri Bakanlığının 7 Aralık 1889 tarihinde gönderdiği notta İtalyan hükümetine ablukaya gösterdiği destekten dolayı teşekkür eder.

Almanya Dışişleri Bakanlığının 7 Aralık 1889 tarihinde gönderdiği notta Hollanda hükümetine ablukaya gösterdiği destekten dolayı teşekkür eder.

Tanga Ahalisi tarafından “Möwe” adlı gemiye yapılan tecavüzden dolayı suça karışanların cezalandırılacağı hükümet tarafından va'dedilmiştir. Sulatn hazretleri, Tanga'ya muktedir ve mukdim bir zat tayinini vaad etmişse de hastalığa tutularak pek rahatsız bulunması vaadin yerine getirilmesini ertelemiştir.³⁷⁶

Birinci bölümde bahsedildiği gibi Avusturya asıllı mühtedi Emin Paşa, İngiliz Gordon Paşa'nın mücadele ettiği Mehdi isyancılarına karşı dar bir alanda sıkışmıştı. Belçika Kralı adına meşhur kaşif Stanley kendisini kurtarma operasyonu yapmıştır. Bu durum Alman yönetimi tarafından da yakinen izlenmiş, aşağıda görüleceği üzere Osmanlı belgelerine de yansımıştır.

Zanzibar sahillerinde faaliyet gösteren esircileri engellemek için Alman hükümetinin Samoa Adaları'ndaki yerel kralların da onayıyla Afrika'nın ortalarına kadar adam sevk ettikleri anlaşılmaktadır. Bölgede Alman ve Osmanlı çıkarlarını temin etmek için görevlendirilen Emin Paşa ve Vangel'i kurtarmak üzere harekete geçen Stanley'nin de Sudanlılara karşı zor durumda kalması üzerine, Kahire'den emri altına aldığı 600 kişiyle onları kurtarması görevi verilen Alman zâbitanından Yüzbaşı Wissmann'ın görevinde başarı göstermiştir. Times Gazetesi'nin 16 Kasım 1889 tarihli haberinde; Afrika'nın kuzeyindeki Tunus, Libya ve Mısır'daki Arap

³⁷⁶ BOA, HR. TO. 33/119

ayaklanmalarının padişah tarafından tahrik ve teşvik edildiği iddia edilmiştir. Haberde, Sultan Abdülhamid'in bölgede bulunan hafiyelerinin talimatları nasıl aldıkları kesin olarak bilinemesi de İstanbul'da "el-Cevaîb" adıyla Arapça basılan ve Kuzey Afrika'da oldukça fazla revaç ve itibar gören gazetede ki makalelerin dikkatli bir incelemeden geçirilmesi halinde bu konuda bir fikir sahibi olunabileceği belirtilir. Bu gazetede yayınlanan makalelerde, Tunusluların İngilizlere karşı mukavemete devam etmelerinin çağrısı yapılıyor, büyük bir devlet olsa da yakın bir zamanda Boerlere karşı barışa mecbur edildiği hatırlatılıyor ve Fransa'nın dahi Kuzey Afrika'daki yerel halka İngilizler gibi bazı izinler vermek zorunda kalacağı görüşü beyan ediliyordu. Hilafet'in temsil edildiği İstanbul'da çıkan bu tarz haberlerin, Araplar nezdinde ne derecede büyük tesirler yaratacağı endişesi ve Saray tarafından Trablusgarb'a gönderilen Şeyh Hamza Zafer'e de bazı önemli talimatlar verildiğine dair şüpheler de bu haber metninde yer alan önemli noktaların başında gelir. Mısır'da isyan eden miralayların, uzun zamandan beri İstanbul'un nüfuz ve emri altında oldukları, Mısır'da "Muhibb-i Vatan/Vatan Sevdalıları Fırkası"na riyaset eden Ezher Camii ulemasının da Yıldız Sarayı ile doğrudan doğruya haberleştikleri, yabancıların nüfuzunun Mısır'da ikâme edilmesine karşı olan bu kişilerin Fransız asıllı Süleyman Paşa'nın damadı olan Muhammed Şerif Paşa'nın kurduğu hükümeti devirerek yerine İslam milletinin güvenebileceği birinin naspedilmesine çalıştıkları anlatılmaktadır³⁷⁷.

Doğu Afrika'daki Zanzibar'da Almanya komiseri olarak bulunan Yüzbaşı Wissmann tarafından 29 Ağustos 1889 tarihinde Prens Bismarck'a gönderilen ve Berlin'de basılan Post Gazetesi'nin 28 Eylül 1889 tarihli nüshasında yayınlanan raporu da Sultan II. Abdülhamid tarafından takip edilmiştir. Wissmann, Darü's-Selam işinin (isyanın) şimdilik son bulduğunu, zarar gören gemilerin küçük bazı tamiratıyla meşgul olduğunu, Pogoma Baskını'nda bulunan ve henüz itaat etmeyen Simbazi köyünün Liman Müdürü'nce tahrip edildiğini, Darü's-Selam ile Pagomo arasındaki sevahilin muhafazası ve yakında içeriye hareket edecek olan Vanyamuvazi kervanlarının maksad ve hareket vakitlerinin tevhide için bir seyahat teşebbüsünde olduğunu belirttikten sonra, 5 Ağustos'ta 15 asker ve takriben 300 Vanyamuvazi efradı ile birlikte bir tüfenk patlamaksızın üç gün yola devam ettiklerini, oldukça ehemmiyetli bir mevki olan Boni'ye vardıklarında, oranın hâkimi olup, Doğu Afrika Alman Şirketi'ne bir hayli müşkilat çıkaran Sefereyn Ali'sinin firar etmiş olduğundan, kendisini 1000 rupi para cezasına mahkum ve azledip yerine Araplardan Selim bin Mazhar'ı vali tayin ettiğini belirtir. Pagomo'ya vardıklarında eski ahalisinin Morimalılar ile birlikte eşkiya sergerdelerine uyarak

³⁷⁷ BOA, Y. PRK.TKM., 14/50.

boyun eğmeme fikrinde oldukları anlaşılmış, itaat arzetameleri teklif olunmuşsa da isyanda inat ettiklerinden gerekli araştırmalardan sonra geçit noktasına bir istihkam yapılmış ve sal ile karşıya sevk edilen asker ve yerli yardımcı kuvvetler isyan eden grubu büyük bir zayıyata uğratarak tenkil etmiştir. Bu galibiyetin bir neticesi olarak dört günlük mesafede bulunan ahalinin bile itaatlerini bildirmek üzere geldikleri, bu sayede erzak kabilelerinin memleket içinde rahatça hareket etmeye başladıkları haber verilmiştir. Molla Nogotini köyünden pek çok esirin/kölenin Pamya'ya gönderilmek üzere gemiye bindirilmek üzere olduğu haberini alan Wissmann, esircileri yakalamak için Baron Gravan Roni'yi yeterli bir kuvvetle üzerlerine göndermiştir. Almanların buradaki aslı amacı, ticaretin işlemlerini temin etmek ve köle ticaretini engellemektir.

Esircilerle vuku bulan arbedede birkaç telafat dışında kendilerini yakalamak mümkün olmamış, köyde ne kadar esirci hanesi varsa ateşe verilmiş, bu meyanda bazı kabahatsizlerin de evleri tahrip edilmişse de bu gibilerin hanelerini yeniden bina edebilmek için gerekli tedbirler alınmış, ertesi gün esirci Arap Selim'i tutup götüren köylüler mükâfatlandırılmıştır. Bundan sonra Pagamoyo'nun nüfusu 50.000 kadar artmış, Vanyamuvazi'ye mahsus 1000 kişilik bir fildişi kervanının Pagamoya'ya varması da memnuniyet verici olarak karşılanmıştır. Donanma kumandan vekili Binbaşı Valte tarafından hiçbir geminin girip çıkamayacak halde mevkinin nezaret altına alınmasıyla dahilden gelen kervanlar Pagamoya'ya gelmek mecburiyetinde bırakılmış, Pangani'de yapılan istihkamatin tesiriyle Maganda'ya kadar olan bütün köyler itaat arzetaşmışlardır. Magandalılar, o civardaki Almanlar üzerine saldırdıklarında reislerinden başka 15 telafat verdirilerek dağıtılmış, köyleri ateşe verilmiş, Arap, Hintli ve emlak sahibi yerliler ise bu kavgaya katılmamışlardır. Buradaki Selim bin Nasir ismindeki müdürün tavır ve hareketlerinin Almanlara uygun olduğu anlatılır. Görülüyor ki Almanlar, kendilerine itaat edenlerin ya da sorun çıkarmayanların karışıklıklar zamanındaki zararlarını karşılarken, esirciler gibi problem çıkaranları idam ediyorlardı.

Tanga'da bulunan liman müdürü, maiyetindeki 16 denizci ve 50 piyade olduğu halde itaat etmeyen Timbari köyünü tahrip etmiş, ahalinin isteğı üzerine Monikomya adındaki bir siyahî buraya müdür olarak tayin edilmiştir. Zengibar'da Avrupalılar üzerine ansızın bir baskın düzenleneceğı haberleri üzerine bütün harb ehlinin teyaakuza geçmiş, Wissmann'ın kendisi dahi Alman ve İngiliz menfaatlerini muhafaza etmek üzere karaya çıkma hazırlığına girişmiştir. Pakaşhar'daki yangından beri Araplar dahil pek çok kimsenin Almanya himayesini takdir etmeye başladıkları, İdare Memuriyeti Müdürü Baron İrşnayan ve Yaver Doktor Bomiller'in işbirlikleri sayesinde, işlerin yolunda gittiğı ayrıca belirtilir. Almanlar, itaat göstermiş olanlara

esaret/köle konusunda mülayim davranmaya mecbur hissetmiş, ancak kölelerin dışarıya nakline katiyen müsaade etmemişlerdir. Wissmann, altı esircinin itaate alındığını, Doğu Afrika seyahilinde artık hiçkimsenin esir nakline cesaret edemediğini haber vermektedir³⁷⁸.

1.3. Afrika'nın Paylaşımı

Afrika'nın Paylaşımının Osmanlı Devletince yansıması Mostafa Minawi'nin kitabı ile ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Minawi çalışmasında 1884'te düzenlenen Berlin Konferansı'nın asıl amacı giderek kalabalıklaşan bir pazarda çatışmasız bir emperyalizmi kolaylaştırmak olduğunu iddia eder. Dolayısıyla konu büyük ölçüde toprak bölünmesi değil Avrupalı sömürgecilerin ticaret yollarına erişim hakkını garanti altına almaktır. Konferans neticesinde Berlin Genel Yasası ABD hariç tüm katılımcılar tarafından imzalandı. Osmanlı Devleti de yasayı kabul edenler arasındaydı. Osmanlı Devleti, Berlin Yasası'nı imzalayarak Trablusgarp ve Sirenayka'daki haklarının tanınmasını sağladı ancak bu anlaşmayla Fransızların Cezayir ve Tunus üzerindeki hakimiyetini de dolaylı olarak kabul etmiş oldu. Anlaşma, Osmanlı'nın Libya ile olan ilişkisini yeniden tanımlamasına ve Avrupalı güçlerin Afrika'daki toprak iddialarıyla eşitlik sağlamaya çalışmasına yol açtı. Böylece, Müslüman çoğunluklu Afrika vilayetleri üzerindeki tarihi ve dini iddialarını diplomasi düzeyinde sona erdirdi ve bu, gelecekte pişmanlık duyacağı bir adım oldu. Ancak İstanbul, bu yasayı Osmanlı Libya'sının ötesinde de Afrika'da koloni hakkı elde etmek için kullanmayı amaçladı.³⁷⁹

Osmanlı Devleti, Sanusi tarikatı ile olan işbirliği yoluyla Afrika'da nüfuzunu genişletmek istemiştir. Ancak, bu çabalar da bölgenin Fransız ve İngiliz etkisi altında hızla bölünmesi ve Osmanlı'nın diplomatik olarak marjinalleştirilmesiyle sınırlandırılmıştır³⁸⁰ ki burada da verilen belgelerde benzer bir sonuç ile karşılaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, Libya'yı kontrol altında tutarak Afrika'daki varlığını korumayı hedeflemiştir. Ancak, Avrupa devletlerinin yoğun baskısı ve Osmanlı'nın askeri güçsüzlüğü sebebiyle bu politikasında başarılı olamamıştır.³⁸¹

³⁷⁸ BOA, Y. PRK. AZJ., 39/46.

³⁷⁹ Mostafa Minawi, (2016) The Ottoman scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz. Stanford, Stanford University Press. S. 8-9.

³⁸⁰ Minawi, age, 81-83.

³⁸¹ Minawi, age, 99-100.

1.4. Avrupa Devletleri'nin Afrika Üzerinden Osmanlı Devleti Hakkındaki Siyasetleri

Trablusgarb İstinaf Reisi Ahmed Mustafa'nın yazmış olduğu raporda Afrika genelinde Avrupalı devletlerin yaşadığı sıkıntılardan söz eder. Dini olarak Halife'ye bağlı olan bu bölgelerin bu isyanların kullanılarak idareten ve siyaseten İstanbul'a bağlanma imkanın kaçırılmamasını ısrarla teklif etmektedir³⁸².

Her ne kadar coğrafi olarak etki alanı uzak da olsa Sudan, Alman Doğu Afrikası için dini bir etkiye sahiptir. Kolonide yaşayan Arap tüccarların Sudan'la yakın ticari ve dini bağlantıları bulunmaktaydı. Bu açıdan İngiltere konsolosunun Sudan ahalisinin bundan böyle İngiliz tâbiyyetinde bulunacaklarını beyan etmesi hem Almanlar hem de Mısır'dan dolayı Osmanlı Devletini doğrudan ilgilendirmektedir. Osmanlı belgelerinde bu durumun doğru olup-olmadığı, zencilerin şeyhi konumunda olan Ömer Ağa bin Mehmed Ağa'dan sorulmuş, bunun sahil bir bilgi olduğuna dair cevap alınmıştır. Konsolos, hükümetin kararını İstanbul'a da yazdığını ifade etmiş, Sudanlılardan İngiliz tabiiyyetine kaydolabileceklerini belirtmiştir.

Alman fennî heyetinde görevli şahısların Osmanlı topraklarından geçerken gerekli izin ve güvenliklerinin sağlanmasına yönelik belge, Afrika'daki Osmanlı nüfuz alanını göstermesi bakımından önemlidir³⁸³.

Avrupalı devletlerin Doğu Afrika ve kuzeyi ile ilgili çalışmaları Osmanlı Devleti tarafından yakinen takip edilmiştir. Siyasi ya da dini himayesinde bulunan alanlara müdahale hissedildiği vakit politika geliştirilmeye çalışılmıştır.

Hariciye Nezareti'nden Londra ve Roma sefaretlerine gönderilen raporun tercümesinde, 24 Mart 1891 ve 15 Nisan 1891 tarihleriyle Roma'da imzalanan iki protokolde İngiltere ve İtalya arasında Doğu Afrika'nın Kızıldeniz ve Hind Denizi seyahatindeki havalide, hangi hudud dahilinde nüfuz kurmak istedikleri merak konusu olmuştur. Bab-ı Âlî, 15 Nisan 91 tarihli ikinci protokolün Padişah'ın hukuku dahilinde bulunan bazı yerleri ilgilendirdiğini belirtmeyi vazife bilir. İşbu protokolün asla makbul ve muteber addedilemeyeceği beyan edilmiştir.³⁸⁴

Osmanlı Devleti, Kongo Genel Mukavelenâmesi'nin imzalanmasından beri Afrika müstemlekekelerine Avrupa devletlerinin gösterdiği hırs ve tama'nın dikkat çekici olduğu ve Kongo Vadisi'nin kuzey ve doğusuna doğru her devletin müstemlekâtını uzatmaya çalıştığı, Zengibar seyahatinde dahi Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında günden güne mukave

³⁸² BOA, Y. PRK. AZJ., 39/78.

³⁸³ BOA, Y.A. HUS., 247/20.

³⁸⁴ BOA, HR. TO., 499/99.

ve kararlar ittihaz olunduğu ve Sudan'ın da bu kararlar dairesine alınabilmesi için Mısır'dan ayrılmasının ihtimal bulunduğu cihetle yabancı saldırısına karşı Trablus ve Bingazi'nin muhafazasıyla Osmanlı nüfuzunun, nüfusunun büyük bölümü Müslüman olan Orta Afrika'ya yayılarak geleceğinin muhafaza altına alınmasının öneminin farkındadır. Padişah, "ecza-yı mütemmimesi"nden olan Sudan'ın, açıkta bırakılmasında dinen ve siyaseten görülen mahzurları mütalaa ederek Orta Afrika ahalisinin Hilafet etrafında toplanması ve Sudan'ın doğrudan doğruya "Memalik-i Osmanî"ye bağlanması hakkında alınacak tedbirlerin ne tür bir fayda getirip, ne gibi fedakârlıklara sebep olacağının mütalaa ve müzakeresini, hükümetinden bekliyordu.

Osmanlı Devleti, ilk olarak "Asakir-i Hamidiye Teşkilatı"nın kurulmasını, ikinci olarak Orta Afrika'nın Hilafet etrafında toplanmasını ve son olarak Sudan'ın doğrudan Osmanlı topraklarına bağlanması planlarını masaya yatırmıştır. Trablus ve Bingazi'nin yabancı taarruzlarına müdafaa ve muhafazası, nasıl mahallî Hamidiye Alayları'nın teşkiline ihtiyaç gösteriyorsa, gerek idare dairesine alınmamış mahallerin Hilafet merkezine bağlanmaları ve gerekse bağlı olanların yabancı saldırılarından korunmaları da bir askerî kuvvete bağlı bulunduğu açıktır. Bundan dolayı, Trablusgarb ve Bingazi'deki Hamidiye Alayları Teşkilatı hususu için daha önce kurulan özel komisyonun mazbatası ve buna bağlı kanunnâme ile sancak beratı müsveddeleri mucebince gerekli çalışmalar yapılmış ve Trablusgarb Valisi başkanlığında ayrı bir komisyon da toplanmıştır.

Bu komisyon, öncelikle kuloğullarından bir jandarma alayı teşkiliyle beraber, Hamidiye Alayları Teşkilatı'nın kurulmasına başlanması lazım geleceğinden mezkûr alayın bundan dört ay önce takdim edilem defterinin jandarma dairesinde tasdikinin ertelendiği, Rasim Paşa'nın telgrafnâmesinden anlaşılmış olduğundan Serasker Paşa'ya bu işin tamamlanması emredilmiştir.

İngiliz ve Alman Doğu Afrika kolonileri için önemli bir mevkide bulunan- Sudan'ın doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlanması meselesi, Şeyh Sünusî ile müzakere sonucunda verilecek karara ve Şeyh'in halîs niyetine bağlı olarak gidecek heyetin dönüşüne kadar alınması gereken tedbirlerin ayrıntılarını mütalaaaya gerek görülmemiştir.

Bingazi mutasarrıfı Reşid Paşa, Hamidiye Alayları Teşkilatı'na memur Miralayı hediyeler ve yazdırılacak mektupla beraber alıp, Şeyh Sünusî Efendi'ye giderek Sudan

hakkındaki daha önce yapılan maruzata dair fikir ve mütalaası alındıktan sonra Sudan ahvaline, Orta Afrika nizamına ve Hamidiye Alayları Teşkilatı'na dair gerekli tedbirleri almalıdırlar.³⁸⁵

Sudan, Orta Afrika ve Doğu Afrika bölgelerinin kesişim noktasında bulunan Uganda, Afrika'daki son paylaşılan yerlerden olmakla birlikte, adı geçen bölgeler için önemli bir noktadadır. İngiltere'nin nüfuz dairesinde bulunan Uganda arazisinin, İngiltere adına daimî surette işgaline karar verildiği hakkında Sadrazam Paşa tarafından yapılan arz üzerine, arazinin haritasının tanzim edildikten sonra, burasının ne suretle İngiltere'nin nüfuzu altına girdiğinin araştırılması emredilmiştir. Arazinin, Afrika'nın neresinde bulunduğu ve genel durumunun neden ibaret olduğunun görülebilmesi için bir genel Afrika haritasıyla Uganda memleketi ve civarını gösteren oldukça ayrıntılı bir de mevki haritasının çıkarılarak padişaha arz edilmesi istenmiştir. Uganda, Afrika'nın doğusundaki Victoria Nyasa Gölü'nün kuzey sahillerinde olup, kuzeyden Alman müstemlekelerinden Emin Paşa vilayetiyle Habeşistan ve Galla memleketleri, güneyden Alman müstemlekesi, Victoria Nyasa Gölü, batıdan Kongo ve doğudan İngiltere müstemlekeleriyle Hind Denizi ile sınırdır. Verimli olan arazisi, sık ormanlıklar ve bazı bataklıklarla dolu olduğundan Afrika'nın en fazla fil bulunan ülkesi durumundadır. Başlıca mahsulatı muz olup, Nil nehrinin Victoria Gölü'nün kuzeyinden doğarak bu araziye geçtiği, 83.310 km uzunluğunda olan göl üzerindeki pek çok adanın da Uganda hükûmetine ait olduğu belirtilmektedir. Gölün kuzey-batı tarafından Katunga ve Kagera nehirleriyle beslendiği, ikliminin gayet değişken olup bir gün zarfında 13 ilâ 33 derece arasında sıcaklığa sahip olduğu aktarılmıştır. Birkaç asır önce Victoria Nyansa Gölü'nün kuzey sevhilinde bulunan ahali, kahramanlığı etrafa yayılmış olan Ganda'yı kendilerine reis seçmiş, memleket bundan dolayı onun adına izafeten Uganda olarak anılır olmuştur. Meneza adındaki krala, Hidiv (İsmail) tarafından gönderilen elçi, kendisine Zanzibar Sultanı ile eşit bir muamele gösterildiği de ayrıca belirtilir. Vahşi ahali arasında zengin, muktedir ve oldukça medenî bir hükûmet teşkil ettiği anlaşılan Meneza'nın 1885'te vefat etmesinden sonra yerine geçen Mevanga, gayet iktidarsız olduğundan 1888'de Uganda arazisi, çıplak kabilelerin istilâsına uğramış ve yerine Falema adında biri geçmişse de çok geçmeden Mevanga duruma yeniden hâkim olabilmıştır. Uganda, 1890'da İngilizler'in himayesine girmiş olup, birkaç vilayete ayrılan memlekette azl ve tayinlerin kral tarafından icra edildiği 1892 tarihli raporla beyan edilmektedir. Gayet düzensiz ve eğitimsiz olmakla beraber bir hayli asker çıkartabilen Uganda'nın merkezi Rubaga (Mango) şehri olup, 250.000 kadar nüfusu vardır. Memleketin Alman müstemlekesi ile Almanya'ya tâbi Emin Paşa'nın memleketi arasında olmakla beraber, büyük bir kısmının da İngiltere

³⁸⁵ BOA, Y. MTV., 59/15.

müstemlekesiyle sınırdaş olması dolayısıyla iki seneden beri zaten İngiliz himâyesinde olan Uganda'nın 1892'de bu devlet tarafından işgal edilme kararı alındığı haber verilmektedir.-Emin Paşa tekrar Alman himayesinde çalışmaya başladığında ilk iş olarak bu bölgenin hakimiyetini almaya çalışmış ancak bu uğurda öldürülmüştür.-³⁸⁶

Birinci bölümde anlatılan Emin Paşa'nın hikayesi farklı bir bakış açısı ile Zanzibar'dan bir havadis şeklinde Bab-ı Ali'ye ulaşmıştır. Emin Paşa Stanley tarafından bulunduğu vakit az bir miktar asker ile zor durumda Zanzibar'a ulaşacak durumda değildi. Daha sonrası kendine sadık askerleri ile Zanzibar'a ulaşmıştır. Zanzibar'a varır varmaz İngilizlerin teklifini reddederek, Almanlardan aldığı yardım ile geri dönmüştür. Gönderilen belge de Almanlarla iyi geçinmesinin gerçek olmadığını, Emin Paşa'nın sadakatinin sadece İslam'a olduğu söylenmiştir. Almanlara yakınlığının ise sadece elindeki malzemeleri koruma için olduğu iddia edilmiştir. Ancak geri döndükten sonra başarılı olma ihtimalinin düşük olduğunun, dolayısıyla mecburen İngilizlere sığınacağını bahsediliyor. Bu durumda Almanya'nın her iki durumda da zararda olduğu söylenmiştir.³⁸⁷

³⁸⁶ BOA, Y. MTV., 73/11.

³⁸⁷ BOA, Y. PRK. TKM., 24/1.

SONUÇ

Afrika'nın İslam ile buluşma hikayesi, yalnızca dini bir dönüşüm değil, aynı zamanda kıtanın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının da derinlemesine etkilendiği çok boyutlu bir süreçtir. İslam'ın kabul süreci, kıtanın coğrafi çeşitliliği ve sosyal yapısının karmaşıklığıyla ilişkilidir. Doğu ve Batı Afrika'daki farklı dinamikler, İslam'ın yayılma biçimini belirlemiş; özellikle ticaret yollarının etkinliği, yerel topluluklarla yapılan etkileşimler ve Sufi liderlerin etkisi, bu süreci şekillendirmiştir. Doğu kıyılarına ait Sevahil medeniyeti, bölgedeki Müslüman tüccar nüfusunun varlığıyla İslam'ın kök salmasına zemin hazırlamış, post-kolonyal çalışmalar ise bu sürecin köle ticareti gibi sosyo-ekonomik dinamiklerle iç içe geçtiğini göstermektedir.

Kolonileşme dönemi, Doğu Afrika'nın ticarî yapısını değiştirerek yerel güç dengelerini sarsmış, Portekiz ve Osmanlı gibi güçlerin etkileşimleri ile İslam'ın yayılımının yönünü belirlemiştir. Bu süreçte gelişen uluslararası ticaret ilişkileri, yerel ekonomik yapıyı dönüştürmüş, ancak bu zenginleşme çoğunlukla Avrupa merkezli kârların yeniden dağıtılmasıyla sonuçlanarak yerel ekonomileri bağımlı hale getirmiştir.

Kölelik ise, Afrika'nın sosyal, ekonomik ve kültürel dokusunu dönüştüren önemli bir olgu olmuştur. Atlantik köle ticareti, kıtanın demografik ve ekonomik yapısını derinden etkilerken, köleliğin sona ermesiyle beraber benzer sömürü koşullarının devam etmesi, bu fenomenin karmaşıklığını artırmıştır.

XIX. yüzyıldaki yeni emperyalizm, sanayi devriminin getirdiği teknolojik ve ekonomik gelişmelerle birlikte, Avrupa'nın Afrika üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. Sömürgeci güçlerin askeri üstünlüğü, yerel direnişler karşısında dahi süregelmiş, bu durum, kıtanın sosyal ve siyasi yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda, Afrika'nın tarihsel gelişimi, çok katmanlı bir süreç olarak incelenmeli ve çeşitli dinamiklerin etkileşimi ışığında değerlendirilmelidir.

Almanya'nın sömürgecilik tarihi ve özellikle Otto von Bismarck döneminden başlayarak Alman İmparatorluğu'nun denizaşırı topraklara yönelik politikalarını anlatılmıştır. Bismarck, başlangıçta denizaşırı sömürgeler konusunda isteksiz olsa da, uluslararası baskılar ve kamuoyundaki "torschlusspanik" (fırsatın kaçırılma korkusu) olarak tanımlanan panik ile bazı bölgeleri koruma altına almıştır. Bu koruma bölgeleri, Veliyaht Prens Frederick'i İngiliz liberalizmine yakınlaştırmaktan uzaklaştırmak için bir strateji olarak kullanılmıştır.

1880'lerin başında Alman sömürge girişimleri hız kazanmış, tüccarların çeşitli bölgelerdeki toprakları satın alması ve yerel krallarla yapılan anlaşmalarla sömürgecilik faaliyetleri genişlemiştir. Carl Peters gibi figürler, Afrika'daki toprakları hızlı ve acımasız bir

şekilde kolonileştirmişlerdir. Zanzibar Sultanı'nın direnişi Alman savaş gemileri ve diplomatik hamlelerle kırılmış ve toprak paylaşımı İngiltere ile Almanya arasında yapılmıştır..

İç politikada ise, bu sömürge girişimleri Şansölye Bülow gibi liderler tarafından bir bütünleşme aracı olarak kullanılmış, ancak bu süreç sosyal demokratlar ve liberal partiler arasında tartışmalara neden olmuştur. Almanya'da sömürgecilik karşıtı hareketler de güçlenmiş ve iç siyasi çatışmaların bir parçası haline gelmiştir.

Alman Doğu Afrika Şirketi yönetimi boyunca çok ciddi isyanlarla karşılaştı ve bunları genellikle cebren bastırdı. Bu isyanlardan biri olan Arap isyanında karşısında farklı topluluklardan kalabalık bir grupla mücadele etti. Bu mücadelede zorlansa da gerek imparatorluğun maddi ve lojistik desteği gerekse de tayin edilen yöneticilerin isyan noktasındaki tutumu sonucu isyanları kontrolleri altına alabilmişlerdir. İsyanın yönetimi konusunda uygulanan yanlış stratejiler Almanlar nezdinde kayıplarla sonuçlanmıştır. Özellikle hareketin Arap isyanı şeklinde nitelendirilmesi yerel dinamiklerin de Arap kategorisinde değerlendirilmesi beraberinde ciddi sorunlar getirmiştir. Sonradan farkına varılan bu durum düzeltilip halkın entegrasyonu noktasında çalışmalar yapılmıştır.

Maji Maji İsyanı, Alman Doğu Afrika'sındaki sömürgeci baskının yarattığı derin toplumsal ve manevi yaraların bir yansıması olarak tarihte önemli bir yer edinmiştir. Farklı etnik grupların bir araya gelerek, manevi inançlarla desteklenen bir direniş göstermesi, sömürge yönetiminin sistematik adaletsizliklerinin açığa çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar isyan ağır bir yenilgiyle sonuçlansa da, bu mücadele Afrika'nın birleşik direniş potansiyelini ve gelecekteki direniş hareketlerine ilham veren bir örneği temsil etmektedir. Maji Maji'nin mirası, sadece tarihsel adaletsizliklerin ve kayıpların değil, aynı zamanda direniş ruhunun da hatırlanmasına vesile olmuş, günümüzdeki tartışmalara da ışık tutmuştur. Dolayısıyla, bu isyan, sömürgeciliğe karşı verilen mücadelenin ve Afrika'nın tarihi direnişinin önemli bir simgesi haline gelmiştir. Maji Maji isyanı her ne kadar İslami tandanslı bir isyan olmamışsa da, gerek yerel halkın Müslümanlarla olan ilişkisi gerekse de isyanın bastırılması sonrası ortaya çıkan “Mekke Mektubu” koloni yöneticilerinin Müslümanlar ile olan ilişkilerini tekrar ele almaya zorlamıştır. Bu noktada yerel talepler ile beraber, Alman oryantalistlerin raporları ve bölgedeki Alman yöneticilerin düzenlemeleri, Müslümanlar ile genel bir huzuru sağlamaya yönelik olmuştur.

Osmanlı Devleti, Afrika'daki Müslüman topluluklarla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla bu gelişmeleri dikkatle takip etmiş, yerel nüfusun büyük çoğunluğunun İslam

inancına sahip olduğunu vurgulamıştır. Almanya'nın bölgedeki etkisi arttıkça, Osmanlı'nın diplomatik hamleleri de öne çıkmıştır.

Zanzibar Sultanı ile Alman Doğu Afrika Şirketi arasında imzalanan antlaşmalar, Osmanlı'nın bu süreçteki rolünü güçlendirmiş ve bölgedeki Müslümanların Osmanlı'ya olan bağlılıklarını pekiştirme imkanı olmuştur. Ayrıca, Orta Afrika'nın Avrupalı devletler tarafından coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısının detaylı incelemesi Osmanlı Devletinin bölge hakkında bilgi sahibi olmasına vesile olmuştur.

Osmanlı Devleti, 1884 Berlin Konferansı'na katılarak Afrika'daki toprak iddialarını diplomatik bir zemine oturtmayı hedeflemiş; bu bağlamda antlaşmayı imzalayarak Trablusgarp ve Sirenayka üzerindeki haklarını tanıtmıştır. Ancak, bu durum dolaylı olarak Fransızların Cezayir ve Tunus üzerindeki hakimiyetini de kabul etmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı'nın bu anlaşmayla Afrika'daki Müslüman çoğunluklu vilayetler üzerindeki tarihi ve dini iddiaları zora girmiş ve diplomatik alanda durumunu zorlaştırmıştır.

Osmanlı'nın Sanusi tarikatı ile işbirliği çabaları, bölgedeki Fransız ve İngiliz etkisinin artması nedeniyle sınırlı kalmış; askeri zayıflığı ve Avrupa devletlerinin baskıları karşısında, Afrika'daki varlığını koruma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu süreç, Osmanlı'nın Afrika'daki stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ciddi engeller oluşturmuş ve gelecekte pişmanlık duyulacak adımlar atılmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin Afrika'daki hırs ve çıkarlarını izleyerek, dini ve siyasi bağlarını koruma çabalarını sürdürmüş, ancak genel olarak Avrupa'nın baskısı altında marjinalleşmiştir. Bu çalışma, Osmanlı'nın Afrika üzerindeki etkisini sürdürme çabalarının dinamiklerini anlamak için önemli bir zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abelshauser, W.** (2006), “Von der Industriellen Revolution zur Neuen Wirtschaft. Der Paradigmenwechsel im wirtschaftlichen Weltbild der Gegenwart”, *Wege der Gesellschaftsgeschichte, Geschichte und Gesellschaft (Vandenhoeck & Ruprecht).*: Sonderheft, Vol. 22, pp. 201-218.
- Adas, M.** (1979). *Prophets of Rebellion: Millenarian Protest Movements against the European Colonial Order*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Adelman, J. & Aron, S.** (1999), “From Borderlands to Borders: Empires, Nation-States, and the Peoples in between in North American History”, *The American Historical Review*, Oxford University Press, Vol. 104, No. 3 pp. 814-841.
- Adelman, J. & Aron, S.** (1999). “From Borderlands to Borders: Empires, Nation-States, and the Peoples in between in North American History”, *The American Historical Review*, Oxford University Press, Vol. 104, No. 3 pp. 814-841.
- Akinola, G. A.** (1975). The East African Coastal Rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7(4), 609-630.
- Al Ghailani, Y. A.** (2015). British Early Intervention in the Slave Trade With Oman 1822-1873. *History Research*, 5(4), 225-238.
- Alman Anayasası** (2024). [Erişim Tarihi: 2024, <https://www.verfassungen.de/de67-18/verfassung71-i.htm>]
- Alman Resmi Gazetesi** (03.03.1885). *Deutsches Reich*. [Erişim Tarihi: 01.02.2023, <https://digi.bib.uni-mannheim.de/viewer/reichsanzeiger/film/066-7985/0397.jp2>]
- Barraclough, G.** (1967). *An Introduction to Contemporary History*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Bayly, C. A.** (2014). *Modern Dünyanın Doğuşu*. (Çev.) M. Neva Şellaki, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Becker, C. H.** (1910). Staat und Mission in der Islampolitik, Redaktions-ausschuss des deutschen Kolonialkongresses (Ed.), *Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1910 zu Berlin am 6., 7. und 8. Oktober 1910*, s. 638-651.
- Bilge, M. L.** (1992), “Bû Saîd Hânedanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 339-340, s. 339.
- Bismarck, O.** (1898). *Gedanken und Erinnerungen*. c. 1-3. Stuttgart.
- Bismarck, O.** (1924). *Die gesammelten Werke. Band 7: Gespräche. Erster Band: Bis zur Aufrichtung des Deutschen Reiches*, Otto Stollberg & Co Verlag für Politik und Wirtschaft, Berlin, 1924.

- Breuilly, J.** (2000). "The Revolutions of 1848", *Revolutions and the Revolutionary Tradition In the West 1560-1991*, David Parker (Ed), Routledge, London&New York, ss. 109-131.
- Breuilly, J.** (2019). *Avusturya, Prusya ve Almanya'nın Oluşumu 1806-1871*. (Çev.) Ali Selman, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Burbank, J. & Cooper, F.** (2018). *İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*. (Çev.) Ahmet Aybars Çağlayan (Çevirmen), İnkılap Kitapevi, İstanbul, s. 304.
- Carr, W.** (1991). *The Origins of the Wars of German Unification*. Longman, London.
- Clark, R. S.** (2021). British Anti-Slave-Trade Treaties with African and Arab Leaders as Precursors of Modern Suppression Conventions, Neil Boister vd. (Ed.), *Histories of Transnational Criminal Law*, Oxford University Press, 128-137.
- Coghe, S.** (2017). Sleeping Sickness Control and the Transnational Politics of Mass Chemoprophylaxis in Portuguese. *Portuguese Studies Review*, 25(1), 57-89.
- Collins, J.** (2014). *A Rough-and-tumble business"?- The Arab-Swahili Long-Distance Trade and the Mweru-Tanganyika Corridor from c. 1850 to c. 1900*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Kent, s. 44-46.
- Cooper, F.** (2005). *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*. University of California Press, Berkeley&Los Angeles.
- Çetin, A.** (2001). "İsmâil Paşa, Hidiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, ss. 117-119.
- Das Bundesarchiv**, BArch R 1001/404
- Das Bundesarchiv**, BArch R 1001/691 A13587
- Das Bundesarchiv**, BArch R1001/690, 78-82
- Das Bundesarchiv**, BArch R1001/693, 126-129
- Das Bundesarchiv**, BArch R1001/697.
- Das Bundesarchiv**, BArch R1001/706, 51-57.
- Das Bundesarchiv**, BArch R1001/706, 89-90
- Davis, R. H.** (1973). "Interpreting the Colonial Period in African History". *African Affairs*, Oxford University Press, Vol. 72, No. 289 (Oct., 1973), pp. 383-400.
- Deutsche Biographie** (2024). Alman Doğu Afrika Valisi Rechenberg'in biyografisi. [Erişim: 23.10.2024, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz104636.html#ndbcontent>].
- Deutsche Biographie** (2024). Alman İmparatoru II. Wilhelm (1859-1941). [Erişim: 23.10.2024, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/118632892>]
- Deutsche Biographie** (2024). Alman Şansölyesi Otto von Bismarck (1815-1898). [Erişim: 23.10.2024, <https://www.bismarck-biografie.de/biografie/reichskanzler-1871-1890>]
- Deutsche Biographie** (2024). Max von Oppenheim'in biyografisi [Erişim: 23.10.2024,

<https://www.deutsche-biographie.de/sfz73642.html#ndbcontent>

Deutsche Biographie (2024). Ünlü Oryantalist C.H. Becker'in biyografisi. [Erişim: 23.10.2024, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz2567.html#ndbcontent>]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası Evrakı, (BOA, BEO.), Dosya/Gömlek No 1742/130647.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası Evrakı, (BOA, BEO.), Dosya/Gömlek No 440/32933.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı, (BOA, DH. İD.), Dosya/Gömlek No 60/06.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî, (BOA, DH. MKT.), Dosya/Gömlek No 1765/99.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî, (BOA, DH. MKT.), Dosya/Gömlek No 2550/42.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı, (BOA, DH.MUI.), Dosya/Gömlek No 45-1/37.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı, (BOA, HR. HMŞ. İŞO.), Dosya/Gömlek No 10/1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı, (BOA, HR.HMŞ.İŞO.), Dosya/Gömlek No 201/10.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR. SYS.), Dosya/Gömlek No 1914/37.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR. SYS.), Dosya/Gömlek No 2313/14.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR. SYS.), Dosya/Gömlek No 24/13.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR. SYS.), Dosya/Gömlek No 910-A-71

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR.SYS.), Dosya/Gömlek No 225/29.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR.SYS.), Dosya/Gömlek No 225/5.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, (BOA, HR.SYS.), Dosya/Gömlek No 225/46.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 112/62.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 143/33.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 33/104.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 33/119.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 38/92.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 499/99.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR. TO.), Dosya/Gömlek No 535/65.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HT. TO.), Dosya/Gömlek No 33/107

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Türkçe Hat, (BOA, HR. TH.), Dosya/Gömlek No 192/44.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye (BOA, İ. HR.), Dosya/Gömlek No 337/21741.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade Hariciye (BOA, İ. HR.), Dosya/Gömlek No 337/21818.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade Hususi, (BOA, İ. HUS.), Dosya/Gömlek No 18/78.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri, (A.MTZ.), Dosya/Gömlek No (05)_5-A/135

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, (BOA, Y. EE.), Dosya/Gömlek No 102.19.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, (BOA, Y. EE.), Dosya/Gömlek No 103/72.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, (BOA, Y. EE.), Dosya/Gömlek No 122.3.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, (BOA, Y. MTV.), Dosya/Gömlek No 229/66.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, (BOA, Y. MTV.), Dosya/Gömlek No 59/15.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, (BOA, Y. MTV.), Dosya/Gömlek No 73/11.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, (BOA, Y. PRK. AZJ.), Dosya/Gömlek No 39/46.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, (BOA, Y. PRK. AZJ.), Dosya/Gömlek No 39/78.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı, (BOA, Y. PRK. AZN.), Dosya/Gömlek No 3/34.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (BOA, Y. PRK. TKM.), Dosya/Gömlek No 24/1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (BOA, Y. PRK. TKM.), Dosya/Gömlek No 44/18.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (BOA, Y. PRK. TKM.), Dosya/Gömlek No 50/29.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (BOA, Y. PRK. TKM.), Dosya/Gömlek No 14/50.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik, (BOA, Y. PRK. EŞA.), Dosya/Gömlek No 11/87.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik, (BOA, Y. PRK. EŞA.), Dosya/Gömlek No 33/9.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 221/30.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 222/27.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 222/46.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 222/69.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 236/58.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 264/15.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 413/76.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, (BOA, Y.A. HUS.), Dosya/Gömlek No 247/20.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (BOA, Y. PRK. HR.), Dosya/Gömlek No 36/100.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (BOA, Y. PRK. HR.), Dosya/Gömlek No 12/4.

Eckardt, J. (1865). *York und Paulucci Aktenstücke und Beiträge zur Geschichte der Convention von Tauroggen*, Weit, Leipzig.

Eley, G. (1996). "Introduction 1", *Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930*, G. Eley, (Ed.), The University of Michigan Press, Michigan.

Etherington, N. (1982). "Reconsidering Theories of Imperialism", *History and Theory*, 21 (1), pp. 1-36.

Ethnologisches Museum (1908). Dr. Albert Heinrich Schnee (1871-1949), Gouverneur in Dt. Ostafrika (1912-18) im Safari-Kostüm. [Erişim tarihi: 23.10.2024, <https://fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/louis-gallait-z-m-koning-leopold-ii?artist=gallait-louis-1>.]

Eubank, K. (1960). The Fashoda Crisis Re-Examined. *The Historian*, 22(2), 145–162.

Ewans, M. (2002), *European Atrocity, African Catastrophe: Leopold II, the Congo Free State and its Aftermath*, Routledge Curzon, London, s. 2.

Fynn-Paul, J. (2021). The Greater Mediterranean Slave Trade, Craig Perry vd. (Ed.), *The Cambridge World History of Slavery*, C. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 27-52.

Giblin, J. & Monson, J., *Maji Maji*, Brill, Leiden, 2010.

Gilbert, E. & Reynolds, J. T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika: Tarih Öncesinden Günümüze*. (Çev.) Mehmet Demirkaya, Küre Yayınları, İstanbul.

Götzen, Graf G.A. von (1909). *Deutsch-Ostafrika im Aufstand, 1905–6*, Dietrich Reimer, Berlin.

Görtemaker, M. (1983). *Deutschland im 19. Jahrhundert*. Leske+Budrich, Leverkusen..

Griffiths, J. (1986). "What is legal pluralism?". *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. Vol. 18 (24).

Grimme, A. (1953). "Becker, Carl Heinrich" in: *Neue Deutsche Biographie*. [Erişim: 23.10.2024, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118654438.html#ndbcontent>]

H.M. Stationery Office (1920), *Kenya, Uganda and Zanzibar*, London.

- Häberlein, M.** (2016). KAUFLEUTE, HÖFLINGE UND HUMANISTEN: Die Augsburger Welser-Gesellschaft Und Die Eliten Des Habsburgerreiches in Der Ersten Hälfte Des 16. Jahrhunderts. *Zeitschrift Für Historische Forschung*, 43(4), 667–702.
- Harvey, D.** (2004). *Yeni Emperyalizm*. (Çev.) Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, s. 151.
- Haustein, J.** (2021). Global Religious History as a Rhizome: Colonial Panics and Political Islam in German East Africa. *Method & Theory in the Study of Religion*, 33(3-4), 321-344.
- Haynes, S. R.** (2002). *A Black Sheep in the (Second) First Family: The Legend of Noah and His Sons, Noah's Curse: The Biblical Justification of American Slavery*. Oxford Academic.
- Headrick, D. R.** (1979). “The Tools of Imperialism: Technology and the Expansion of European Colonial Empires in the Nineteenth Century”. *The Journal of Modern History*, Vol. 51, No. 2, Technology and War (Jun., 1979), 231-263.
- Hohlfeld, J. & Hohlfeld, K.** , *Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart*, Giersch&Co. K.G., Berlin&München, 1951, c. 2.
- Iliffe, J.** (1979). *A Modern History of Tanganyika*. Cambridge University Press, Cambridge.
- İpşirli, M.** (1993). “Cemâleddin Efendi, Hâlîdefendizâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 309-310.
- Jansen, M. B.** (2000), *The Making of Modern Japan*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts.
- Kämmerer, J. A.** (2006). Das Völkerrecht Des Kolonialismus: Genese, Bedeutung Und Nachwirkungen. *Verfassung Und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 39(4), 397–424.
- Kavas, A. & Bilge, M. L.** (2002). “Kilve”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, s. 24-25.
- Kon, K.** (2013). Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi, Küre Yayınları.
- Koponen, J.** (1995). *Development for Exploitation: German Colonial Policies in Mainland Tanzania, 1884–1914* (Helsinki and Hamburg: Finnish Historical Society, Studia Historica no. 49 and Lit Verlag, Studien zur Afrikanischen Geschichte, no. 10, 1995).
- Lebendiges Online Museum (2024).** Alman Kâşif ve Sömürge Yöneticisi Carl Peters (1856-1918). [Erişim tarihi: 23.10.2024, <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/carl-peters-um-1918>]
- Livingstone D.** , Last Journals 321-3, 25 Nisan 1873, 508.
- Lohmeyer, J.** (Ed.), *Das Goldene Buch des deutschen Volkes an der Jahrhundertwende*, Leipzig Weber, Verlag, 1900.
- Marx, C.** (2004). *Geschichte Afrikas: Von 1800 bis zur Gegenwart*. UTB, Stuttgart, s. 60
- Mazrui, A. A.** (1992). *Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras*, (Çev.) Yusuf Kaplan, İstanbul

- Miller, J.C.** (1982). “The significance of drought, disease and famine in the agriculturally marginal zones of West-Central Africa”, *The Journal of African History*, 23 (1), 17-61.
- Monson, J.** (1998). “Relocating Maji Maji: the Politics of Alliance and Authority in the Southern Highlands of Tanzania, 1870–1918”. *Journal of African History*, 39: 95–120.
- Mosley, P.** (1983). *The Settler Economies: studies in the economic history of Kenya and Southern Rhodesia, 1900–63*. Cambridge University Press, Cambridge.
- National Galleries** (2024). İskoç Misyoner ve Kâşif Dr. David Livingstone (1813-1873).[Erişim tarihi: 23.10.2024, <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/10631>]
- Nonn, C.** (2017). *Das Deutsche Kaiserreich, Von der Gründung bis zum Untergang*. C.H. Beck Verlag, München.
- Osterhammel, J. & Jansen, Jan C.** (2017). *Kolonialismus: Geschichte, Formen, Folgen*. 8. Baskı, Beck C. H. München, s. 16-22.
- Osterhammel, J.** (2022). *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. (Çev.) Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Öz, M.** (2003). “Mehdîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, ss. 384-386.
- Özbaran, S.** (1977). Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, 66-146.
- Özcan, A.** (2000). “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, s. 294-295.
- Pagden, A.** (1995). *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France, c. 1500-c. 1800.*; Yale University Press, New Haven&London.
- Pakenham, T.** (2019), *Afrika'nın Paylaşımı*, (Çev.) Dilan Pamuk, Hece Yayınları, Ankara.
- Pawlowicz, M.** (2012). Modelling the Swahili Past: the Archaeology of Mikindani in Southern Coastal Tanzania. *Azania: Archaeological Research in Africa*, 47(4), 488-508.
- Perras, A.** (2004). *Carl Peters and German Imperialism 1856-1918: A Political Biography*. Oxford University Press.
- Pesek, M.** (2002). Sulayman b. Nasr al-Lamki and German Colonial Policies towards Muslim Communities in German East Africa, Thomas Bierschenk & Georg Stauth (Ed.), *Islam in Africa. Yearbook of the Sociology of Islam*, c. 4. Münster: Lit, 211–229.
- Peters, C.** (1906). *Die Gründung von Deutsch-Ostafrika*, Verlag von C. A. Schwetschke & Sohn, Berlin.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R_14812 A16374**
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R_14812 A19812**
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R_14812 A20986**

- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R_14812 A20986 10.12.1908
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R_14813 13062 09
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R_14813 A7058
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R_14813 A7058 09
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, RAV Mombasa 1 Aralık 1906.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, RT, 1888/9
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, S1 Asservate 270/1
- Rolingher, L.** (2005). “Constructing Islam and Sevâhili Identity, Historiography and Theory”. *The MIT Electronic Journal of Middle East Studies*, 5, 9-21.
- Rotberg, R.** (1988), *The Founder: Cecil Rhodes and the Pursuit of Power*, Oxford University Press, New York&Oxford.
- Royal Museums Greenwich** (2024). Barghash bin Said, Sultan of Zanzibar, 1837-88. [Erişim tarihi: 23.10.2024, <https://www.rmg.co.uk/collections/objects/rmgc-object-262018>]
- Royal Museums Greenwich** (2024). Wilhelm II., Deutsches Reich, Kaiser. [Erişim tarihi: 23.10.2024, <https://www.rmg.co.uk/collections/objects/rmgc-object-261977>]
- Sabah** 09.11.1899. *Stanley*.
- Salamah bint Said [Emily Ruete] (1896), *Memoiren einer arabischen Prinzessin* Band 2, Berlin, s. 168.
- Sanneh, L.** (1999). *Abolitionists Abroad: American Blacks and the Making of Modern West Africa*. Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts.
- Sarıkcıoğlu, E.** (2003). “Mehdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, ss. 369-371.
- Schmidt, R.** (2021). *A History of the Arab Rebellion in East Africa: An Account of the “Abushiri Rebellion” in Tanzania and its Aftermath, 1888-1891*. Published Online by John William East.
- Schmidt-Liebich, J.** (1981). *Deutsche Geschichten in Daten Band 2: 1770-1918*. DTV, München.
- Schumpeter, J. A.** (2010), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, (Çev.) Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, İstanbul.
- Seidl, W.** (1981). *Bayern in Griechenland: Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, Prestel-Verlag, München.
- Sollors, W.** (1997). The Curse of Ham; or, From “Generation” to “Race”. *Neither Black Nor White Yet Both: Thematic Explorations of Interracial Literature*. Oxford Academic.

- Sösemann, B.** (1976). “Die Sog. Hunnenrede Wilhelms II. Textkritische Und Interpretatorische Bemerkungen Zur Ansprache Des Kaisers Vom 27. Juli 1900 in Bremerhaven.” *Historische Zeitschrift*, Band. 222, Heft. 2, 342–58.
- Spencer-Churchill, W.** (1898). The Fashoda Incident. *The North American Review*, 167(505), 736–743.
- Spohr, A.** (2024). Colonial Soundscapes in Otto Friedrich von Der Gröben’s Guinean Travelogue (1694). *Atlantic Studies*, 1-23.
- Stocking, G. W.** (1987). *Viktorian Anthropology*. The Free Press, New York.
- The New York Public Library.** (1864). Said Majid, Sultan of Zanzibar. [Erişim Tarihi:23.10.2024, <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-6e3b-a3d9-e040-e00a18064a99>]
- The Online Portrait Gallery** (2024). Mehmed Emin Pasha, born Isaak Eduard Schnitzer (1840 - 1892). [Erişim: 23.10.2024, <https://theonlineportraitgallery.com/portrait/mehmed-emmin-pasha-born-isaak-eduard-schnitzer/>]
- Ther, P.** (2004). ‘Imperial Instead of National History: Positioning Modern German History on the Map of European Empires’. In *Imperial Rule*, (Ed.) Alexei Miller & Alfred J. Rieber, Central European University Press, Budapest.
- U.S. Census Bureau History** (2024). Versailles Antlaşması Metni. [Erişim tarihi: https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf]
- Uğur, H.** (2023). “Doğu Afrika’da İslam ve Çağdaş/Güncel Müslüman Düşüncesi”, Lütfü Sunar (Ed.), *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce (Sahra Altı Afrika’da Çağdaş Müslüman Düşüncesi)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, s. 33-61.
- Velten, C.** (1898). *Märchen und Erzählungen der Suaheli*. (Suahelitext: Band XVIII der Lehrbücher des Oriental. Seminars), W. Spemann, Stuttgart&Berlin.
- Vere Allen, J.** (1981). Swahili Culture and the Nature of East Coast Settlement. *The International Journal of African Historical Studies*, 14(2), 306-334.
- Ward, K.** (2010). *A History of Global Anglicanism*, Cambridge University Press, Cambridge&New York.
- Wawro, G.** (1996). *The Austro-Prussian War: Austria's War with Prussia and Italy in 1866*. Cambridge University Press, New York.
- Weaver, J. C.** (2006). *Great Land Rush and the Making of the Modern World, 1650-1900*.
- Wehler, H.** (1970). Bismarck’s Imperialism 1862-1890. *Past & Present*, 48(1), 119-155.
- Wellcome Collection** (2024). Henry Morton Stanley. Photograph by Walery.[Erişim tarihi: 23.10.2024]

Welt Museum Wien (2024). Buschiri bin Salim, Anführer der Insurgenten 1888/89 vor der Hinrichtung.[Erişim tarihi: 23.10.2024,

<https://www.weltmuseumwien.at/object/?detailID=291750>]

Wesseling, H. L. (1999). *Teile und herrsche: die Aufteilung Afrikas 1880-1914*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

Wildenthal, L. (1996). “She is the Victor: Bourgeois Women, Nationalist Identities, and the Ideal of the Independent Woman Farmer in German Southwest Africa”, *Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930*, G. Eley (Ed.), The University of Michigan Press, 1996, Michigan.

Wildenthal, L. (1997), ‘Race, Gender, and Citizenship in the German Colonial Empire’. In *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, (Ed.) Frederick Cooper&Ann Laura Stoler. University of California Press, Berkeley.

Winkler, H. A. (2001), *Der lange des Westens*, Geschichte und Gesellschaft, 2001 c. 1.

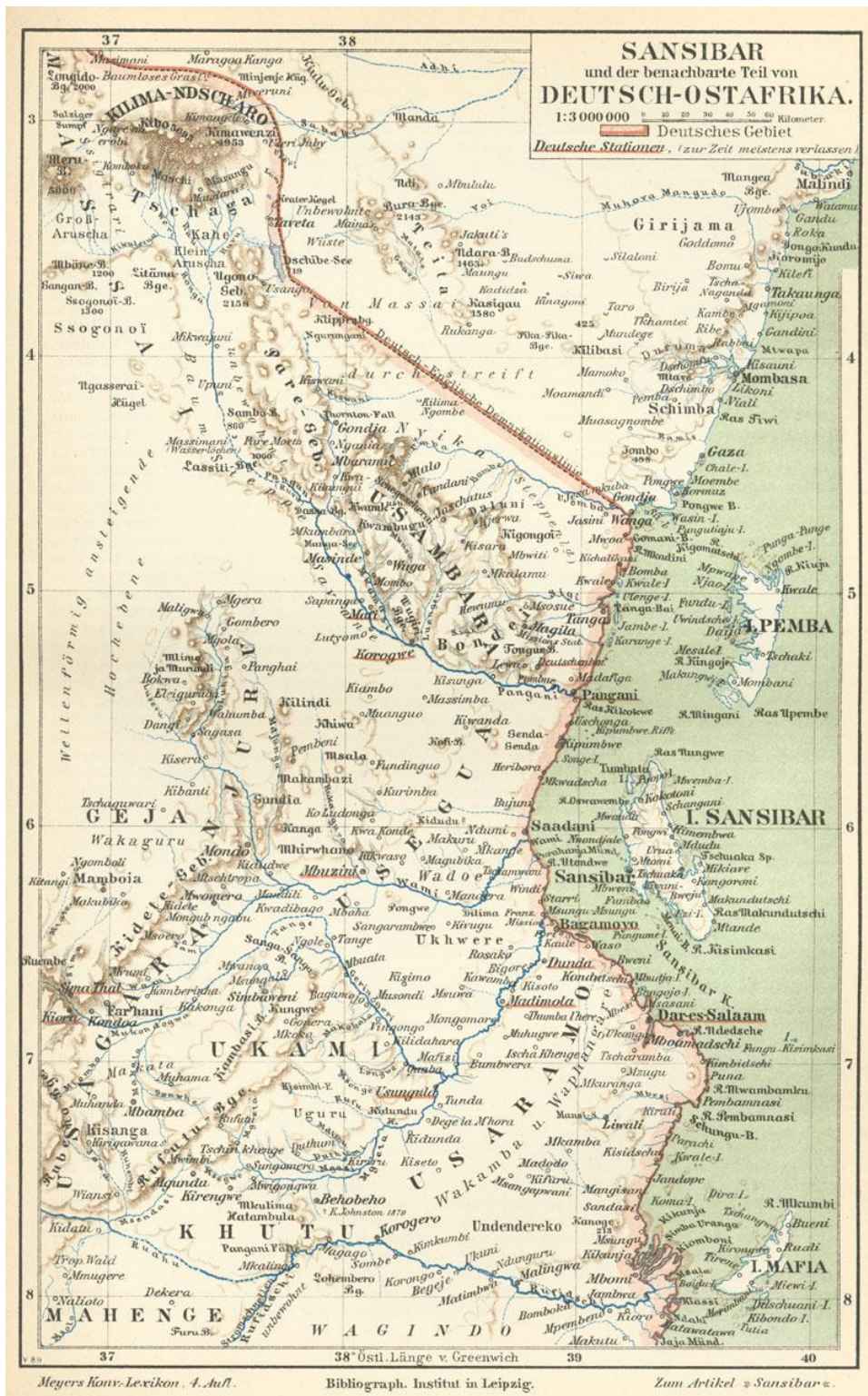
Winkler, H. A. (2016). *Geschichte des Westens: Von den Anfängen in der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. C.H.Beck, München.

Wolf, E. R. (2020). *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Wright, M. (1995). “Maji Maji Prophecy and Historiography,” in David M. Anderson and Douglas H. Johnson (eds.), *Revealing Prophets: Prophecy in East African History*, OH: James Currey and Ohio University Press, London&Athens.

EKLER

Ek 1. Alman Doğu Afrikası Haritası

Meyers Konversations-Lexikon 4. Auflage (1885-1890 / 1892), Leipzig.

Ek 2. Alman Şanşölyesi Otto von Bismarck (1815-1898)

7 Mart 1871

Kaynak: <https://www.bismarck-biografie.de/biografie/reichskanzler-1871-1890>

Ek 3. Alman İmparatoru II.Wilhelm (1859-1941)

Kaynak: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/118632892>

Ek 4. Belçika Kralı II. Leopold (1835-1909)

Kaynak: Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
<https://fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/louis-gallait-z-m-koning-leopold-ii?artist=gallait-louis-1>

Ek 5. Alman Doğu Afrika Valisi Albrecht von Rechenberg (1861-1935)

Albrecht Frhr. v. Rechenberg,
der neuernannte Gouverneur von Deutsch-Ostafrika.

Kaynak: The New York Public Library
<https://digitalcollections.nypl.org/items/98807c86-13d2-f9fe-e040-e00a180639db>

Ek 6. Zanzibar Sultanı Seyyid Mecid bin Said el-Busaidi (1834-1870)

Kaynak: The New York Public Library

<https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-6e3b-a3d9-e040-e00a18064a99>

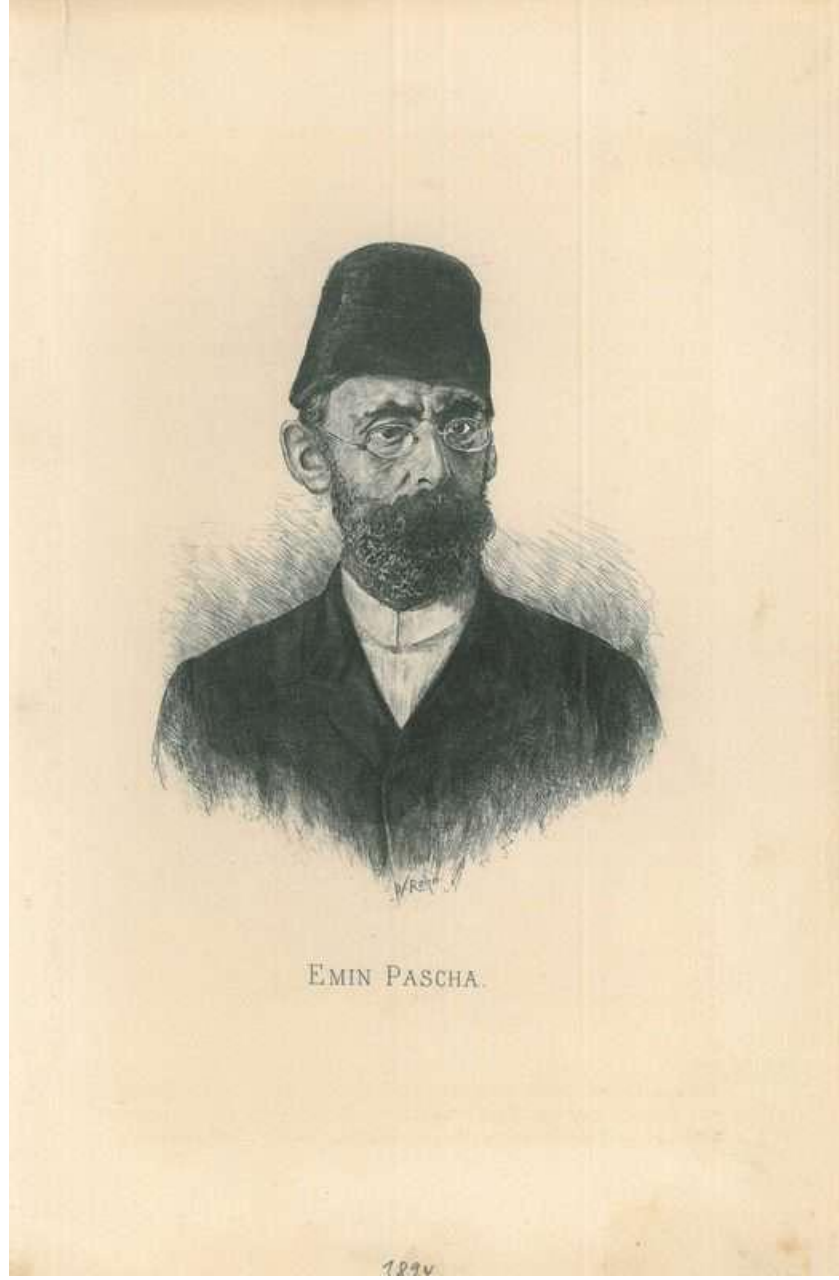
Ek 7. Zanzibar Sultanı Seyyid Bargaş b. Sa'id el-Busaidi (1836/1838-1888)

Kaynak: Royal Museums Greenwich

<https://www.rmg.co.uk/collections/objects/rmgc-object-262018>

Ek 8. Dr. Mehmed Emin Paşa/ Isaac Eduard Schnitzer (1840-1892)

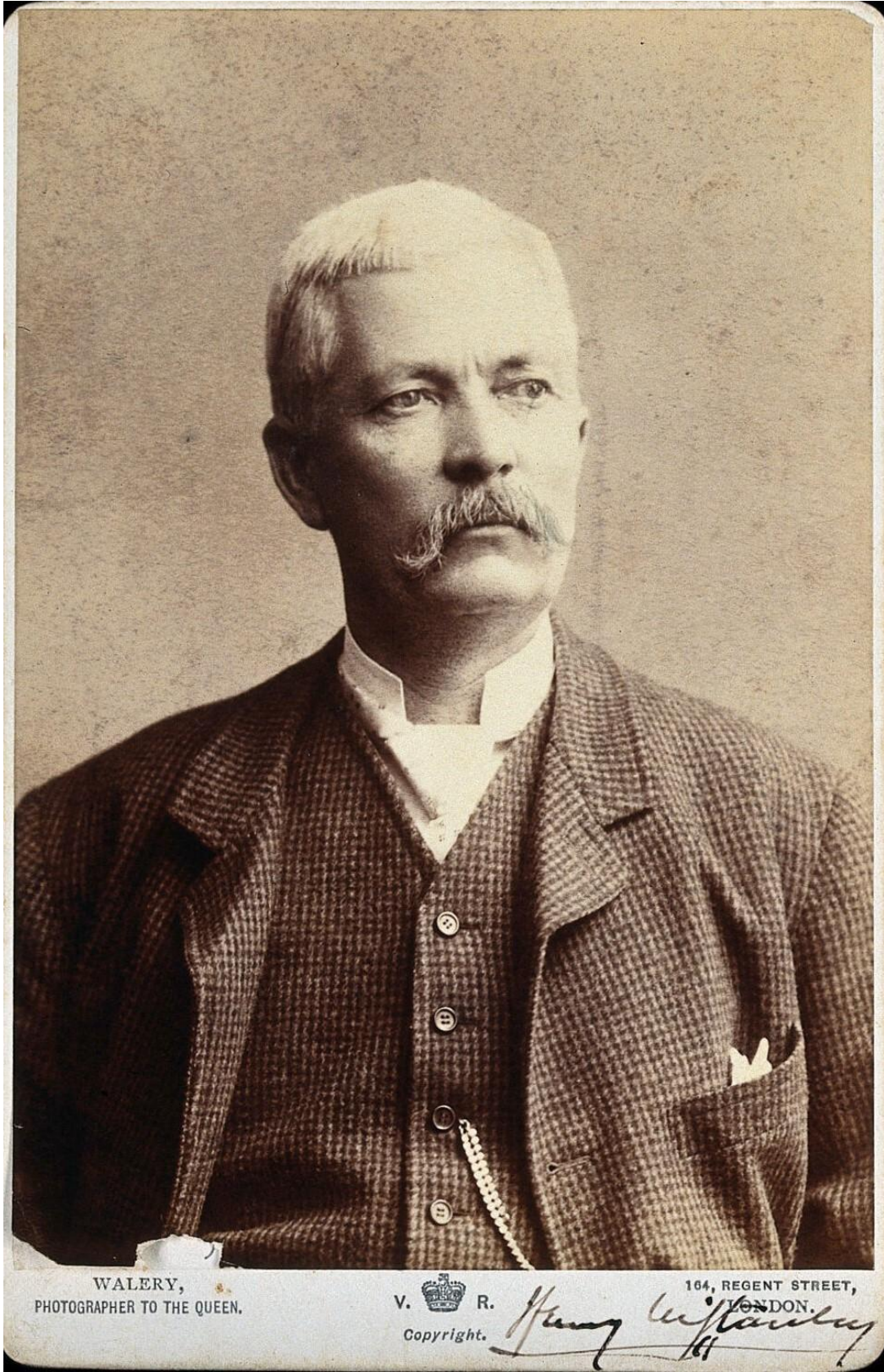
Kaynak: The Online Portrait Gallery <https://theonlineportraitgallery.com/portrait/mehmed-emin-pasha-born-isaak-eduard-schnitzer/>

Ek 9. İskoç Misyoner ve Kâşif Dr. David Livingstone (1813-1873)

Kaynak: National Galleries of Scotland <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/10631>

Ek 10. Afrika'da David Livingstone'u Aramakla Görevli Galler Menşeli Amerikalı Gazeteci
Henry Morton Stanley (1841-1904)

Kaynak: <https://wellcomecollection.org/works/u2nmz3ev>

Ek 11. Buşuri veya Abuşiri (el-Beşir b. Salim el-Hârsî)

Kaynak: Welt Museum Wien

<https://www.weltmuseumwien.at/object/?detailID=291750>

Ek 12. Alman Doğu Afrikası Valisi Hermann Wissmann (1853-1905)

Kaynak: Staatliche Museen zu Berlin, Ethnologisches Museum
<https://recherche.smb.museum/detail/617588>

Ek 13. Alman Kâşif ve Sömürge Yöneticisi Carl Peters (1856-1918)

Kaynak: LeMO - Lebendiges Museum Online
<https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/carl-peters-um-1918>

Ek 14. Alman Kâşif ve Sömürge Yöneticisi Joachim von Pfeil (1857-1924)

Joachim Graf v. Pfeil.

Kaynak: Julius Lohmeyer (Ed.), *Das Goldene Buch des deutschen Volkes an der Jahrhundertwende*, Leipzig Weber, Verlag, 1900, s. 29.

Ek 15. Alman Doğu Afrikası Valisi Dr. Albert Heinrich Schnee (1871-1949)

Kaynak: Staatliche Museen zu Berlin, Ethnologisches Museum
<https://id.smb.museum/object/616013/dr--albert-heinrich-schnee-1871-1949-gouverneur-in-dt--ostafrika-1912-18-im-safari-kost%C3%BCm->

Ek 16. Köle ve Karavan Tüccarı Tippu Tip
(Hamad b. Muhammed b. Cum'a b. Receb b. Muhammed b. Sa'id el-Mürcebî)

Kaynak: Royal Museums Greenwich
<https://www.rmg.co.uk/collections/objects/rmgc-object-261977>